

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI VAZIRLIGI
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI**

**G‘AFFAROVA GULCHEHRA,
XUSANOV JAMOLIDDIN**

**RAQAMLASHGAN JAMIYATDA
MA’NAVIY HAYOT**

Monografiya

TOSHKENT–2026

UO‘K: 17:004(575.1)

KBK: 87.6:32.81

G‘affarova G., Xusanov J.

Raqamlashgan jamiyatda ma‘naviy hayot. Monografiya./ G.G‘affarova, J.Xusanov - Toshkent: «Impress media», 2026. – 184 bet.

Ushbu monografiyada raqamli jamiyat fenomeni va ma‘naviy hayot mutanosibligining falsafiy konsepsiyalari, virtual borliq va kibermakonning inson ongi hamda qadriyatlar tizimiga ta‘siri, „raqamli gumanizm“ va texnik taraqqiyot davrida ma‘naviy o‘zlikni anglash muammosi, raqamli madaniyat va tarmoqli jamiyatda yangi axloqiy (neo-etik) meyorlarning shakllanishi, sun‘iy intellekt va raqamli texnologiyalarning shaxs ma‘naviy-ruhiy kamolotiga ta‘siri, axborot oqimlari va virtual kommunikatsiya muhitida mafkuraviy immunitet va ma‘naviy xavfsizlik muammolari, raqamlashish va milliy-ma‘naviy meros uyg‘unligi hamda raqamli jamiyatda ta‘lim tizimi va ma‘naviy tarbiya transformatsiyasi kabi masalalari tahlil qilingan.

Monografiya faylasuf olimlar, tadqiqotchilar va oliy ta‘lim muassasalari Gumanitar fanlar fakultetlari talabalari uchun mo‘ljallangan. Ushbu monografiya CHDPU Gumanitar fanlar fakulteti Milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari va huquq ta‘limi kafedrasida tayyorlangan.

Taqrizchilar:

Sirojjon BERDIQULOV,

falsafa fanlari doktori, professor

Ilyosjon SIDDIQOV,

falsafa fanlari doktori, dotsent

Monografiya Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti Ilmiy texnik kengashi tomonidan nashrga tavsiya etilgan (12-son bayonnoma, 30 iyun 2026 yil)

ISBN 978-9910-05-133-3

© G‘affarova G., Xusanov J., 2026

MUQADDIMA

Insoniyat sivilizatsiyasi XXI asrga kelib tub burilish nuqtasini — an'anaviy ijtimoiy borliqdan raqamli jamiyatga o'tish davrini boshdan kechirmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va virtual borliq fenomenlari ijtimoiy hayotning nafaqat iqtisodiy va texnologik tarmoqlarini, balki uning eng nozik va fundamental sohasi bo'lgan — ma'naviy hayotni ham tubdan transformatsiya qilmoqda. Bugungi kunda raqamlashish shunchaki texnik vositalar majmui emas, balki inson ongi, qadriyatlari, dunyoqarashi va axloqiy meyorlarini qayta shakllantirayotgan yangi ijtimoiy-madaniy muhitga aylandi¹. Darhaqiqat, jamiyatning shiddat bilan raqamlashuvi insoniyatning ichki dunyosi, qadriyatlar tizimi va ma'naviy hayotida tub transformatsiyalarni yuzaga keltirmoqda.

Dunyo sezilarli, ammo keng ko'lamli transformatsiyani — raqamli hukmronlik davriga o'tishni boshdan kechirmoqda. Agar ilgari global ta'sir doirasi hududlar va tabiiy boyliklar ustidan nazorat o'rnatish bilan belgilangan bo'lsa, bugungi kunda ma'lumotlarni nazorat qilish ham xuddi shunday kuchga ega. XXI asr jahon iqtisodiyotida aynan ma'lumotlar (data) neft, gaz va energiya kabi resurslar qatorida yangi strategik manba sifatida tobora ko'proq e'tirof etilmoqda. Biroq bu jarayon bilan birga yangi fenomen — raqamli kolonializm (raqamli mustamlakachilik) ham yuzaga keldi. Bu tizimda texnologik gigantlar va zarur infratuzilmaga egalik qiluvchi davlatlar boshqa mamlakatlarning qanday yashashi va rivojlanishini belgilab bermoqda.

Bugungi kunda makon va zamon tushunchalarining virtuallashuvi insonning o'zligini anglashi, axloqiy tanlovlari va ma'naviy ehtiyojlarini qondirish shakllarini o'zgartirdi. Bir tomondan, raqamli dunyo ilm-fan, madaniyat va san'at durdonalaridan bahramand bo'lish uchun misli ko'rilmagan imkoniyatlar eshigini ochgan bo'lsa, ikkinchi tomondan,

¹ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И.Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

inson ma'naviyatiga raqamli nigilizm, klipli fikrlash, axborot manipulyatsiyasi va «ma'naviy yolg'izlik» kabi yangi xavf-xatarlarni olib kirdi.

Bugungi kunda raqamli makon inson hayotining ajralmas qismiga aylanishi natijasida an'anaviy falsafiy muammolar yangicha mazmun kasb etmoqda. Xususan, «Inson nima?», «Virtual dunyoda axloqiy mas'uliyat kimning zimmasida?», «Raqamli asrda milliy o'zlikni qanday asrab qolish mumkin?» kabi savollar falsafiy-fundamental tadqiqotlarni talab qilmoqda. Ma'naviy hayotning raqamlashishi ijobiy imkoniyatlar (bilimlarning globallasuvi, madaniy muloqotning kengayishi) bilan bir qatorda, jiddiy xavf-xatarlarni ham yuzaga keltirmoqda. Inson ongining manipulyatsiya qilinishi, virtual qaramlik, qadriyatlar nigilizmi va raqamli makondagi axloqiy bo'shliqlar shular jumlasidandir².

Raqamli transformatsiya davrida inson kapitalini rivojlantirish va uning ma'naviy daxlsizligini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi hisoblanadi. Har qanday raqamlashgan jamiyatda ma'naviy yuksalishning bosh kafolati, eng avvalo, uning Bosh qomusi — Konstitutsiyada mustahkamlangan qadriyatlar va inson huquqlari bilan belgilanadi. Xususan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyada davlatning ta'lim, ilm-fan va madaniy muhitni rivojlantirish bo'yicha majburiyatlari yanada kuchaytirildi. Bosh qomusimizda ta'kidlanganidek: “Davlat madaniyat yodgorliklarini muhofaza qiladi va asraydi. Davlat ma'naviy, madaniy, tarixiy va tabiiy merosni asrab-avaylash hamda rivojlantirish to'g'risida g'amxo'rlik qiladi”³. Bu norma raqamli makonda milliy o'zlikni va madaniy merosni saqlab qolishning huquqiy poydevoridir.

Shu bilan birga, virtual olam shiddat bilan kengayayotgan bir sharoitda yosh avlod ongini yot g'oyalardan himoya qilish, ularda tizimli ravishda raqamli madaniyat va mafkuraviy immunitetni shakllantirish maqsadida mamlakatda uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimi yo'lga qo'yilgan. Bu borada Vazirlar Mahkamasining maxsus qarori muhim dasturilamal bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur hujjatga ko'ra, ijtimoiy-

² Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). – Тошкент: Ўзбекистон фалсафа жамияти, 2004. – 180 б.

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – B.49.

ma'naviy muhitni sog'lomlashtirish va yoshlar tarbiyasini to'g'ri yo'naltirishning ustuvor vazifalari belgilangan: "Uzluksiz ma'naviy tarbiyaning maqsadi — yosh avlodda mustaqil hayotga qadam qo'yish uchun zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni, to'g'ri qadriyatlar tizimini va mafkuraviy immunitetni shakllantirishdan iborat"⁴.

O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-iqtisodiy sohalarni raqamlashtirish va global axborot makoniga integratsiyalashuv davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Xususan, Uchinchi Renessans poydevorini yaratishda milliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni raqamli davr talablari asosida tashkil etishning strategik yo'nalishlari belgilab berilgan⁵. Biroq texnologik yangilanishlar ma'naviy va axloqiy rivojlanishdan o'zib ketgan taqdirda, jamiyatda tizimli inqirozlar yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli, raqamlashgan jamiyatda ma'naviy hayotning falsafiy va funksiyanal jihatlarini tahlil qilish, inson kapitalini yuksaltirishning ma'naviy omillarini tadqiq etish va mafkuraviy immunitetni mustahkamlashning nazariy asoslarini ishlab chiqish mazkur mavzuning nafaqat nazariy, balki ulkan amaliy zaruriyatini belgilaydi.

Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan O'zbekiston uchun raqamli mustaqillik masalasi — mavhum (abstrakt) g'oya emas, balki strategik zaruratdir. Bugungi kunda mintaqada elektron hukumat, raqamli identifikatsiya (Digital ID) va sun'iy intellekt (AI) xizmatlari faol joriy etilmoqda, biroq infratuzilma va bulutli yechimlarning (cloud solutions) sezilarli qismi hali ham mintaqada tashqarisida joylashgan. Bu esa davlat suvereniteti va kiberxavfsizlik uchun jiddiy xavf-xatarlarni keltirib chiqaradi.

Raqamli jamiyat va uning inson ma'naviyatiga ta'siri muammosi jahon va mahalliy falsafiy tafakkurda keng muhokama qilinayotgan yo'nalishlardan biridir. Postindustrial va axborotlashgan jamiyat

⁴ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Ўзлуksиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1059-сон Қарори // Миллий қонунчилик базаси, 31.12.2019 й.

⁵ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2021. – 464 б.

nazariyalarining falsafiy-iqtisodiy asoslari D.Bell⁶, E.Toffler⁷ va M.Kastels kabi g'arb tadqiqotchilari tomonidan tizimli ravishda ishlab chiqilgan bo'lib, ular axborot oqimining ijtimoiy tuzilmalarni o'zgartirishdagi ustuvor rolini ko'rsatib berganlar. Raqamli voqelikning paydo bo'lishi va axborot oqimlarining jamiyat tizimini tubdan o'zgartirishiga oid nazariy-metodologik asoslar g'arb falsafasi va sotsiologiyasi vakillari tomonidan yaratilgan. Xususan, M.Kastels tomonidan «tarmoqli jamiyat» konsepsiyasi asoslab berilgan bo'lib, global axborot tarmoqlarining inson madaniyati, identikligi va ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi virtual muloqot shakllarini belgilashdagi roli tahlil qilingan⁸. Shuningdek, postindustrial va axborotlashgan jamiyatda bilim, intellektual mulk va axborot texnologiyalarining asosiy qadriyatga aylanishi hamda buning ijtimoiy sinflar ma'naviy qiyofasiga ta'siri prognozlashtirilgan⁹.

Kibermakonning inson ongiga ta'siri, virtual borliq ontologiyasi J.Bodriyyarning simulyakrlar konsepsiyasi¹⁰ hamda M.Xaydeggerning texnika mohiyati to'g'risidagi falsafiy qarashlari mazmunida tahlil etiladi. Zamonaviy globallashuv va texnologiyalarning inson kelajagiga ta'siri, axloqiy tanazzul va yangi qadriyatlarning shakllanishi muammolari N.Bostrom¹¹ va Y.N.Xarari¹² kabi olimlarning asarlarida keng tadqiq etilib, ularda sun'iy intellekt asrida insoniyat ma'naviyatini transformatsiyalashuv xavflari alohida bayon etilgan.

MDH olimlaridan V.A.Lektorskiy, V.S.Stepin va I.A.Negodayevlar raqamlashish va globallashuv sharoitida ilmiy tafakkur hamda gumanitar qadriyatlar tizimining o'zgarishini falsafiy jihatdan tahlil qilganlar¹³. Sun'iy intellekt rivojlanayotgan davrda «raqamli gumanizm» (Digital

⁶ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. – М.: Академия, 2004. – 788 с.

⁷ Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.

⁸ Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. / М. Кастельс. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

⁹ Белл, Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования: пер. с англ. / Д.Белл. – М.: Академия, 2004. – 788 с.

¹⁰ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. О.А. Хомич. – М.: Постум, 2015. – 240 с.

¹¹ Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Пер. с англ. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 496 с.

¹² Харари Ю.Н. 21 урок для XXI века / Пер. с англ. – М.: Синбад, 2019. – 416 с.

¹³ Лекторский В.А. Философия в контексте культуры. – М.: Прогресс-Традиция, 2012. – 448 с.

Humanism) tamoyillarini joriy etish, mashina algoritmlari va inson ma'naviy olamining mutanosibligi masalalari yoritilgan¹⁴ bo'lsa, boshqa olim to'rtinchi sanoat inqilobining inson tabiati, shaxsiy hayot daxlsizligi va axloqiy qadriyatlar tizimiga transformatsiyalovchi ta'siri baholangan¹⁵.

O'zbekiston faylasuf olimlari ham jamiyatning raqamlashishi, globallashuv sharoitida milliy ma'naviyat, ijtimoiy ong transformatsiyasi va inson kapitali rivoji masalalarini izchil o'rganib kelmoqdalar. Xususan, murakkab tizimlarda axborot mutanosibligi, sinergetik va transdissiplinar yondashuvlar. Raqamli makonda ma'naviy hayotni oddiy chiziqli jarayon emas, balki murakkab, o'z-o'zini tashkil etuvchi tizim sifatida tadqiq etishning metodologik asoslari o'rganilgan. Jumladan, raqamlashgan jamiyatning ijtimoiy-gumanitar tizimlarida axborotning shakllanishi, tarqalishi va murakkab tizimlarning evolyutsion rivojlanishidagi (bifurkatsion asoslari) axborot omilining falsafiy-sinergetik qonuniyatlari ochib berilgan¹⁶. Shuningdek, raqamli muhitda inson ongi va ijtimoiy borliq mutanosibligini o'rganishda multidissiplinar va transdissiplinar paradigmalarining ahamiyati, bilish jarayonlarida autopoezis va konstruktivizm konsepsiyalarining o'rni nazariy asoslangan¹⁷.

Texnik taraqqiyot va sun'iy intellekt asrida inson qadr-qimmatini, intellektual madaniyatni, ma'naviy o'zlikni saqlab qolish va virtual makonda yangi axloqiy meyorlarning shakllanishi muammolari quyidagi tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Jumladan, raqamlashish va globallashuv sharoitida inson kapitalining ma'naviy, intellektual va axloqiy tarkibiy qismlari, jamiyat rivojida milliy qadriyatlar va nostandart fikrlash (kreativlik) zarurati falsafiy tahlil qilingan¹⁸.

Mavjud falsafiy, sotsiologik va metodologik adabiyotlar tahliliyati shuni ko'rsatadiki, jahon va vatandosh olimlarimiz tomonidan raqamli jamiyatning texnologik asoslari, transdissiplinar yondashuv

¹⁴ Норов, В. И. Искусственный интеллект и цифровой гуманизм: вызовы и возможности для человечества // Международные отношения: политика, экономика, право. – 2023. – № 1. – С. 45–58.

¹⁵ Шваб, К. Четвертая промышленная революция [Текст] : пер. с англ. / К. Шваб. – М.: Эксмо, 2016. – 208 с.

¹⁶ G'affarova, G.G'. Murakkab tizimlarda axborot generatsiyasi – Toshkent: "Noshir", 2021. – 225 b.

¹⁷ Абдуллаева, М.Н., Гаффарова Г.Ф., Жалалова Г.О. Фанлараро ёндашувнинг мураккаб тизимларни тадқиқ этишдаги имконияти ва истиқболлари. – Тошкент: "Noshir", 2020. – 216 б.

¹⁸ G'affarova, G.G'. Jamiyat taraqqiyotida inson kapitalini rivojlantirish: falsafiy tahlil. – Toshkent: "Humo press", 2023. – 144 b.

tendensiyalari va axborot xurujlarining umumiy jihatlari tadqiq etilgan. Biroq, aynan professor G.G'.G'affarova va boshqa olimlarning murakkab tizimlarda axborot generatsiyasi, inson kapitali modernizatsiyasi va raqamli muhitda yoshlar ongi transformatsiyasiga oid ilmiy xulosalariga tayangan holda, O'zbekistonning yangi rivojlanish bosqichida sun'iy intellekt asri va milliy ma'naviy tiklanish uyg'unligidagi «raqamli gumanizm» hamda «smart-ma'naviyat»ning yaxlit falsafiy konsepsiyasini yaratish ushbu monografiyaning asosiy ilmiy yangiligi va tadqiqot predmetini tashkil etadi.

Biroq kibermakon va ijtimoiy hayotning falsafiy-funksiyanal aloqadorligi, raqamli jamiyatda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning yangicha mazmundagi sintezi, «raqamli gumanizm» prinsiplarining o'zbek jamiyati ma'naviy hayotiga tatbiq etilishi masalalari hanuzgacha yaxlit monografik tadqiqot obyekti sifatida yetarlicha ochib berilmagan.

Monografiyaning **“Jamiyatning raqamlashishi va ma'naviy hayot transformatsiyasining konseptual-metodologik asoslari”** nomli birinchi bobida raqamli jamiyat va «raqamli madaniyat» fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati hamda virtual borliq va kibermakon sharoitida inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi oid zamonaviy falsafiy konsepsiyalar, ilmiy yondashuvlar tizimli tahlil qilinadi. Shuningdek, texnologik determinizm sharoitida inson ongi, dunyoqarashi va an'anaviy ma'naviy ehtiyojlarining virtual muhit ta'sirida transformatsiyalashuvi kognitiv va falsafiy jihatdan tadqiq etiladi.

Monografiyaning **“Raqamli sivilizatsiya sharoitida shaxs, ijtimoiy ong va axloqiy qadriyatlar inqirozi”** nomli ikkinchi bobida tarmoqli jamiyatda yangi axloqiy (neo-etik) meyorlar va shaxs identifikatsiyasi muammolari, sun'iy intellekt muhitida «klipli fikrlash» va axborot manipulyatsiyasining ma'naviy-ruhiy oqibatlari hamda raqamli gumanizm paradigmasi: transformatsiyalashayotgan axloqiy inqirozdan chiqishning falsafiy-aksiologik yechimlari ochib beriladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning shaxs kamolotiga ta'siri, media-makon oqibatida shakllanayotgan yuzaki (klipli) fikrlash va axborot xurujlari sharoitida ma'naviy xavfsizlik masalalari tahlil qilinadi.

“Raqamli jamiyatda milliy ma’naviyatni rivojlantirish va inson kapitalini yuksaltirish istiqbollar islohotlari” nomli uchinchi bobi monografiyaning pragmatik va strategik qismi bo‘lib, unda kibermakonda milliy-ma’naviy meros ustuvorligi: an’ana va modernizatsiya sinergiyasi hamda ma’naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion metodologiya: gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasi yoritiladi. Shuningdek, raqamli davr ta’limida inson kapitalini yuksaltirish, «texnologik taraqqiyot va yuksak ma’naviyat» sinergiyasini ta’minlashda zamonaviy ta’lim platformalari va «smart-ma’naviyat» tizimlarining amaliy-metodologik istiqbollari asoslab beriladi.

Texnologik taraqqiyot insonni jismoniy jihatdan dunyo bilan bog‘lab turgan bir paytda, uning ichki dunyosini qashshoqlashtirmayaptimi? Inson o‘zi yaratgan raqamli algoritmlarning quliga aylanib qolmayaptimi?

Ushbu monografiya ana shunday global va ekzistensial savollarga javob izlash, raqamlashgan jamiyatda ma’naviy hayotning rivojlanish tendensiyalarini falsafiy jihatdan tahlil qilish maqsadida yaratildi. Mazkur kitobda raqamli madaniyat fenomeni, virtual borliqda shaxs degradatsiyasi va yuksalishi o‘rtasidagi muvozanat, tarmoq ijtimoiylashuvining psixologik oqibatlari hamda raqamli davrda gumanizm (insonparvarlik) g‘oyalarining yangicha talqini atroflicha yoritilgan. Muallif jamiyatni raqamlashtirish jarayonini inkor etmagan holda, bu jarayonda «texnologik taraqqiyot — yuksak ma’naviyat» tamoyilini ustuvor deb biladi.

Kitob keng kitobxonlar ommasi, jumladan, falsafa, sotsiologiya, madaniyatshunoslik sohasi tadqiqotchilari, oliy ta’lim muassasalari professor-o‘qituvchilari va talabalari hamda raqamli dunyoda o‘z ma’naviy qiyofasini saqlab qolishni istagan har bir zamondoshimiz uchun mo‘ljallangan. Muallif ushbu monografiya raqamli jamiyatning ma’naviy xaritasini chizishda va kelajak sari tashlanayotgan qadamlarni to‘g‘ri baholashda foydali manba bo‘lib xizmat qiladi, deb ishonadi.

I BOB. JAMIYATNING RAQAMLASHISHI VA MA'NAVIY HAYOT TRANSFORMATSIYASINING KONSEPTUAL- METODOLOGIK ASOSLARI

Insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining zamon bosqichi jamiyat hayotining barcha sohalariga raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt tizimlari va global tarmoqli kommunikatsiyalarning chuqur kirib borishi bilan tavsiflanadi. Bu jarayon shunchaki ishlab chiqarish va boshqaruv tizimlarining texnik yangilanishi emas, balki inson borlig'i va uning ma'naviy hayoti asoslarini o'zgartirayotgan global ijtimoiy-falsafiy fenomendir. Texnologik taraqqiyot shiddati ijtimoiy ong, qadriyatlar tizimi va axloqiy meyorlarning transformatsiyalashuviga olib kelmoqda. Bu esa zamon falsafasi oldiga ushbu jarayonlarning nazariy-metodologik asoslarini tizimli tahlil qilish vazifasini qo'yadi.

Mazkur bobda raqamlashgan jamiyatda ma'naviy hayot evolyutsiyasini o'rganishning falsafiy-ontologik va gnoseologik (bilish nazariyasi) poydevori yaratiladi. Raqamli makon va kibermuhit shunchaki axborot uzatuvchi vosita emas, balki insonning ijtimoiylashuvi va dunyoni anglashini belgilovchi yangi borliq shakli — falsafiy reallik sifatida tadqiq etiladi. Tadqiqot davomida klassik va zamon falsafasidagi axborot jamiyati nazariyalari, texnik determinizm konsepsiyalari hamda sinergetik yondashuvlar tanqidiy tahlil qilinadi.

Bob doirasida virtual borliqning inson ongiga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari, kibermakonda shaxs ma'naviyatining shakllanishi hamda an'anaviy gumanizm tamoyillarining raqamli davrdagi taqdiri xususida so'z yuritiladi. Xususan, yangi falsafiy paradigma — „raqamli gumanizm“ (digital humanism) konsepsiyasining mazmun-mohiyati ochib beriladi. Unga ko'ra, algoritmlar va yuqori texnologiyalar davrida inson omilining ustuvorligini saqlab qolish, mashinaviy fikrlash sharoitida individual ma'naviy „men“ni va o'zlikni anglash mezonlarini asrashning metodologik tamoyillari ishlab chiqiladi.

1.1§. Raqamli jamiyat va «raqamli madaniyat» fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati

Insoniyat sivilizatsiyasi tarixiy taraqqiyotining har bir yangi bosqichi oʻziga xos ishlab chiqarish usuli, ijtimoiy tuzilmasi va eng muhimi, oʻsha davr ehtiyojlarini aks ettiruvchi ijtimoiy ong shaklini yuzaga keltiradi. XXI asrga kelib jahon miqyosida kuzatilayotgan global raqamlashish jarayonlari oddiy texnologik yangilanish chegarasidan chiqib, inson borligʻining (ekzistensiyasining) yangi sifat oʻlchovini — raqamli jamiyat fenomenini shakllantirdi. Darhaqiqat, insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining hozirgi bosqichi anʼanaviy ijtimoiy tuzilmalarning transformatsiyalashuvi va yangi turdagi ijtimoiy munosabatlar tizimining qaror topishi bilan tavsiflanadi. Mazkur jarayon shunchaki texnik vositalarning takomillashuvi yoki iqtisodiyot tarmoqlarining avtomatlashtirilishi emas, balki inson borligʻi, uning ongi va maʼnaviy hayotining mazmun-mohiyatini tubdan oʻzgartirayotgan global ijtimoiy-falsafiy fenomendir.

Moddiy borliq bilan virtual makonning oʻzaro singishib ketishi natijasida «raqamli madaniyat» tushunchasi zamonaviy ijtimoiy falsafaning markaziy kategoriyalaridan biriga aylandi. Ushbu fenomenning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini anglash, uning inson maʼnaviy hayoti bilan mutanosiblik va dialektik aloqadorlik qonuniyatlarini tadqiq etishni taqozo etadi. Taniqli sotsiolog va faylasuf M. Kastels taʼkidlaganidek: «raqamli davrda madaniyat axborot oqimlari orqali shakllanadi va u real virtual borliq makonida inson ongini modellashtiruvchi asosiy omilga aylanadi».¹⁹ Binobarin, raqamli madaniyat shunchaki texnologik muhit emas, balki qadriyatlar va ijtimoiy meyorlar qayta ishlab chiqiladigan yangi ekzistensial makondir.

Sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan, raqamli jamiyat va raqamli madaniyat — siyosiy, iqtisodiy hamda global omillar taʼsirida boʻlgan ochiq, murakkab va oʻz-oʻzini tashkil etuvchi (sinergetik) tizimlardir. Bu jarayon chiziqli xarakterga ega emas: unda evolyutsion rivojlanish bilan

¹⁹ Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – С.145.

bir qatorda tartibsizlik (xaos), tizimli inqirozlar, bifurkatsiya holatlari va muayyan regressiv tendensiyalar ham parallel ravishda kuzatiladi. Global makonda umumiy qabul qilingan raqamli mezonlardan farqli o'laroq, bugungi kunda o'ziga xos milliy-madaniy xususiyatlarini saqlab qolishga intilayotgan, nisbatan yopiq ijtimoiy tizimlar (raqamli suverenitet elementlari) ham mavjud. Tizimli tahlil asoschilaridan biri L. fon Bertalanfi qayd etganidek, har qanday ochiq tizim tashqi muhit bilan faol axborot almashinuvi jarayonida o'zining ichki barqarorligini (gomeostazini) saqlashga intiladi.²⁰ Bunday murakkab va qaltis sinergetik sharoitda raqamli transformatsiya jarayonlarining strategik maqsadlari va fundamental qadriyatli yo'nalishlarini (vektorlarini) belgilab beruvchi boshqaruv subyektlarining roli beqiyos axborot-manipulyativ va gumanistik ahamiyat kasb etadi.

Jamiyat rivoji inson ehtiyojlarining o'zgarishiga emas, balki ularni qondirish usullarining yangilanishiga asoslanadi. Bugungi raqamlashish boshqaruv, ta'lim va muloqot kabi sohalarda inson ehtiyojlarini qondirishning global vositasiga aylandi.

Raqamlashish jarayoni bir qator ziddiyatli va xavfli oqibatlarni keltirib chiqarmoqda: yahlit nazoratning kuchayishi; shaxsiy va ijtimoiy makon chegaralarining buzilishi; ijtimoiy tengsizlikning ortishi.

Zamonaviy jamiyatda "metrik nazorat" va "raqamli o'zini o'zi monitoring qilish" fenomeni shakllandi. Inson o'z natijalarini ommaviylashtirish orqali beixtiyor universal baholash va ijtimoiy bosim obyektiga aylanadi, bu esa inson ruhiyatini inqirozga olib keladi. Shu bilan birga, o'zini o'zi kuzatish (samokontrol) amaliyoti shaxsda o'z-o'zini boshqarish, mas'uliyat va hayot sharoitlarini individual yaxshilash kabi axloqiy fazilatlarining rivojlanishiga ham xizmat qilishi mumkin²¹.

Raqamli jamiyatning nazariy-metodologik asoslari XX asrning so'nggi choragida shakllangan axborotlashgan jamiyat konsepsiyalariga borib taqaladi. Xususan, ushbu fenomenni tadqiq etishda M. Kastelsning

²⁰ Бергаланфи, Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. фон Бергаланфи // Системные исследования : ежегодник. – Москва: Наука, 1969. – С.88.

²¹ Лаптон Д., Смит Г.Дж. «Стать намного лучшим человеком»: агентские возможности практик самоконтроля <https://www.emerald.com/insight/search?q=Self-tracking> (дата обращения: 03. 20.09.2024).

«tarmoqlashgan jamiyat» nazariyasi muhim poydevor bo‘lib xizmat qiladi. M.Kastels ta’kidlaganidek, yangi axborot texnologiyalari davrida ijtimoiy tuzilmaning shakllanishi tarmoqli mantiq asosida amalga oshiriladi va bu mantiq ishlab chiqarish, kundalik hayot, madaniyat va hokimiyat munosabatlarini tubdan o‘zgartiradi ²². Biroq, XXI asrning birinchi choragiga kelib, axborotlashgan jamiyat tushunchasi o‘z o‘rnini yanada kengroq qamrovli «raqamli jamiyat» fenomeniga bo‘shatib berdi.

Albatta, XXI asrning birinchi choragi yakunlari va bugungi kun voqeligi insoniyat sivilizatsiyasi mutlaqo yangi ontologik reallikka — raqamli jamiyat bosqichiga qadam qo‘yganini ko‘rsatmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sun‘iy intellekt algoritmlari, katta ma’lumotlar oqimi ijtimoiy hayotning nafaqat iqtisodiy-texnologik poydevorini, balki uning eng nozik substansiyasi bo‘lmish ma’naviy sohani ham tubdan qayta shakllantirmoqda.

Bugungi kunda raqamlashish shunchaki texnik vosita yoki xizmatlar majmui emas, balki inson ongi va qadriyatlarini ishlab chiqaruvchi asosiy ijtimoiy-madaniy muhitga aylandi. Raqamli fenomenning ijtimoiy mazmun kasb etishi an’anaviy falsafiy muammolarni yangicha talqin qilishni talab etadi. Global kibermakonda insonning ma’naviy hayoti, o‘zlikni anglashi va axloqiy suverenitetini saqlab qolishi muammosi zamonaviy falsafiy konsepsiyalarning markaziy obyektiga aylanmoqda. Shu sababli, raqamli jamiyat va ma’naviy hayot o‘rtasidagi mutanosiblik qonuniyatlarini falsafiy tahlil qilish ulkan nazariy va dolzarb amaliy ahamiyatga ega.

Falsafiy-ontologik nuqtai nazardan yondashilganda, raqamli jamiyat shunchaki axborot almashinuvini tezlashtiruvchi virtual platformalar yig‘indisi emas. U insonning dunyoni anglash, o‘zlikni ifodalash va ijtimoiy munosabatlarga kirishish usullarini tubdan belgilab beruvchi, ramzlar va algoritmlar ustuvorlik qiladigan yangi ijtimoiy-madaniy voqelikdir. Mazkur yangi voqelik bilan insonning ichki, subyektlar aro makoni hisoblangan ma’naviy hayoti o‘rtasidagi mutanosiblik va

²² Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И.Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

dialektik aloqadorlikni tahlil qilish zamon ijtimoiy falsafasining eng dolzarb vazifalaridan biriga aylandi.

Raqamli jamiyatning falsafiy-konseptual asoslari postindustrial va axborotlashgan jamiyat nazariyalari bilan uzviy bog‘liq. Amerikalik sotsiolog va faylasuf D. Bell o‘z tadqiqotlarida axborot va nazariy bilimlarning jamiyatni harakatlantiruvchi asosiy kuchga aylanishini bashorat qilgan edi²³. Uning fikricha, bu tizim ijtimoiy tuzilmalar bilan bir qatorda insonning madaniy va ma‘naviy ehtiyojlari tarkibini ham o‘zgartiradi. So‘ng shu yo‘nalishda E. Toffler o‘zining «Uchinchi to‘lqin» konsepsiyasi doirasida axborot asri inson fikrlashini yangicha tarzda individuallashtirishi va an‘anaviy ommaviy madaniyat inqiroziga olib kelishini asoslab berdi²⁴.

Tarmoqli jamiyatning ma‘naviy hayotga ta‘sirini tizimli tadqiq etgan olim M.Kastels hisoblanadi. U «axborot kapitalizmi» sharoitida real vaqt va virtual makon uyg‘unlashib, «har tomonlama qamrab oluvchi virtuallik madaniyati»ni yuzaga keltirishini ta‘kidlaydi²⁵. M.Kastels fikricha, ushbu muhitda ramzlar va axborot oqimlari insonning ma‘naviy dunyosini belgilovchi asosiy omilga aylanadi.

Raqamli jamiyatning falsafiy-konseptual asoslari postindustrial va axborotlashgan jamiyat nazariyalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, ijtimoiy taraqqiyotning mantiqiy va tadrijiy (evolyutsion) davomi hisoblanadi. G‘arb falsafasida D. Bell, E. Toffler, M. Kastels tomonidan asoslangan postindustrial va axborotlashgan jamiyat konsepsiyalari bugungi global raqamlashishning nazariy poydevorini yaratgan bo‘lsa, zamonaviy o‘zbek ijtimoiy falsafasida ushbu jarayonlarning transformatsiyalashuv qonuniyatlari milliy va transmilliy kontekstda chuqur tahlil qilinmoqda. Xususan, mamlakatimizda professor G.G‘. G‘affarovanning ilmiy izlanishlarida axborotlashgan jamiyatning shakllanishidan to raqamli

²³ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. – М.: Академия, 2004. – 788 с.

²⁴ Тоффлер Э. Третья волна. – М.: АСТ, 2010. – 784 с.

²⁵ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

reallikning qaror topishigacha bo'lgan sinergetik va ijtimoiy-falsafiy paradigmalar keng yoritilgan.

Ijtimoiy-iqtisodiy va texnologik omillarning tadrijiy rivojlanishi axborotni asosiy resursga aylantirgan bo'lsa, zamonaviy bosqichda bu jarayon yangi sifat o'lchoviga o'tdi. Falsafiy mushohada yuritilganda, axborotlashgan jamiyatdan raqamli jamiyat sari evalyutsiya shunchaki miqdoriy ko'rsatkichlarning oshishi emas, balki ijtimoiy ong va inson ekzistensiyasining tubdan yangilanishidir. Olima G.G'. G'affarova haqli ravishda ta'kidlaganidek, "jamiyatning axborotlashuv darajasi oshgani sayin, u ijtimoiy borliqning barcha qatlamlarini raqamli kodlar va virtual platformalar asosida qayta formatlashni taqozo etuvchi raqamli jamiyat bosqichiga o'sib o'tadi".²⁶ Bu o'tish jarayoni postindustrial nazariyalarda ilgari surilgan «xizmat ko'rsatish va bilim iqtisodiyoti» g'oyasini «raqamli ekotizim va algoritmik madaniyat» darajasiga ko'taradi.

Globallashuv sharoitida axborotlashgan jamiyatning konseptual asoslarini o'rganish, uning ijtimoiy-gumanitar oqibatlarini oldindan prognoz qilish imkonini beradi. Tadqiqotlarda axborotlashgan jamiyat to'g'risidagi klassik va zamonaviy g'oyalar tahlil qilinarkan, uning ijtimoiy tuzilma sifatidagi ichki ziddiyatlari, xaotik va nochorliq tabiati ochib beriladi. Raqamli jamiyat o'zining konseptual ildizlari bilan axborotlashgan jamiyat konsepsiyasiga tayansa-da, biroq ijtimoiy munosabatlarning tezkorligi va virtuallashuv darajasi bilan undan ajralib turadi.

Axborotlashgan va raqamli jamiyatning falsafiy muammolari tizimida insonning ma'naviy hayoti markaziy o'rinni egallaydi. Texnologik determinizm (texnologiyaning jamiyatni belgilashi) sharoitida inson ma'naviyati, milliy o'zlik va qadriyatlar tizimi jiddiy transformatsiyaga uchramoqda. Raqamli madaniyat an'anaviy madaniyat elementlarini siqib chiqarishga moyil bo'lgan muhit sifatida namoyon bo'ladi. G.G'. G'affarova axborotlashgan jamiyatda ma'naviy hayotning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etarkan, "raqamli reallik insonning

²⁶ Гаффарова, Г.Г. Аxbоротлашган жамиятдан рақамли жамият сари / Г.Г. Гаффарова // ЎзА Илм-фан бўлими электрон журнали. – Тошкент, 2020. – Сентябрь. – Б.185.

ichki dunyosi, didaktik qobiliyatlari va axloqiy tanlovlariga bevosita ta'sir ko'rsatib, ma'naviy hayotda ham ijobiy (integratsiya, bilimlar transferi), ham salbiy (klipli fikrlash, ma'naviy begonalashuv) fenomenlarni keltirib chiqarishini"²⁷ isbotlaydi. Demak, postindustrial jamiyat nazariyasidagi "intellektual texnologiyalar" tushunchasi raqamli davrga kelib inson manaviy-ruhiy olamining boshqaruvchi mexanizmiga aylanmoqda.

Shu nuqtai nazardan, raqamli jamiyatni shakllantirishning ijtimoiy-falsafiy muammolarini tizimli va sinergetik yondashuv asosida tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Innovatsion g'oyalar va raqamli texnologiyalarning jamiyatga shiddat bilan kirib kelishi ijtimoiy adolat, raqamli tengsizlik (digital divide) va boshqaruv subyektlarining mas'uliyati masalasini kun tartibiga qo'yadi.²⁸ Paradigmal darajada postindustrial jamiyatdan raqamli jamiyat sari harakatlanish ijtimoiy tizimlarning ochiqligi va murakkabligini yanada oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli jamiyatning konseptual poydevori postindustrial va axborotlashgan jamiyat nazariyalari evolyutsiyasining mahsulidir. Mamlakatimiz ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarida ushbu aloqadorlik shunchaki texnologik taraqqiyot sifatida emas, balki inson olamining raqamli madaniyat sharoitida qayta tug'ilishi va ma'naviy-etik mutanosiblikni saqlash zaruriyati sifatida baholanadi.

Bizningcha, raqamli jamiyat — bu nafaqat axborotni uzatish tezligi, balki sun'iy intellekt, katta hajmli ma'lumotlar va algoritmik boshqaruv tizimlari insonning kundalik axloqiy, ma'naviy va madaniy tanlovlarini oldindan belgilab beruvchi ijtimoiy voqelikdir.

Raqamli jamiyatning eng birinchi xususiyati — ijtimoiy borliqning jismoniy makondan raqamli-virtual makonga ko'chishidir. Bu jarayonda an'anaviy borliq o'zining mutlaqlik maqomini yo'qotib, «raqamli ontologiya» bilan o'rin almashadi.

²⁷ Гаффарова, Г.Ф. Ахборотлашган жамиятда маънавий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари / Г.Ф. Гаффарова // Academic research in educational sciences. – 2021. – Vol. 2, № Махсус сон. – Б.78.

²⁸ Гаффарова, Г.Ф. Ахборотлашган жамиятни шакллантиришнинг ижтимоий-фалсафий муаммолари / Г.Ф. Гаффарова // Ахборот коммуникация технологиялари ва дастурий таъминот яратишда инновацион ғоялар: Республика илмий-техник конференция материаллари. – Самарқанд, 2020. – Б.375.

Axborotlashgan jamiyat nazariyotchisi F.Uebster o'zining «Axborotlashgan jamiyat nazariyalari» asarida raqamlashish va axborot oqimlari madaniy makonni shu qadar qamrab olganligini ta'kidlaydiki²⁹, natijada biz ramzlar va belgilar makonida yashay boshlaymiz. F.Uebster o'zining axborotlashgan jamiyat nazariyasida bunday holatini ijtimoiy hayotning to'liq «mediatizatsiyalashuvi» (media-isation) ³⁰deb ataydi.

F.Uebsterning yondashuvini rivojlantirgan holda aytish mumkinki, raqamli jamiyatda makon tushunchasi geografiya va jismoniy chegaralardan mahrum bo'ldi. Biroq, bu yerda muhim bir falsafiy ziddiyat yuzaga keladi: virtual makon insonga cheksiz harakat erkinligini bersada, uni jismoniy reallikdan, tabiiy muhitdan begonalashtiradi. Raqamli ontologiya insonda «makonsizlik» (placelessness) hissini va ijtimoiy voqelikning dekonstratsiyasini shakllantirmoqda.

Raqamli jamiyat axborotni ishlab chiqarish va tarqatish tezligini oshirib yubordi, bu esa o'z navbatida klassik gnoseologiya (bilish nazariyasi) inqiroziga va «post-haqiqat» fenomenining yuzaga kelishiga olib keldi. Postmodern falsafasining yirik vakili Jan Bodriyyar «Simulyakrlar va simulyatsiya» asarida reallik o'rnini giperreallik (reallikdan ham haqiqiyroq tuyulgan soxta borliq) egallashini asoslab bergan³¹. Raqamli kodlar, algoritmlar va virtual tasvirlar real dunyoga ishora qilmaydigan, balki faqat o'z-o'zini takrorlaydigan «uchinchi tartibli simulyakrlar»ni yaratadi.

J.Bodriyyarning simulyakrlar konsepsiyasi bugungi ijtimoiy tarmoqlar, chuqur soxtalashtirish texnologiyalari va metaolamlar kontekstida o'zining oliy nuqtasiga yetdi. Raqamli jamiyatda obyektiv haqiqat o'z qiymatini yo'qotadi; uning o'rnini raqamli kontent orqali shakllantiriladigan, insonlarning his-tuyg'ulariga ta'sir etuvchi «virtual haqiqatlar» egallaydi. Bu esa inson ongini raqamli manipulyatsiya qilish

²⁹ Уэбстер, Ф. Теории информационного общества: пер. с англ. / Ф. Уэбстер; под ред. Е. Л. Вартановой. – Москва: Аспект Пресс, 2004. – 498 с.

³⁰ Ўша асар. -С.112.

³¹ Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр; пер. с фр. О. А. Печенкиной. – Тула: Тульский полиграфист, 2013. – С.45.

uchun cheksiz imkoniyatlar ochadi va shaxsning voqelikni adekvat idrok etish qobiliyatini xavf ostida qoldiradi.

An'anaviy jamiyatlarda shaxs o'z identikligini (o'zlikni anglashini) muayyan jismoniy jamiyat, kasb va oila muhitida shakllantirgan bo'lsa, raqamli jamiyat inson subyektligini parchalab yuboradi.

Sotsiolog Zigmunt Bauman o'zlik muammosini «suyuq zamonaviylik» konsepsiyasi orqali tushuntiradi. Uning fikricha³², raqamli va globallashtirilgan dunyoda ijtimoiy institutlar va identiklik shakllari qotib qolgan holatda emas, balki doimiy o'zgaruvchan, «suyuq» holatda bo'ladi. Inson ijtimoiy tarmoqlarda o'z xohishiga ko'ra bir nechta virtual shaxsiyatlarni loyihalashtirishi mumkin. Z.Baumanning ushbu xulosalari raqamli jamiyatda shaxsning ichki yaxlitligi buzilishini ko'rsatadi. Tarmoqli muhit insonga anonimlik va «raqamli reinkarnatsiya» (yangi profil, avatarlar yaratish) imkonini beradi. Bu holat insonni mas'uliyat tuyg'usidan uzoqlashtiradi. Shaxs doimiy ravishda o'z virtual obrazini yaratish va namoyish etish bilan band bo'lib, o'z ekzistensial mohiyatidan uzoqlashib ketadi.

Raqamli jamiyat — bu yuqori darajada nazorat qilinadigan va algoritmlar tomonidan boshqariladigan ijtimoiy tizimdir. Ma'lumotlar ijtimoiy hokimiyatning asosiy quroliga aylanadi.

Garvard universiteti professori Sh.Zuboff «Kuzatuv kapitalizmi davri» (The Age of Surveillance Capitalism) asarida zamonaviy raqamli korporatsiyalar inson xulq-atvorini kuzatish, bashorat qilish va o'zgartirish orqali ulkan foyda ko'rayotganini ta'kidlaydi³³. U buni inson tajribasini bepul xomashyo sifatida o'zlashtiruvchi yangi iqtisodiy va ijtimoiy tartib deb ataydi.

SH.Zuboff tomonidan ilgari surilgan «kuzatuv kapitalizmi» Mishel Fukoning «Panoptikon» (hamma narsani ko'rib turuvchi yashirin nazorat tizimi) konsepsiyasining raqamli shaklidir. An'anaviy nazoratdan farqli o'laroq, raqamli nazorat qo'pol kuch ishlatmaydi; u algoritmlar, tavsiya

³² Бауман, З. Текущая современность: пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. Ю. В. Асочакова. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с.

³³ Зубофф, Ш. Эпоха надзорного капитализма. Битва за человеческое будущее на новых рубежах власти: пер. с англ. / Ш. Зубофф. – Москва: Изд-во Института Гайдара, 2022. – 784 с.

tizimlari va raqamli ragʻbatlantirishlar orqali inson tanlovini sezdirmasdan boshqaradi. Natijada, raqamli jamiyatda inson erkinligi va iroda muxtoriyatligi (avtonomiyasi) nisbiy tushunchaga aylanib qoladi.

Gʻarb falsafiy fikrida raqamli jamiyat va madaniyat fenomeni ijtimoiy nazorat, shaxssizlashish va ekzistensial inqirozlar kontekstida faol tahlil etilmoqda. Xususan, zamonaviy nemis faylasufi Byon-Chxol Xan (Byung-Chul Han) bugungi kunda raqamli jamiyat, ijtimoiy nazorat va inson psixologiyasi transformatsiyasini eng chuqur tahlil qilayotgan olimlardan biridir.

Uning «Psixopolitika» asarida raqamli madaniyatni «raqamli panoptikum» sifatida tavsiflaydi. Unga koʻra, «agar anʼanaviy intizomiy jamiyatlarda nazorat tashqi kuch tomonidan majburiy tarzda amalga oshirilgan boʻlsa, raqamli jamiyatda insonlar oʻz ixtiyorlari bilan raqamli tarmoqlarga oʻz ichki dunyosini, tuygʻulari va fikrlarini joylashtiradilar, bu esa maʼnaviy hayotning tijoratlashuvi va shaffoflashuvi orqali ichki erkinlikning yoʻqolishiga olib keladi»³⁴. Ushbu falsafiy mushohada raqamli madaniyatning inson ichki dunyosiga kirib borish koʻlamini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, raqamli madaniyat fenomeni ijtimoiy falsafada nafaqat texnologik yutuq, balki yangi aksiologik (qadriyatlar) tizim sifatida tahlil qilinishi lozim. Raqamli muhit haqiqatan ham insonda majburiyatsiz erkinlik illyuziyasini yaratadi, bu esa oʻz navbatida anʼanaviy axloqiy masʼuliyat hissining susayishiga olib keladi.

Byon-Chxol Xan tomonidan ilgari surilgan mazkur yondashuv zamonaviy ijtimoiy falsafa uchun shaxs ozodligi va raqamli voqelik mutanosibligini oʻrganishda yangi metodlarni taqdim etadi. Klassik jamiyatlarda nazorat tizimlari insonning jismoniy harakatlarini cheklashga (tashqi majburlovga) yoʻnaltirilgan boʻlsa, raqamli neoliberalizm davrida nazorat mexanizmi insonning ichki olamiga — uning psixologik qatlamlariga koʻchadi. Raqamli panoptikumda inson nafaqat kuzatiluvchi subyekt, balki oʻz-oʻzini ixtiyoriy ravishda namoyish

³⁴ Хан Бён-Чхоль. Психополитика: Неoliberalизм и новые технологии власти / Пер. с нем. – М.: АСТ, 2021. – С.45.

etuvchi va shu orqali nazorat tizimini xomashyo (ma'lumotlar) bilan ta'minlovchi obyektga aylanadi. Bu jarayonda shaxsning eng intim, ichki ma'naviy hayoti ham raqamli makon kapitalizatsiyasi (foйда olish manbai) uchun ochiq lanadi. To'liq shaffoflik esa inson ichki dunyosining sirliligi va mustaqilligini yo'qotib, uni jamiyatning umumiy raqamli oqimida shaxssizlashishiga (depersonalizatsiyasiga) olib keladi.

Bizning tadqiqotimiz nuqtai nazaridan, «raqamli panoptikum» konsepsiyasi virtual muhitda milliy-ijtimoiy ong barqarorligi va ma'naviy suverenitetni himoya qilishda fundamental ahamiyatga ega. Nemis faylasufining mazkur xulosalariga tayangan holda aytish mumkinki, raqamli madaniyat taqdim etayotgan «soxta erkinlik» (ixtiyoriy qullik) tuzog'idan chiqish — jamiyatda yuqori darajadagi raqamli ahloq va aksiologik filtrlarni shakllantirishni taqozo etadi. Tadqiqotimiz doirasida ushbu nazariy poydevorga asoslanib, raqamli transformatsiya sharoitida yoshlar ongini manipulyativ ta'sirlardan asrashning yagona yo'li — ularda tizimli ravishda milliy mafkuraviy immunitetni va virtual olamga nisbatan madaniyatli, tanqidiy yondashuv (raqamli gigiyena) ko'nikmalarini yuksaltirishdan iborat, degan xulosaga kelamiz.

"Raqamli jamiyat" tushunchasining mohiyati va tuzilishi D.A.Dobrinskaya tomonidan chuqur o'rganiladi va xorijiy va mahalliy olimlarning ishlarini tahlil qiladi. Olim "raqamli jamiyatni murakkab texnologik infratuzilmani ishlab chiqish va amalga oshirish natijasi sifatida ko'rib chiqadi, uning elementlari umumiyligi raqamlashtirishning mohiyatini ifodalaydi"³⁵, ikkinchisini "raqamli texnologiyalarning ijtimoiy hayotning barcha sohalariga kirib borishi va integratsiyasi"³⁶ sifatida belgilaydi. Aynan shunday qilib jamiyatning, uning alohida sektorlarining (siyosiy raqamli madaniyat, raqamli media madaniyati, iqtisodiy raqamli madaniyat, shu jumladan biznes hamjamiyati, ta'lim, sog'liqni saqlash, madaniyat va boshqalarning raqamli madaniyatlari) va nihoyat, shaxsning raqamli madaniyati shakllanadi.

³⁵ Добринская, Д.А. Что такое цифровое общество?// Sociology of science and technology 2021. Volume 12. No. 2, -с.113.

³⁶ Ўша жойда. -Б.114.

Ba'zi ilmiy adabiyotlarda XX-asr oxiri va XXI-asr boshlarida insoniyatning tubdan yangi holati sifatida raqamli jamiyat va raqamli madaniyatning mohiyati va tuzilishining metodologik jihatlari tahlil qilinadi³⁷. Mualliflar raqamli madaniyatni jamiyatning turli sohalarida inson faoliyatini belgilaydigan va shu bilan jamiyatning asosiy xususiyatlarini o'zgartiradigan murakkab, ko'p funksiyali raqamli texnologiyalar tizimi sifatida ta'riflaydi.

Ta'kidlash kerakki, raqamli madaniyat jamiyatning turli sohalarida turli sur'atlarda va turli konfiguratsiyalarda rivojlanadi, bu ko'p jihatdan jamiyat va uning individual qatlamlarining sivilizatsiya, mintaqaviy va ijtimoiy (masalan, jins, yosh, ma'lumot va boshqalar) xususiyatlariga bog'liq. Davlatning markazi va mintaqalari (ayniqsa geografik jihatdan keng) raqamlashtirish jarayonlariga "integratsiya" darajasida ham farq qilishi mumkin.

Raqamli madaniyatning gumanitar tizimlar bilan integratsiyalashuvi xususida gap ketganda, L. Manovichning yangi media falsafasiga oid qarashlari metodologik ahamiyat kasb etadi. Xususan, olimning «Yangi media tili» nomli fundamental asarida raqamli madaniyatning mantiqiy tuzilishini kompyuter fanlari va gumanitar bilimlar sintezi sifatida asoslaydi. U madaniyatning raqamlashuvini «madaniy interfeyslarning shakllanishi» deb baholab, «bugungi kunda inson dunyoni va o'z ichki ma'naviy hayotini kompyuter dasturlari taqdim etgan interfeyslar orqali qabul qilmoqda va kodlashtirmoqda»³⁸ degan g'oyani ilgari suradi. Bu esa raqamli jamiyatda ma'naviy hayotning sof texnik kodlarga bog'lanib qolish xavfini ko'rsatishi bilan ahamiyatlidir.

L. Manovichning mazkur nazariy xulosasi ijtimoiy falsafa va madaniyat falsafasi uchun yangi bir gnoseologik (bilish nazariyasiga oid) burilishni anglatadi. An'anaviy jamiyatlarda inson va real borliq o'rtasidagi muloqot til, san'at yoki din kabi madaniy kodlar vositasida amalga oshirilgan bo'lsa, raqamli davrda bu vazifani algoritmlar va

³⁷ Анжиганова Л.В., Коков А.Е. Сущность феномена цифрового общества конца XX – начала XXI вв // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. 2024. №6.

³⁸ Манович Л. Язык новых медиа / Пер. с англ. Д. Кульчицкой. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. – С.63.

dasturiy interfeyslar o'z zimmasiga olmoqda. Falsafiy mushohada yuritadigan bo'lsak, interfeys shunchaki texnik ekran yoki vosita emas, balki inson ongi va ijtimoiy voqelikni konstruksiya qiluvchi (qayta quruvchi) yangi ontologik makondir. Raqamli kodlarning inson ichki dunyosiga bu qadar chuqur kirib borishi ijtimoiy ong arxitektonikasini tubdan o'zgartirib, fikrlashning chiziqli (abstrakt-mantiqiy) shaklidan mozaik (klipli va vizual) shakliga o'tishini tezlashtirmoqda. Bu jarayonda eng katta xavf — dasturiy ta'minotlarning inson diqqat-e'tibori, qiziqishlari va hattoki qadriyatlar iyerarxiyasini sezilmas tarzda modellashtirishi va nazorat qilishi bilan bog'liqdir.

Shu nuqtai nazardan, L. Manovich konsepsiyasi bizning tadqiqotimiz uchun raqamli madaniyatning ijtimoiy subyekt ma'naviyatiga ko'rsatayotgan institutsional ta'sirini ochib berishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Kompyuter interfeyslarining «madaniylashuvi» va madaniyatning «raqamlashuvi» ijtimoiy falsafa oldiga inson ongi suverenitetini saqlab qolish va raqamli makonda milliy-ma'naviy o'zlikni himoya qilishning aksiologik filtrlarini ishlab chiqish vazifasini qo'yadi. Demak, raqamli davrda milliy ijtimoiy ong transformatsiyasini tadqiq etish — faqat texnologiyalar rivojini kuzatish emas, balki dasturiy kodlar ortiga yashiringan mafkuraviy va madaniy ta'sirlarni falsafiy dekonstruksiya qilishni taqozo etadi.

Tadqiqotchilar va boshqaruv amaliyotchilari raqamli madaniyatni quyidagilar sifatida ko'rib chiqadilar: jamiyatning butun va uning alohida tarmoqlarining jadal rivojlanishidagi omil; xulq-atvorning asosiy tamoyillari va normalari to'plami; muloqotning maxsus shakllari va boshqalar.

Shu bilan birga, raqamli madaniyatni vaqt va makon davomida rivojlanadigan tizim sifatida o'rganadigan asarlar mavjud. Shu munosabat bilan qiziqarli asarlar qatoriga D.V. Galkinning asarlari kiradi, u raqamli madaniyatni uning shakllanishi va dinamikasi jarayonida tahlil qiladi. Olim ta'kidlashicha "XX-asrning ikkinchi yarmidagi raqamli madaniyat

XXI-asrda sun'iy hayot madaniyatiga aylanmoqda"³⁹ hamda "metodologik nuqtai nazardan, biz muqarrar ravishda raqamli madaniyatni turli xil obyektlarga mos keladigan bir necha darajalarda ko'rib chiqish zaruratiga duch kelamiz: material (artefaktlar), funksional (institutlar), ramziy (tillar), aqliy (mentalitet) va ma'naviy (qadriyatlar)"⁴⁰. Shu bilan birga, "raqamli madaniyatning yadrosi, yoki agar xohlasangiz, yuragi raqamli madaniyatning superfenomeni bo'lib qolmoqda - madaniyatning turli darajalarida turli madaniy interfeyslarni qo'lga kiritadigan universal hisoblash mashinasi"⁴¹. Shuning uchun, tadqiqotchining fikriga ko'ra, raqamli madaniyat "raqamli kodlash va uning universal texnik amalga oshirilishiga asoslangan, institutsional tizimga to'liq kiritilgan va ma'lum qadriyatlarni saqlashga hissa qo'shadigan, aqliy jihatdan mustahkamlangan va avtodeterminatsiya shakllarini yaratadigan artefaktlar va ramziy tuzilmalar"⁴². Shunday qilib, raqamli madaniyatning rivojlanishi raqamli jamiyatni sun'iy mavjudot sifatida shakllantiradi. Raqamli kodlash jarayonlari antropotsentrizmning texnotsentrizm bilan almashtirilishiga olib keladi. Boshqacha qilib aytganda, konsepsiya muallifi ta'kidlaganidek "universal hisoblash mashinasi" koinotning markazida hukmronlik qiladi.

Ba'zi tadqiqotchilar raqamli madaniy texnologiyalar ustidan inson nazoratini yo'qotish haqidagi xavotirli taxminlarni baham ko'rmaydilar, chunki ular "zamonaviy raqamli madaniyat ancha kech rivojlanish mahsulidir - bu, eng avvalo, axborot siyosatining maxsus shakli... bu zamonaviy raqamli madaniyat tizimining shakllanishida asosiy rol o'ynagan"⁴³ deb hisoblashadi.

Raqamli madaniyat ijtimoiy munosabatlarni va insoniyatning o'zini o'zgartirayotgan texnologik tizimlardagi tub o'zgarish emas, balki axborot siyosatidagi yangi bosqich degan fikr ularning tezlashtirilgan va

³⁹ Галкин, Д.В. Digital Culture: методологические вопросы исследования культурной динамики от цифровых автоматов до техно-био-тварей// Международный журнал исследователей культуры. № 3 (8) 2012. -с.12.

⁴⁰ Галкин, Д.В. Digital Culture: методологические вопросы исследования культурной динамики от цифровых автоматов до техно-био-тварей// Международный журнал исследователей культуры. № 3 (8) 2012, с.15.

⁴¹ Ўша асар. -Б.15.

⁴² Ўша асар. Б.17.

⁴³ Захаров М.Ю., Старовойтова И.Е., Шишкова А.В. Социальные технологии и процессы. 2020. -С.203. <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

nazoratsiz o'zini rivojlantirishining xavfli oqibatlarini kam baholanishiga olib kelishi mumkin. Ba'zi tadqiqotchilar "raqamli platformalarni to'liq nazorat qilish haqidagi mavjud qo'rquvlar ijtimoiy va/yoki sun'iy intellektning inson xatti-harakatlari haqidagi ma'lumotlarni talqin qilish va sharhlashning tubdan imkonsiz raqamlashtirilishi bilan yo'q qilinadi" deb umid qilishadi⁴⁴.

Ba'zi tadqiqotchilar raqamli texnologiyalarning madaniyatning asosiy tarkibiy qismlariga kirib borishi, yangi madaniy tajribalarning shakllanishiga ta'sir qilishi va xulq-atvor va madaniy afzalliklarni o'zgartirishi natijasida raqamli jamiyat va raqamli madaniyat hodisasi sifatida o'rganganlar⁴⁵. Shu bilan biroga, raqamli madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari ta'kidlangan bo'lib, ular vaqtni idrok etishning o'zgarishi, yangi muloqot shakllarining paydo bo'lishi, turli xil xulq-atvor uslublarining rivojlanishi, bandlik shakllarining o'zgarishi va kundalik hayot uchun yangi institutsional sharoitlarning shakllanishi kabi ijtimoiy parametrlarning sifat jihatidan o'zgarishi bilan bog'liq.

Raqamli madaniyat ta'sirida kundalik hayot va bandlik shakllarining o'zgarishi masalasi mahalliy tadqiqotlarda insonning ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish prizmasi orqali tahlil qilingan. Tadqiqotchi Z.O. Xudayorova o'zining fundamental monografiyasida raqamlashgan muhitda an'anaviy ijtimoiy parametrlarning sifat jihatidan o'zgarishini asoslab beradi. Muallif qayd etganidek, "raqamlashgan jamiyat sharoitida inson kapitalini rivojlantirish nafaqat texnik ko'nikmalarni, balki raqamli madaniyatning yangi institutsional sharoitlariga moslasha oladigan, virtual va real mehnat bozorida raqobatbardosh shaxs xulq-atvorini shakllantirishni taqozo etadi".⁴⁶ Bu esa kundalik hayot tarzi va mehnat faoliyatining raqamli mazmun kasb etayotganidan dalolat beradi.

⁴⁴ Маркеева А.В., Гавриленко О.В. Цифровая платформа как новый экономический актор и новая инстанция социального контроля // Вестник Московского университета. Сер. 7: Философия. 2019. № 5. -С.46.

⁴⁵ Фролова С.М., Листвина Е. В. Культура в эпоху цифровизации: социально-философское осмысление // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2019. Т. 19, вып. 4. С.408.

⁴⁶ Xudayorova, Z.O. Raqamlashgan jamiyat sharoitida inson kapitalini rivojlantirish tendensiyalari: ijtimoiy-falsafiy tahlil. Monografiya. – Chirchiq : "CHOTQMBY nashriyot", 2025. – b.45.

Professor G.G'.G'affarova raqamli madaniyatning yoshlar ongiga ta'sirini tahlil qilar ekan, axborot oqimlarining tezkorligi ta'sirida fikrlash modelholding (xususan, klipli fikrlash va virtual identifikatsiya) o'zgarayotganini ko'rsatib o'tadi.⁴⁷ Shu bilan birga, G.G'.G'affarova raqamli jamiyatning yangi bir bosqichi — "intellektual madaniyat" fenomenini asoslaydi. Unga ko'ra, raqamli madaniyat sharoitida bilimlarni qayta ishlash va virtual muloqot makonini tashkil etish tartibi sifat jihatidan yangilanib, jamiyatning intellektual salohiyatini baholash mezonlarini o'zgartiradi.⁴⁸

Zamonaviy raqamli madaniyatning eng murakkab jihatlaridan biri — bu real borliq bilan virtual olamning yaxlitlikda namoyon bo'lishidir. Bu holat G.G'. G'affarovaning so'nggi tadqiqotlarida "jamiyatning gibridligi" konsepsiyasi orqali qiyosiy tahlil etilgan. Muallif raqamlashgan ijtimoiy tizimlarning nochiziqli xususiyatini ko'rsatib, "zamonaviy raqamli madaniyat — an'anaviy (offlayn) va raqamli (onlayn) makonlarning bir-biriga singib ketishidan iborat bo'lgan gibrid reallikni yuzaga keltirganini va bu muhit ijtimoiy institutlarning ishlash algoritmini tubdan o'zgartirayotganini" isbotlaydi.⁴⁹

Madaniyatning ichki tuzilmasiga raqamli texnologiyalarning kirib borishi bugungi kunda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalari bilan bevosita bog'liq. Tadqiqotchi A.A. Yo'ldoshev raqamlashgan jamiyatda sun'iy intellektning falsafiy-komparativistik jihatlarini o'rganar ekan, uni shunchaki texnik vosita emas, balki yangi madaniy tajribalarni yaratuvchi va inson faoliyatini modellashtiruvchi ijtimoiy subyekt sifatida tahlil qiladi.⁵⁰

Bundan tashqari, Yangi O'zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish istiqbollarini baholash

⁴⁷ G'affarova, G. Raqamli jamiyatda yoshlar ongidagi transformatsiyalar: falsafiy tahlil // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2023. – № 2. – B.130.

⁴⁸ G'affarova, G. Raqamli jamiyatning intellektual madaniyati: falsafiy tahlil // FarDU ilmiy xabarlar. – 2023. – № 4. – B.10.

⁴⁹ G'affarova, G.G'. Raqamlashgan jamiyatning gibridligi: komparativistik tahlil // NamDU Ilmiy axborotnomasi. – 2026. – № 1. – B.275.

⁵⁰ Yo'ldoshev, A.A. Raqamlashgan jamiyatda sun'iy intellekt: falsafiy komparativistik tahlili // Raqamlashgan jamiyatdan axborotlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar: respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Chirchiq, 2025. – B.540.

jarayonida, yoshlar ma'naviyatini raqamli makondagi xavf-xatarlardan himoya qilish va gumanistik raqamli madaniyatni shakllantirish boshqaruv subyektlarining strategik vazifasi ekanligi asoslab berilgan.⁵¹

Xulosa qilib aytganda, ba'zi xorijiy tadqiqotchilar raqamli madaniyatni ko'proq kundalik hayot tarzi va xulq-atvor o'zgarishi sifatida baholagan bo'lsalar⁵², mahalliy olimlarimiz ushbu fenomenni inson kapitalining rivojlanishi⁵³, ong transformatsiyasi⁵⁴, tizimlarning gibridlashuvi⁵⁵ hamda sun'iy intellektning axloqiy-falsafiy muammolari⁵⁶ bilan uzviylikda, tizimli va sinergetik yondashuv asosida tadqiq etmoqdalar.

Keling, umuman madaniyatni va xususan, raqamli madaniyatni sinergetik yondashuv yordamida ko'rib chiqaylik. Raqamli madaniyatni sinergetik yondashuv asosida falsafiy tahlil qilish zamonaviy falsafaning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Sinergetika (o'z-o'zini tashkillashtirish nazariyasi) raqamli muhitni chiziqli bo'lmagan, ochiq va dinamik tizim sifatida o'rganish imkonini beradi.

Sinergetik yondashuvning asoschisi German Xaken fikricha, murakkab tizimlarda tartibsizlik (xaos)dan yangi tartib tuzilmalari o'z-o'zidan paydo bo'ladi. YA'ni, "O'z-o'zini tashkil etuvchi tizimlarda individual komponentlar muvofiqlashtirilgan tarzda harakat qiladi va bu kollektiv xatti-harakatlarga asoslangan makroskopik tuzilmalarni vujudga keltiradi"⁵⁷. Darhaqiqat, ushbu konsepsiyasi raqamli madaniyat fenomenini tushunishda fundamental ahamiyatga ega. Raqamli

⁵¹ Yo'ldoshev, A.A. Yangi O'zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalar va sun'iy intellektni rivojlantirish istiqbollari // Raqamli va global makonda yoshlar ma'naviyati: xavflar, imkoniyatlar va istiqboldagi yondashuvlar: respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to'plami. – Chirchiq, 2026. – B.136.

⁵² Фролова, С.М. Культура в эпоху цифровизации: социально-философское осмысление / С.М.Фролова, Е.В. Листвина // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. – 2019. – Т. 19, вып. 4. – С. 407–411.

⁵³ Xudayorova, Z.O. Raqamlashgan jamiyat sharoitida inson kapitalini rivojlantirish tendensiyalari: ijtimoiy-falsafiy tahlil. Monografiya. - Chirchiq: "CHOTQMBY nashriyot", 2025. – 160 b.

⁵⁴ G'affarova, G. Raqamli jamiyatda yoshlar ongidagi transformatsiyalar: falsafiy tahlil // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2023. – № 2. – B. 128–133.

⁵⁵ G'affarova, G.G'. Raqamlashgan jamiyatning gibridligi: komprativistik tahlil // NamDU Ilmiy axborotnomasi. – 2026. – № 1. – B. 273–280.

⁵⁶ Yo'ldoshev, A.A. Raqamlashgan jamiyatda sun'iy intellekt: falsafiy komprativistik tahlili // Raqamlashgan jamiyatdan axborotlashgan jamiyat sari: ta'limdagi transformatsiyalar: respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Chirchiq, 2025. – B. 539–541.

⁵⁷ Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – Москва: Мир, 1985. – С. 42.

madaniyat — bu yuqoridan pastga qarab buyruq asosida boshqariladigan tizim emas, balki millionlab mustaqil foydalanuvchilarning "kollektiv xulq-atvori" natijasida pastdan yuqoriga qarab shakllanuvchi makrostrukturadir. Internetdagi virtual submadaniyatlar, kraudsorsing yoki tarmoq trendlari ayni shu sinergetik oʻz-oʻzini tashkillashtirish qonuniyati asosida rivojlanadi. Shu bilan birga, raqamli madaniyatda foydalanuvchilarning tarqoq harakatlari (postlar, sharhlar, kodirovkalar) natijasida yaxlit tarmoq madaniyati va yangi ijtimoiy virtual borliq shakllanadi.

Sinergetik yondashuvga koʻra, ochiq tizimlarda tashqi muhit bilan faol axborot va energiya almashinuvi natijasida yangi tartib tuzilmalari yuzaga keladi. Raqamli madaniyat millionlab foydalanuvchilar, algoritmlar va kontentlarning doimiy harakati natijasida oʻzining ichki tartibotini yaratadi. Xususan, "yangi axborot tuzilmasida madaniyat elektron oqimlar va tarmoqlar orqali moddiylashadi. Bu yerda tarmoqning oʻzi rivojlanish mantigʻini belgilaydi, bu yerda yangi madaniy kodlar aloqa jarayoni orqali oʻz-oʻzidan yaratiladi"⁵⁸.

M. Kastelsning tarmoqli jamiyat konsepsiyasi raqamli madaniyatni oʻz-oʻzini tashkil etuvchi tizim sifatida asoslashga xizmat qiladi. Raqamli madaniyatda anʼanaviy madaniyatdagidek markazlashgan nazorat yoki qatʼiy institutsional iyerarxiya yetakchi rol oʻynamaydi. Axborot oqimlarining oʻzaro toʻqnashuvi va tarmoq kommunikatsiyasining "ichki logikasi" yangi madaniy normalar, virtual qadriyatlar va submadaniyatlarning spontan (oʻz-oʻzidan) paydo boʻlishini taʼminlaydi. YAʼni, tizim mazmunan oʻzini oʻzi tashkil etadi va rivojlantiradi.

Raqamli muhit oʻz-oʻzini tashkil etar ekan, u inson kapitali va kognitiv salohiyat bilan bevosita sinergetik aloqaga kirishadi. Bu jarayonda texnologiya shunchaki vosita emas, balki inson bilan birgalikda yangi intellektual tizimni (Kentavr modelini) hosil qiluvchi faol subyekt sifatida namoyon boʻladi. Zero, "ilmiy tafakkur va inson faoliyati yangi geologik kuchni - noosferani yaratmoqda, bunda aql evolyutsiyaning

⁵⁸ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 495.

asosiy omiliga aylanadi."⁵⁹ Darhaqiqat, V.I.Vernadskiyning noosfera (ong sohasi) haqidagi ta'limoti bugungi raqamli transformatsiya davrida yangicha sinergetik ma'no kasb etmoqda. Bugungi raqamli madaniyat — bu noosferaning global tarmoq, sun'iy intellekt va raqamli gumanizm g'oyalari bilan integratsiyalashgan zamonaviy shaklidir (neo-noosfera). Bu yerda inson aqli va algoritmlar sinergiyasi yuz beradi. Natijada, raqamli muhit insonning intellektual faoliyatini kengaytiruvchi va o'z-o'zini mukammallashtiruvchi kognitiv tizimga aylanadi.

Sinergetikada tizimning rivojlanishi to'g'ri chiziqli emas. U fluktuatsiyalar (kutilmagan tebranishlar) va bifurkatsiya (tanlov) nuqtalari orqali o'tadi. Ilya Prigojin yondashuvi raqamli madaniyatdagi axborot oqimining beqarorligi va doimiy yangilanishini falsafiy asoslashga xizmat qiladi. Xususan, "bifurkatsiya nuqtalari yaqinidagi tizimlarda sezilarli tebranishlar kuzatiladi. Bu nuqtalarda tizim bir nechta rivojlanish yo'llaridan birini tanlashdan oldin "ikkilanib" turganday tuyuladi."⁶⁰

Aytish kerakki, raqamli madaniyat falsafasida "bifurkatsiya nuqtasi" deganda texnologik inqiloblar va ijtimoiy tarmoqlardagi global inqirozli holatlarni tushunish mumkin (masalan, sun'iy intellektning ommalashishi yoki raqamli nazorat tizimlarining joriy etilishi). Raqamli muhit doimiy ravishda "tartibsizlik axboroti" (informatsionniy xaos) ichida bo'ladi va har bir yangi algoritmik yangilanish tizimni yangi rivojlanish trayektoriyasiga olib chiqadi. Bu yerda inson ongi va madaniyati doimiy ravishda tezkor tanlov va moslashish holatida yashaydi.

Raqamli madaniyat tizimining o'z-o'zini tashkil etish xususiyati uning chiziqli bo'lmaganligi (non-linearity) bilan belgilanadi. Ko'p variantlilik va virtuallik muhitida kichik bir madaniy impuls (masalan, ijtimoiy tarmoqdagi bitta trend yoki mem) global madaniy o'zgarishlarga sabab bo'lishi mumkin. Xususan, "ochiq xususiyatlarga ega bo'lgan chiziqli bo'lmagan muhitlarda bir nechta rivojlanish yo'llari mavjud.

⁵⁹ Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский ; отв. ред. А. Л. Яншин. – Москва : Наука, 1991. – С. 54.

⁶⁰ Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 214.

Kichik, mahalliy ta'sirlar makroskopik oqibatlarga olib kelishi, butun tizimni qayta qurishi mumkin."⁶¹

YE.N. Knyazeva va S.P. Kurdyumovlarning sinergetik xulosalari raqamli madaniyatning dinamik tabiatini to'liq ifodalaydi. Raqamli madaniyat — doimiy ravishda ko'p variantlilik ichida yashovchi tizimdir. Undagi ijtimoiy va madaniy jarayonlar klassik qonuniyatlarga bo'ysunmaydi. Virtual makonda an'anaviy madaniyatning cheklangan qoliplari buziladi va tizim global axborot almashinuvi orqali o'z-o'zini qurish, kelajakni loyihalash va transformatsiya qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ta'kidlash kerakki, ba'zi ilmiy adabiyotlarda tarmoqli borliqning rizomatik tabiati haqida so'z yuritiladi. Jumladan, fransuz postmodernist falsafasi va sinergetika tutashgan nuqtada raqamli madaniyatning "rizoma" (daraxt ildiziga o'xshash, markazsizlashgan tuzilma) xususiyati ochib beriladi. J. Delyoz va F. Gvattarining mazkur g'oyasi raqamli madaniyatning markazsizlangan arxitekturasini ifodalaydi. YA'ni, "rizomaning boshlanishi ham, oxiri ham yo'q, u har doim o'rtada, narsalar orasida, intermezzoda bo'ladi. U har qanday nuqtani boshqa har qanday nuqta bilan bog'laydi."⁶² Ushbu fikri bugungi kundagi Internet tarmog'i va raqamli madaniyatning grafik modelidir.

An'anaviy madaniyat iyerarxik (markazlashgan) xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, raqamli madaniyat rizomatikdir — unda yagona boshqaruv markazi yo'q. Sinergetik nuqtai nazardan, ushbu markazsizlik tizimning yashovchanligini va ichki axborot almashinuvi tezligini ta'minlaydi. Istalgan nuqtaning boshqa nuqta bilan bevosita bog'lanishi (giperhavolalar, tarmoq aloqalari) madaniyatning makon va zamon cheklovlarini yengib o'tishiga olib keldi.

Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda virtual reallikning sinergetik determinatsiyasiga oid qarashlarni uchratish mumkin. Xususan, zamonaviy rus falsafasida sinergetika va raqamli madaniyat sintezini V.

⁶¹ Князева Е. Н. Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С.П. Курдюмов. — Изд. 4-е. — Москва: Либроком, 2011. — С. 168.

⁶² Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. — Екатеринбург : У-Фактория ; Москва : Астрель, 2010. — С. 15.

Budanov o'z tadqiqotlarida chuqur tahlil qilgan. U raqamli davrda inson sinergetik tarzda virtual madaniy muhit bilan birlashib ketishini ta'kidlaydi. YA'ni, "antroposferada sinergetik jarayonlar virtual olamlar va raqamli aloqalarning qo'shilishi tufayli yanada murakkablashib bormoqda, bu esa inson hayoti uchun yangi rezonansli makonlarni yaratadi."⁶³

V. Budanovning "rezonans fazolari" tushunchasi raqamli madaniyatda inson ongining transformatsiyasini tushuntirishga yordam beradi. Inson raqamli muhitga nafaqat kuzatuvchi, balki u bilan sinergetik aloqaga kirishuvchi faol subyekt sifatida kiradi. Raqamli madaniyat inson ongi va texnik tizimlarning "rezonansi" (kognitiv va texnologik mosligi) natijasida yangi madaniy kodlarni ishlab chiqaradi.

Mazkur falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, «raqamli madaniyat — o'z-o'zini tashkil etuvchi muhit sifatida» degan tezis shunchaki metafora emas, balki aniq sinergetik qonuniyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy-madaniy voqelikdir. Ushbu muhitda: tarmoqli logika an'anaviy iyerarxiyani almashtiradi (M. Kastels yondashuvi). Raqamli gumanizm va kognitiv evolyutsiya inson hamda texnologiya munosabatlarini yangi sinergetik bosqichga olib chiqadi (V.Vernadskiy ta'limotining zamonaviy transformatsiyasi). Chiziqli bo'lmagan rivojlanish raqamli madaniyatni doimiy yangilanuvchi, dinamik va moslashuvchan tizim sifatida saqlab turadi (YE. Knyazeva, S. Kurdyumov maktabi).

Bizning fikrimizcha, raqamli madaniyat - bu jamiyatning turli sohalarida inson faoliyatini belgilaydigan murakkab, ko'p funktsiyali raqamli texnologiyalar tizimi bo'lib, natijada berilgan strategik maqsadga muvofiq shaxslar va umuman jamiyatning xususiyatlarida tub o'zgarishlar yuz beradi. Shu nuqtai nazardan, paradoksal ravishda, "zaif bo'g'in" juda aniq shakllangan strategik maqsadga aylanadi. Agar raqamlashtirish butun jamiyat va uning alohida sohalarining jadal rivojlanishida faqat omil bo'lib qolsa, unda shaxslar va jamiyat ijtimoiy

⁶³ Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. – Москва : ЛКИ, 2007. – С. 112.

rivojlanishda faol agent sifatida o'z rolini saqlab qolishiga ehtiyotkorlik bilan optimizm bildirishimiz mumkin.

Agar raqamlashtirish aloqaning dominant shakliga aylansa, unda raqamli texnologiyalar bu nuqtai nazardan nafaqat afzalliklarga (globallik, axborot uzatish tezligi, ekologik toza aloqa va boshqalar) ega, balki aloqa tabiatini o'zgartirishda hal qiluvchi omillarga ham aylanadi. Sodda qilib aytganda, aloqa, ma'no va hissiyotlarga boy "hashamat"dan texnologik jarayonga aylanadi. Virtual dunyoda boshqa, aloqa subyekti sifatida, o'zining yaxlitligida (jismoniylik, haqiqiy hissiylik va boshqalar) yo'q. Oxir-oqibat, inson nafaqat og'zaki bo'lmagan ma'lumotlarni (boshqa odamning his-tuyg'ulari, fikrlari va harakatlari) o'qish ko'nikmalarini va ular bilan mazmunli muloqot o'rnatish qobiliyatini, balki o'z shaxsiyatining chuqurligini ham yo'qotishi, yanada "texnologik" bo'lib qolishi mumkin. Oxir-oqibat, texnologiyaning, ayniqsa raqamli texnologiyalarning o'zini o'zi rivojlantirishi, insoniy bo'lmagan o'lchovli xususiyatlari tufayli, muqarrar ravishda fikrlash shakllari, qadriyatlar, o'zaro ta'sir normalari, strategik maqsadlar va joriy vazifalar, jamiyat qurish vositalari va mexanizmlari va boshqalarda o'zgarishlarga olib keladi. Bizning fikrimizcha, insoniy o'lchovlilik inson subyektivligini, dunyoni va o'zini hissiy jihatdan idrok etish qobiliyatini, paradoksal bilish va xulq-atvor imkoniyatini, shuningdek, o'z ma'nolarini izlash va qabul qilishni anglatadi, bu esa ijodkorlikka olib keladi.

Raqamli madaniyat elementlari qatoriga siyosat, iqtisodiyot, huquq, sog'liqni saqlash, madaniyat, fan, ta'lim (shu jumladan gumanitar fanlar) va boshqa sohalarda raqamli texnologiyalarning tobora keng tarqalganligi kiradi.

Global falsafiy konsepsiyalardagi ushbu tendensiyalar mahalliy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlarda milliy mentalitet, ma'naviy xavfsizlik va transformatsiya jarayonlari prizmasi orqali o'rganilishini taqozo etadi. O'zbekiston falsafa maktabida raqamli davr, globallashtirish va ijtimoiy ong transformatsiyasi masalalari milliy qadriyatlarni saqlab qolish kontekstida faol tadqiq etilmoqda.

Xususan, tadqiqotchi D.M. Mamatkulov o'z izlanishlarida global axborotlashgan va raqamlashgan makon asrlar davomida shakllangan milliy qadriyatlarning yashab qolish imkoniyatlarini jiddiy sinovdan o'tkazishini ta'kidlaydi.⁶⁴ Muallifning fikricha, raqamli madaniyat agressiv xususiyat kasb etmasligi uchun u umuminsoniy va milliy axloqiy meyorlar negiziga qurilishi shart. Ushbu kontekstda ta'kidlash joizki, raqamli makon nafaqat texnik infratuzilma, balki inson ongi va xulq-atvorini qayta shakllantiruvchi kuchli sotsiomadaniy muhitdir.

D.M. Mamatkulovning mazkur yondashuvi raqamlashish jarayonida texnik taraqqiyot va ma'naviy barqarorlik o'rtasidagi mutanosiblikni saqlashning asl falsafiy mexanizmini ochib beradi. Raqamli madaniyatning axloqiy negizlarini ta'minlash — virtual makonda milliy o'zlikni anglash tuyg'usini himoya qilish hamda «raqamli nigilizm» (ma'naviy qadriyatlarni inkor etish) va texnik determinizmning salbiy oqibatlariga qarshi mafkuraviy immunitetni shakllantirish demakdir. Bu esa raqamli texnologiyalar asrida milliy tarbiya va ma'naviy rivojlanishning mutlaqo yangi, aksiologik (qadriyatlarga asoslangan) paradigmasini yaratishni talab etadi.⁶⁵

Bizning monografik tadqiqotimiz nuqtai nazaridan D.M. Mamatkulov tomonidan ilgari surilgan ushbu ilmiy konsepsiya fundamental metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. Mazkur konsepsiyaning ilmiy qimmati shundaki, u texnologiyalashuv jarayoniga shunchaki pragmatik yoki iqtisodiy vosita deb emas, balki milliy mentalitet va mafkuraviy jarayonlar transformatsiyasi prizmasi orqali teran falsafiy baho beradi.

Tadqiqotimiz doirasida ushbu nazariy xulosaga tayangan holda aytish mumkinki, jamiyatning raqamli transformatsiyasi milliy an'ana va qadriyatlarni siqib chiqarmasligi, aksincha, ularni yangi global makonda vizuallashtirish va targ'ib qilishga xizmat qilishi lozim. Xullas, raqamli madaniyatni milliy va umuminsoniy axloqiy meyorlar negizida sintez

⁶⁴ Маматкулов Д.М. Мафкуравий жараёнлар трансформацияси. Монография/ – Тошкент: “LESSON PRESS” нашриёти, 2023 -Б.78.

⁶⁵ Маматкулов Д.М. Мафкуравий жараёнлар трансформацияси. Монография/ – Тошкент: “LESSON PRESS” нашриёти, 2023 -Б.112.

qilish — raqamli jamiyatda barqaror taraqqiyot va ma'naviy suverenitetni ta'minlashning strategik yo'nalishidir.

Shuningdek, faylasuf olim G.G'.G'affarova va uning hammuallifligidagi tadqiqotlarda raqamli jamiyat sharoitida yoshlar ma'naviyatini shakllantirish va virtual tahdidlardan himoya qilish masalalari ijtimoiy-falsafiy jihatdan ochib berilgan. Ular ta'kidlaganidek, zamonaviy axborot maydonida yoshlarning milliy o'zligini anglashini ta'minlash ularda raqamli madaniyat bilan bir vaqtda yuksak ichki ma'naviy filtrlarni shakllantirishni taqozo etadi⁶⁶. Bu nazariy xulosa paragrafimizda ko'rilayotgan «raqamli madaniyat va ma'naviy hayot mutanosibligi» muammosining amaliy yechimlariga ishora qiladi.

Ijtimoiy sohadagi raqamli transformatsiyalarni falsafiy mushohada qilishda Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi V.A. Lektorskiyning ilmiy maqolalari muhim o'rin tutadi. U raqamli texnologiyalar insonning ichki refleksiya va chuqur ma'naviy kechinmalar qilish qobiliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligidan ogohlantiradi⁶⁷. Mazkur yondashuvni tizimli tahlil qilgan holda aytish mumkinmi, raqamli jamiyat insondan tezkor qaror qabul qilishni talab etadi, bu esa falsafiy mushohadakorlik (chuqur fikrlash) uchun zarur bo'lgan vaqt va makonni cheklab qo'yadi.

Raqamli madaniyatning ijtimoiy tizim sifatidagi tabiatini ochib berishda N. Lumanning kommunikatsiya nazariyasi ham qo'l keladi. N. Luman mazmun mazmunni tug'dirishi va jamiyat faqat kommunikatsiyadan iborat ekanligini ta'kidlagan⁶⁸. Raqamli davrda esa kommunikatsiyaning asosiy vositasi virtual tarmoqlar hisoblanadi. Demak, raqamli madaniyat — bu kommunikatsiyaning yangi, raqamlashgan va globallashtirilgan shaklidir.

Xorijlik tadqiqotchi J. Van Deyk «Tarmoq jamiyati» nomli asarida raqamli madaniyat keltirib chiqaradigan ijtimoiy tengsizlik (raqamli

⁶⁶ G'affarova G.G'. Raqamli jamiyatda yoshlar ongidagi transformatsiyalar: falsafiy tahlil // NamDU ilmiy axborotnomasi, 2023. 2-son, 128-133 betlar

⁶⁷ Лекторский В.А. Человек и цифровая технология // Вопросы философии. — Москва, 2023. — № 5. — С. 12-19.

⁶⁸ Луман Н. Реальность массмедиа / Пер. с нем. А. Антоновского. — М.: Праксис, 2005. — 256 с.

uzilish) muammosiga to'xtaladi⁶⁹. Uning fikricha, zamonaviy jamiyatda insonlar axborotga egalik qilish darajasiga ko'ra emas, balki axborotni ma'naviy va intellektual qayta ishlash qobiliyatiga ko'ra tabaqalanadilar. Bu ilmiy xulosa monografiyamizning uchinchi bobida ko'riladigan ta'lim metodologiyasini modernizatsiya qilish zaruratini falsafiy jihatdan asoslaydi.

O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot va jamiyatni rivojlantirish muhitida inson omili va ma'naviy madaniyat munosabatlari davlat siyosati darajasidagi hujjatlarda ham o'z aksini topgan. Xususan, Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bir qatorda milliy ma'naviyatni rivojlantirish va yoshlarni mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan⁷⁰. Bu esa tadqiqotimizning nafaqat nazariy, balki konseptual-davlatchilik asoslari mavjudligidan dalolat beradi.

Shu o'rinda, raqamli madaniyatning antropologik inqirozlarini o'rgangan faylasuf R. Braydottning «Postinson» asaridagi g'oyalariga munosabat bildirish lozim. Muallif raqamli texnologiyalar insonni texnologik tarmoqlarning tarkibiy qismiga aylantirib qo'yayotganini ta'kidlaydi⁷¹. Bizning fikrimizcha, bu jarayonda inson o'z suveren ma'naviy maqomini yo'qotmasligi uchun raqamli madaniyat «raqamli gumanizm» (insonparvarlik) tamoyillari asosida qayta loyihalanishi kerak.

Ijtimoiy falsafada axborot va raqamli texnologiyalarning siyosiy-iqtisodiy jihatlarini tanqidiy o'rgangan K. Fuks ijtimoiy media makonida insonning madaniy faoliyati raqamli tovarga aylanayotganini asoslab beradi⁷². Ushbu tanqidiy yondashuv yosh tadqiqotchi uchun virtual makondagi ma'naviy qadriyatlar va tijorat manfaatlari o'rtasidagi ziddiyatni ko'ra bilishga yordam beradi.

⁶⁹ Ван Дейк Ж. Сетевое общество: социальные аспекты новых медиа / Пер. с англ. – М.: Высшая школа экономики, 2020. – 380 с.

⁷⁰ Мирзиёев Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2022. – 416 б.

⁷¹ Брайдотти Р. Постчеловек / Пер. с англ. Д. Хамис. – М.: Издательство Института Гайдара, 2021. – 264 с.

⁷² Фукс К. Социальные медиа: критический анализ / Пер. с англ. – Харьков: Гуманитарный центр, 2021. – 432 с.

Madaniyatshunoslik va falsafa kesishishida raqamli arxivlar muammosini tadqiq etgan B. Groys internetni insoniyat ma'naviy xotirasining yangi yashash shakli deb baholaydi⁷³. Demak, raqamli madaniyat tarixiy merosni virtuallashtirish orqali uning umrini uzaytirish imkoniyatiga ham ega.

Milliy falsafiy merosga to'xtaladigan bo'lsak, asrlar davomida shakllangan Sharq allomalarining komil inson haqidagi qarashlari bugungi raqamli jamiyat uchun ham axloqiy filtr bo'lib xizmat qila oladi. Chunonchi, Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilig» asaridagi bilim va axloq uyg'unligi g'oyasi⁷⁴ bugungi raqamli texnologiyalar davrida sof texnik bilimlarning axloqdan uzilib ketmasligi kerakligi haqidagi ogohlantirish sifatida qabul qilinishi lozim.

Zamonaviy tadqiqotchilardan A.A. Sher va boshqalar axloq falsafasi tizimida virtual muloqot madaniyatini o'rgana turib, tarmoq axloqining shakllanishi an'anaviy axloq meyorlarini inkor etmasligi, balki ularni yangi muhitga moslashtirishi lozimligini ta'kidlaydilar⁷⁵. Bu fikr monografiyaning ikkinchi bobidagi neo-etika masalasini ochishda muhim metodologik bo'g'in hisoblanadi.

Bizning monografik tadqiqotimiz nuqtai nazaridan, yuqorida tahlil qilingan xorijlik va mahalliy olimlarning ilmiy konsepsiyalari fundamental metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. L. Manovichning «madaniy interfeyslar» haqidagi g'oyasi raqamli madaniyatning texnik tabiatini tushunishga yordam bersa, Byon-Chxol Xanning «raqamli panoptikum» konsepsiyasi virtual muhitdagi yashirin tahdidlar va nazorat mexanizmlarini ochib beradi. Professor Q.N.Nazarovning aksiologik yondashuvi esa ushbu tizimli muammolarning milliy va ma'naviy yechimini — raqamli madaniyatni axloqiy meyorlar negizida shakllantirish strategik yo'nalishini ko'rsatadi.

Tadqiqotimiz doirasida ushbu nazariy xulosalarga tayangan holda aytish mumkinki, jamiyatning raqamli transformatsiyasi milliy an'ana va

⁷³ Гройс Б. В потоке / Пер. с англ. — М.: Ад Маргинем Пресс, 2019. — 208 с.

⁷⁴ Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Бахтга элтувчи билим). — Тошкент: Юлдузча, 1990. — 250 б.

⁷⁵ Шер А.А., Файzieва М. Ахлоқшунослик: Ўқув қўлланма. — Тошкент: Ношир, 2015. — 210 б.

qadriyatlarni ijtimoiy ong chetiga siqib chiqarmasligi, aksincha, ularni yangi global makonda vizuallashtirish va zamonaviy tillarda targʻib qilishga xizmat qilishi lozim. Raqamli madaniyat fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati shundan iboratki, u insondan texnik koʻnikmalar bilan bir qatorda, yuqori darajadagi raqamli axloqni va virtual olamga nisbatan tanqidiy yondashuv (raqamli gigiyena) madaniyatini shakllantirishni talab etadi.

Taʼkidlash kerakki, raqamli jamiyat va raqamli madaniyat fenomenining ijtimoiy-falsafiy mohiyati inson borligʻining yangi sifat bosqichidir. Raqamli madaniyat insonning maʼnaviy hayotini yoʻq qilmaydi, balki uning rivojlanish shakllarini transformatsiya qiladi.

Raqamli madaniyatni sinergetik yondashuv asosida falsafiy tahlil qilish quyidagi xulosalarga olib keladi:

Oʻz-oʻzini tashkil etish: Raqamli madaniyat — tashqi kuchlarsiz, ichki foydalanuvchilar oqimi va algoritmlar oʻzaro taʼsirida rivojlanuvchi tizim.

Chiziqli boʻlmaganlik: Raqamli muhitdagi kichik bir axborot (mem, feyk, post) tizimning global darajada oʻzgarishiga (kapalak effektiga) sabab boʻlishi mumkin.

Falsafiy antropologik transformatsiya: Inson raqamli madaniyatning ham ijodkori, ham uning sinergetik mahsuliga aylanmoqda. Madaniyat ortiq statik qadriyatlar majmui emas, balki dinamik tarmoqli jarayondir.

Xulosa qilib aytganda, raqamli jamiyat va «raqamli madaniyat» fenomeni inson va borliq oʻrtasidagi munosabatlarni algoritmlashtiruvchi muhit sifatida, ijtimoiy ong transformatsiyasini tezlashtiruvchi asosiy omilga aylandi. Raqamli madaniyatni milliy va umuminsoniy axloqiy meyorlar negizida sintez qilish — raqamli jamiyatda barqaror ijtimoiy taraqqiyotni va milliy maʼnaviy suverenitetni taʼminlashning strategik kafolati hisoblanadi. Shuningdek, raqamli jamiyatda maʼnaviy barqarorlikni taʼminlashning yagona yoʻli — texnologik surʼatlarni inkor etmagan holda, virtual makonda milliy-maʼnaviy qadriyatlar ustuvorligini taʼminlash va raqamli madaniyatni insonparvarlashtirishdir.

1.2. Virtual borliq va kibernakon sharoitida inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi

Kibernakon va virtual borliqning jadal rivojlanishi insoniyat mavjudligining an'anaviy ontologik asoslarini transformatsiya qilmoqda. XXI asrning uchinchi o'n yilligiga kelib, raqamli muhit faqatgina axborot almashinuvi vositasi emas, balki insonning ijtimoiy-madaniy va ma'naviy-ruhiy ehtiyojlari qondiriladigan, uning qadriyatlar tizimi qayta shakllanadigan mustaqil yashash makoniga aylandi. Bu jarayonda inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasini falsafiy-antropologik va ijtimoiy-filosofik jihatdan tadqiq etish, globallashtiruv davrida milliy o'zlikni saqlash va shaxs barkamolligini ta'minlashning eng dolzarb vazifalaridan biridir.

Darhaqiqat, XXI asr falsafasining eng markaziy muammolaridan biri — bu borliq (ontologiya) va bilish (gnoseologiya) chegaralarining kengayishi hamda yangi voqelik shakllarining yuzaga kelishidir. Bugungi kunda an'anaviy borliq shakllari (moddiy va ideal borliq) qatoridan mustahkam o'rin olgan virtual borliq fenomeni nafaqat texnologik, balki chuqur falsafiy-metafizik tahlilni talab etmoqda. Virtual borliq — bu shunchaki kompyuter tarmoqlari yaratgan illyuziya emas, balki inson ongi, ijtimoiy munosabatlar va ramziy tizimlarning yangi yashash makonidir.

Falsafa tarixida «virtuallik» (lotincha virtualis — ehtimoliy, yashirin kuchga ega, latent) tushunchasi yangilik emas. Bu termin Aristotelning imkoniyat (in potentia) va voqelik (in actu) haqidagi ta'limotiga, o'rta asrlar sxolastikasida (Foma Akvinskiy, Duns Skot) esa narsalarning yashirin mohiyatini ifodalashga xizmat qilgan. Biroq zamonaviy falsafada virtual borliq tushunchasi texnik vositalar (raqamli texnologiyalar) yordamida generatsiya qilinadigan, ammo inson psixologik jihatdan «haqiqiy» deb qabul qiladigan sun'iy muhitni anglatadi.

Postmodernizm davrining mashhur faylasufi J. Delyoz virtuallikni reallikka zid qo'yimaslik lozimligini uqtiradi. Uning fikricha, «virtuallik

soxta yoki xayoliy degani emas. U aktuallashmagan bo'lsa-da, o'zining to'laqonli realligiga ega bo'lgan alohida borliq bosqichidir»⁷⁶.

Ushbu falsafiy qarashga ilmiy munosabat bildiradigan bo'lsak, virtual borliq real dunyoning aksi yoki inkori emas, balki uning «ikkinchi darajali voqeligi» (secondary reality)dir. U obyektlarning jismoniy mavjudligisiz ham ularning xususiyatlari, funksiyalari va mazmunini saqlab qolish qobiliyatiga ega. Masalan, virtual makondagi pul mablag'lari, raqamli san'at asarlari (NFT) yoki ijtimoiy maqomlar jismoniy shaklga ega bo'lmasa-da, inson hayotiga real ta'sir ko'rsatadi va ijtimoiy borliqning ajralmas qismiga aylanadi.

Virtual borliq (VR) va raqamli makon nafaqat texnologik muhit, balki insonning ichki dunyosi, qadriyatlari va ma'naviy ehtiyojlari transformatsiya bo'ladigan yangi ijtimoiy-falsafiy voqelikdir. Insonning ma'naviy ehtiyojlari virtuallashtirish ta'sirida tubdan evolyutsiyaga uchramoqda. Bu jarayonni bir nechta asosiy bosqichlar va yo'nalishlarda kuzatish mumkin.

Evolutsiyaning ilk bosqichida virtual makon inson uchun shunchaki qo'shimcha ma'lumot olish, bilim to'plash vositasi edi. Bugungi kunda esa virtual borliq insonning borliqni anglash (ontologik) ehtiyojini yangiladi. Ma'naviyat kitob, san'at va jonli muloqot orqali shakllantirilgan. Inson virtual olamda nafaqat kuzatuvchi, balki jarayonlarning bevosita ishtirokchisiga aylandi. Bu esa insonning dunyoqarashini kengaytirib, raqamli makonda ham ma'naviy mas'uliyat, axloq va imon-e'tiqod masalalarini kun tartibiga chiqardi.

Insonning eng oliy ma'naviy ehtiyojlaridan biri — ma'lum bir jamiyatga tegishlilik, o'zlikni anglash va milliy-ma'naviy merosni davom ettirishdir. Virtual borliq bu ehtiyojni globallashtirdi va ayni paytda lokallashtirdi. Texnologiyalar ichida insoniylikni, axloqiy mezonlarni saqlab qolish ehtiyoji tug'ildi. Virtual olamda inson o'zini kiber-makon fuqarosi sifatida his qila boshladi.

⁷⁶ Делёз, Ж. Различие и повторение / Ж. Делёз; пер. с фр. Н. Б. Маньковской. — Санкт-Петербург: Петрополис, 1998. - с.115.

Milliy qadriyatlar, tarixiy meros (masalan, Jadidlar merosi, ajdodlar ma'naviy siymosi) virtual platformalar, 3D muzeylar va raqamli ekotizimlar orqali yoshlar ongiga singib bormoqda. Insonning ma'naviy ildizlarini izlash ehtiyoji endi raqamli formatda namoyon bo'lyapti.

Sun'iy intellekt va inson ongining uyg'unlashuvi (Kentavr modeli — inson va SI hamkorligi) ma'naviy ehtiyojlar evolyutsiyasida yangi sahifa ochdi. SI texnik va rutib vazifalarni o'z zimmasiga olgani sayin, insonda sof ma'naviy, ijodiy va falsafiy tafakkurga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Virtual dunyodagi anonimlik va masofa ba'zan insoniy munosabatlarni sovuqlashtiradi. Oqibatda, virtual borliqda samimiyatga, chin ma'naviy qo'llab-quvvatlashga va raqamli dunyoda ham axloqiy chegaralarni (raqamli etika) asrashga bo'lgan ehtiyoj kuchaydi.

Virtual borliqda inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi — bu moddiylikdan ramziylikka, oddiy axborotdan chuqur ma'naviy ma'no izlashga o'tish jarayonidir. Bu esa zamonaviy falsafa va pedagogika oldiga raqamli jamiyatda ma'naviy bo'shliq paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, virtual borliqni inson kapitalini boyituvchi "Aqlli ma'naviyat" (Smart-Spirituality) makoniga aylantirish vazifasini qo'yadi.

Professor N. Nosov dunyo falsafasida birinchilardan bo'lib "virtual ontologiya" konsepsiyasini yaratgan va virtuallikning soxta illyuziya emas, balki avtonom qonuniyatlarga ega bo'lgan real borliq ekanligini isbotlagan. Rus faylasufi N. Nosov virtual borliqning o'ziga xos to'rtta ontologik xususiyatini ajratib ko'rsatadi: "Virtual reallik o'ziga xos ontologik xususiyatlarga ega bo'lib, uni doimiy voqelikdan ajratib turadi. Ularga quyidagilar kiradi: yaratilganlik, dolzarblik, avtonomiya va interaktivlik virtual borliqning mustaqil holatini belgilaydi." ⁷⁷ Darhaqiqat, ushbu fikr raqamli madaniyat, virtual reallik va raqamli gumanizm falsafasini sinergetik hamda ontologik (borliq haqidagi ta'limot) jihatdan tahlil qilish uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega.

Professor N.A.Nosovning virtual psixologiya va virtual ontologiya konsepsiyasi virtuallikni shunchaki texnik vosita emas, balki falsafiy

⁷⁷ Носов Н. А. Виртуальная психология. – М.: Аграф, 2000. – с.57.

kategoriya sifatida anglashga imkon beradi. N. Nosov tomonidan ilgari surilgan to'rtta ontologik xususiyat raqamli madaniyatni sinergetik tizim sifatida tahlil qilish uchun mukammal metodologik asos bo'la oladi.

N. Nosov ta'kidlaganidek⁷⁸, virtuallik doimo boshqa bir «bazaviy» borliqqa tayanadi. Bugungi kunda bu bazaviy borliq sifatida inson ongi va raqamli algoritmlar (texnologiya) namoyon bo'lmoqda. Sinergetika nuqtai nazaridan, bu xususiyat tizimning ochiqligini anglatadi. Virtual borliq o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, u bazaviy muhit bilan doimiy ravishda axborot almashadi. Raqamli madaniyatda inson va kompyuter dasturi bir-birini inkor etmaydi, balki yangi kognitiv yaxlitlikni — "Kentavr" (inson-mashina) modelini hosil qiladi. Yaratuvchi va yaratilmish o'rtasidagi bunday iyerarxiya tizimning ichki dinamikasini ta'minlaydi.

Virtual borliq faqat manba ishlab turgan vaqtdagina «aktual» fazada mavjud bo'ladi. Manba to'xtashi bilan u potensial (imkoniyat) holatiga o'tadi. Bu xususiyat klassik borliq falsafasidagi statiklik (qat'iylik) tushunchasini inkor etadi. Raqamli madaniyat doimiy harakat va jarayon sifatida yashaydi. Uning borliq shakli — bu mavjudlik emas, balki sodir bo'lishdir (ne bitiye, a stanovleniye). Agar Internet tarmog'i yoki insonning diqqat-e'tibori (generatsiyalovchi manba) uzilsa, raqamli madaniyat ham o'z aktualligini yo'qotadi. Bu esa sinergetikadagi tizimning beqarorligi va doimiy dinamikasi qonuniga to'liq mos keladi.

Virtuallikning o'z ichida mustaqil vaqt, makon va yashash qonuniyatlariga ega bo'lishi uning eng muhim falsafiy yutug'idir. Aynan avtonomlik xususiyati raqamli madaniyatni o'z-o'zini tashkil etuvchi (sinergetik) muhit sifatida tan olishga majbur qiladi. Virtual reallik bazaviy reallik tomonidan yaratilsa-da, u vujudga kelgan zahoti o'z ichki mantig'i asosida rivojlana boshlaydi. Masalan, kibermakondagi vaqt subyektiv va tezkor, makon esa geopolitik chegaralardan xolidir. Bu muhitda an'anaviy madaniyat qonunlari emas, balki tarmoqning o'z-

⁷⁸ Носов Н. А. Виртуальная психология. — М.: Аграф, 2000. — с.58.

o'zidan shakllanuvchi ichki tartib-qoidalar (netiketlar, algoritmik tanlovlar) hukmronlik qiladi.

Interaktivlik - qayta aloqa mexanizmi. Virtual borliq o'zini yaratgan bazaviy borliqqa faol ta'sir ko'rsata oladi va uni o'zgartiradi. Sinergetika tili bilan aytganda, interaktivlik — bu to'g'ri va teskari aloqa mexanizmidir. Inson raqamli muhitni yaratadi (to'g'ri aloqa), lekin raqamli muhit ham o'z navbatida inson ongini, uning fikrlash tarzini va madaniy kodlarini transformatsiya qiladi (teskari aloqa). Bu jarayonda "raqamli gumanizm" fenomeni yuzaga keladi: inson texnologiyalar qurshovida o'z insoniylik mohiyatini saqlab qolish va shu bilan birga raqamli olam imkoniyatlaridan oqilona foydalanish uchun yangi ma'naviy-etik qoidalarini ishlab chiqishga majbur bo'ladi.

N. Nosovning virtual ontologiyasi raqamli madaniyatni falsafiy anglash uchun sifat jihatidan yangi metodologiya beradi. Raqamli madaniyat shunchaki soxta illyuziya (sofistika) emas. U yaratilganlik, dolzarblik, avtonomlik va interaktivlik qonuniyatlari asosida faoliyat yurituvchi, inson kapitali va raqamli dunyo munosabatlarini muvofiqlashtiruvchi o'z-o'zini tashkil etuvchi murakkab falsafiy-antropologik tizimdir.

Virtual borliqning falsafiy tahlilida fransuz mutafakkiri J. Bodriyyarning simulyakrlar va simulyatsiya nazariyasi markaziy o'rin tutadi. Bodriyyar raqamli va media makon ta'sirida jamiyat reallik bilan aloqani yo'qotib, «giperreallik» bosqichiga o'tganligini ta'kidlaydi. Uning fikricha: «simulyakr — bu shunchaki reallikni yashiruvchi nusxa emas, balki aslida hech qachon mavjud bo'lmagan reallikning o'rnini bosuvchi soxta belgidir»⁷⁹. Albatta, J. Bodriyyarning simulyatsiya nazariyasi raqamli madaniyatni sinergetik va ontologik jihatdan tahlil qilishda tizimli inqiroz va tartibsizlik (xaos) muammosini ochib beruvchi eng muhim falsafiy konsepsiyadir.

⁷⁹ Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр; [пер. с фр. А. Качалова]. — М.: Издательский дом «ПОСТУМ», 2015. — С. 11.

J.Bodriyyarning «giperreallik» va «simulyakr» tushunchalari raqamli madaniyatning ichki rivojlanish dinamikasini tushunish uchun uchta muhim yo‘nalishda ilmiy qimmatga ega.

Reallik va belgilar sinergiyasi: An’anaviy madaniyatda belgi (tasvir) asl nusxaga (obyektga) bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, raqamli madaniyatda belgilar mustaqil hayot kechira boshlaydi. Sinergetika tili bilan aytganda, tizimda "belgilarning o‘z-o‘zini tashkil etishi" yuz beradi. Natijada, kompyuter dasturlari, virtual obrazlar va media-axborotlar asl manbasiz (real poydevorsiz) yangi raqamli voqelikni — giperreallikni hosil qiladi.

Informatsion kaos va destruktivlik: Bodriyyar ko‘rsatgan simulyakrlar (soxta belgilar) raqamli muhitda axborot oqimining haddan tashqari ko‘payib ketishiga (informatsion portlashga) olib keladi. Kichik bir soxta axborot (feyk, mem) tizimda sinergetik "kapalak effekti"ni yaratib, real ijtimoiy-siyosiy hayotni ostin-ustun qilib yuborishi mumkin. Bu esa raqamli madaniyatning nafaqat tartib yaratuvchi, balki destruktiv (tartibsizlik tug‘diruvchi) tabiatga ham ega ekanligini isbotlaydi.

Raqamli gumanizm inqirozi: Agar N. Nosov virtuallikni inson ongiga bog‘liq "avtonom reallik" sifatida ijobiy baholagan bo‘lsa, Bodriyyar virtuallikning inson ustidan hukmronlik qilishidan ogohlantiradi. Simulyakrlar muhitida inson o‘z insoniylik mohiyatini (empatiya, asl qadriyatlar) yo‘qotib, algoritmlar va raqamli imijlar asiriga aylanish xavfi ortib boradi.

J. Bodriyyarning simulyakrlar nazariyasi raqamli madaniyat shunchaki texnik yutuq emas, balki inson olamini butunlay qamrab oluvchi va reallik chegaralarini yuvib yuboruvchi chiziqli bo‘lmagan, xaotik va o‘ta dinamik ijtimoiy-falsafiy fenomen ekanligini tasdiqlaydi.

Zamonaviy virtual borliq — bu global simulyakrlar makonidir. Ijtimoiy tarmoqlardagi raqamli avatarlar, sun’iy intellekt tomonidan yaratilgan tasvirlar (deepfake) va soxta axborot oqimlari insonning bilish (gnoseologik) qobiliyatini chalg‘itadi. Bizning ilmiy xulosamizga ko‘ra, bu yerda gnoseologik inqiroz yuzaga keladi: inson ongi «asl» (original) bilan «nusxa» (simulyakr) o‘rtasidagi farqni anglash sezgisini yo‘qotadi. Masalan, virtual olamda shakllangan «do‘stlik», «muvaqqafiyat» yoki

«go‘zallik» mezonlari ekzistensial darajada real qadriyatlarni siqib chiqaradi.

Valter Benyaminning «Texnik takrorlanuvchanlik davrida san’at asari» (1936) nomli fundamental ishida ilgari surilgan «aura» konsepsiyasi raqamli madaniyat falsafasini sinergetik anglashda tizimning ontologik va qadriyatli transformatsiyasini ochib beruvchi muhim poydevordir.

Nemis mutafakkiri V. Benyamin ham san’at asarlarining texnik vositalar yordamida ko‘paytirilishi haqida gapirganda, narsalarning virtuallashuvi ularning «aura»sini, ya’ni noyoblighi va tarixiy qadriyatini yo‘q qilishini ta’kidlagan edi. YA’ni, "texnologik takrorlash davrida san’at asari o‘zining aurasidan aziyat chekadi. Haqiqiylik bilan bog‘liq bo‘lgan narsani qayta tiklab bo‘lmaydi va texnologik nusxalashda yo‘qoladi, bu esa obyektning o‘ziga xosligi va tarixiy dalillaridan mahrum qiladi." ⁸⁰

Darhaqiqat, V. Benyamin tomonidan XX asrning birinchi yarmidayoq bashorat qilingan «auraning yo‘qolishi» fenomeni bugungi raqamli madaniyat va virtual borliq sharoitida sinergetik va ontologik jihatdan yangicha tus oldi. Ushbu g‘oyaga uchta muhim jihatdan ilmiy munosabat bildirish mumkin. Birinchidan, ontologik devalvatsiya: Narsalarning virtuallashuvi va asllikning yo‘qolishi. V.Benyamin fikricha, texnik nusxa ko‘chirish (reproduksiya) asarning makon va zamonga bog‘liq bo‘lgan noyobligini (asliyatini) o‘ldiradi. Raqamli madaniyat davrida bu jarayon o‘z cho‘qqisiga chiqdi. Raqamli muhitda "asl nusxa" (original) va "nusxa" (kopiya) o‘rtasidagi farq butunlay yo‘qoladi. Raqamli kod (masalan, raqamli san’at, NFT yoki virtual eksponatlar) million marta ko‘paytirilganda ham sifatini yo‘qotmaydi, lekin ayni paytda V.Benyamin aytgan tarixiy va madaniy «ildiz»dan, ya’ni individual energetika — auradan mahrum bo‘ladi. Narsalar virtuallashar ekan, ular metafizik jihatdan "makonsizlashadi" va "zamonsizlashadi".

⁸⁰ Беньямин, В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. Избранные эссе / В. Беньямин; под ред. Ю.А. Здороваго. – Москва: Медиум, 1996. – С. 15.

Ikkinchidan, sinergetik transformatsiya: Ommalashuv va tizimli tartibning o'zgarishi. V.Benyamin auraning yo'qolishini faqat salbiy hodisa deb hisoblamagan, u bu jarayonda san'atning ommaviylashuvi va demokratiyalashuvini ham ko'rgan. Sinergetik yondashuv nuqtai nazaridan, auraning yo'qolishi — bu raqamli madaniyat tizimining eski tartibdan yangi tartibga (o'z-o'zini tashkil etish fazasiga) o'tishidir. An'anaviy madaniyat elitar va iyerarxik (ayrim shaxslar uchungina ochiq bo'lgan auraga) tayangan bo'lsa, raqamli madaniyat ochiq, chiziqli bo'lmagan va tarmoqli tizimdir. Auraning yo'qolishi axborot va madaniy qadriyatlarning global miqyosda tezkor va erkin harakatlanishiga (rezonansga) yo'l ochadi. Bu yerda tizim barqarorlikni yo'qotsa-da, yashovchanlik va dinamikani qo'lga kiritadi.

Uchinchidan, raqamli gumanizm muammosi va yangi "raqamli aura". V.Benyaminning xavotirlari bugungi kunda J. Bodriyyarning simulyakrlar nazariyasi bilan tutashadi: aurasini yo'qolgan voqelik soxta belgilar (simulyakrlar) uchun tayyor muhitga aylanadi. Raqamli gumanizm konsepsiyasi doirasida inson bugungi kunda virtual olamning "ruhsizligi" va algoritmlarning "sovuqligi" ichida madaniy qadriyatlarni qanday saqlashni o'ylamoqda. Biroq, zamonaviy falsafada yangi fenomen — "raqamli aura" (digital aura) tushunchasi shakllana boshladi. Endilikda inson virtual borliq bilan shunchaki texnik muloqot qilmayapti, balki unga o'z his-tuyg'ularini, kognitiv ma'nolarini yuklamoqda. Inson va sun'iy intellekt sinergiyasi (Kentavr modeli) natijasida raqamli muhit o'z ichki, yangi turdagi ma'naviy madaniyatini va qadriyatlar tizimini yaratmoqda.

V. Benyaminning «aura» konsepsiyasi raqamli madaniyatning ontologik begonalashuvini chuqur ochib beradi. Raqamli madaniyat — bu an'anaviy auraning parchalanishi va uning o'rnida yangi, tarmoqli va interaktiv madaniy qadriyatlarning o'z-o'zini tashkil etish jarayonidir. Professor N. Nosov ta'riflagan virtuallikning avtonomligi va J. Bodriyyar ko'rsatgan giperreallik aynan V.Benyamin aytgan "texnik takrorlanuvchanlik"ning mantiqiy davomi va oliy bosqichi hisoblanadi.

Глобал кибермакон ва виртуал борлиқ миллий маданиятлар ва маҳаллий қадриятлар тизимиға кучли трансформацияловчи таъсир

ўтказмоқда. Ўзбекистонлик файласуф ва сиёсатшунос олимлар ушбу феноменни миллий маънавият, ўзликни англаш ҳамда ахборот хавфсизлиги контекстида тизимли тадқиқ этмоқдалар.

Хусусан, тадқиқотчи О.Т. Беркинов кибермакондаги ижтимоий-сиёсий ва маданий муҳитни таҳлил қилар экан, замонавий глобал виртуал майдоннинг аксиологик (қадриятларга оид) хусусиятига алоҳида тўхталади. Муаллиф ўзининг монографик изланишида асослаб берганидек: *"Кибермакон ахборот асрида нафақат давлатларнинг хавфсизлик тизимлари синаладиган муҳит, балки миллий маданиятлар ва маҳаллий қадриятларнинг яшаб қолиш имкониятларини белгиловчи, уларнинг ўзаро трансформациялашуви ва бойишига хизмат қиладиган глобал майдондир"*.⁸¹ Олимнинг фикрича, кибермаконда хавфсиз ва барқарор муҳитни таъминлаш бевосита миллий ўзликни ва маънавий-ахлоқий суверенитетни ҳимоя қилиш билан узвий боғлиқдир.

Шу нуқтаи назардан, глобал кибермаконнинг маданий қатламларига рақамли технологияларнинг кириб бориши прагматик жараён бўлмай, бошқарув субъектларидан миллий мафкуравий иммунитетни кучайтиришни ва халқаро илғор тажрибалардан оқилона фойдаланишни талаб этади. Хуллас, виртуал оламнинг трансформацияловчи таъсирига қарши маънавий хавфсизлик омилларини мустаҳкамлаш рақамли жамият ривожланишининг стратегик заруриятидир.

Bizning fikrimizcha, virtual borliqni faqatgina xavf-xatarlar manbai sifatida baholash bir yoqlama yondashuv (reduksionizm) bo'lar edi. Virtuallik insonga o'z ijodiy salohiyatini («men»ini) an'anaviy jamiyatning jismoniy va ijtimoiy cheklanishlaridan xoli tarzda namoyon etish imkoniyatini ham beradi. Biroq, agar virtual borliq milliy va ma'naviy ildizlardan uzilgan holda rivojlansa, u shaxsning madaniy degradatsiyasiga va global raqamli madaniyat ichida yutilib ketishiga olib keladi.

⁸¹ Berkinov, O.T. Kibermakonda xavfsiz muhitni ta'minlash: davlatlar tajribasi. Monografiya. – Toshkent: «ZEBO PRINTS», 2025. – b.42.

Faylasuf M. Haydeggerning «Texnikaga boʻlgan savol» asaridagi gʻoyalarga tayanadigan boʻlsak, texnika va virtuallik insonni dunyoning haqiqiy mohiyatini anglashdan uzoqlashtiruvchi «kamrov» boʻlib xizmat qilmasligi kerak ⁸². Inson virtual olamning obyektiga emas, balki uning maʼnaviy mazmunini belgilovchi suverenitetli subyektiga aylanishi zarur.

Ontologik jihatdan virtual borliq — bu potensial (ehtimoliy) va aktual (real) borliq oʻrtasidagi oraliq fenomen boʻlib, u oʻziga xos makon, vaqt va subyektlik qonuniyatlariga ega.

Gnoseologik jihatdan virtuallik simulyakrlar koʻpayishi hisobiga inson ongida dunyoning real manzarasini xiralashtiradi va yangi «raqamli gigiyena» hamda mediasavodxonlik falsafasini talab qiladi.

Aksiologik jihatdan esa virtual borliq ichida milliy va umuminsoniy qadriyatlarning uygʻunligini taʼminlash, «raqamli gumanizm» tamoyillarini rivojlantirish zamonaviy falsafiy antropologiyaning eng ustuvor vazifasi hisoblanadi.

Falsafiy anʼanada maʼnaviy ehtiyojlar inson ongi va ruhiyatining ichki ehtiyoji boʻlib, ular ijod, bilish, axloqiy kamolot, goʻzallikdan zavqlanish va hayot mazmunini anglash intilishlarida namoyon boʻladi. Biroq kibermakon bu ehtiyojlarni qondirishning yangi, ilgari kuzatilmagan shakllari va mexanizmlarini taklif etmoqda. Mashhur faylasuf M. Kastels taʼkidlaganidek, «yangi axborot texnologiyalari nafaqat faoliyat usullarini, balki ushbu faoliyatning madaniy kodlari va ramziy maʼnolarini ham oʻzgartiradi».⁸³ Raqamli reallik sharoitida insonning madaniy va maʼnaviy ehtiyojlari «virtuallashuv» bosqichini boshdan kechirmoqda.

Bizning fikrimizcha, virtual borliq anʼanaviy borliqning oʻrnini toʻliq bosa olmaydi, balki uning yangi, fenomenologik davomi sifatida namoyon boʻladi. Bu muhitda insonning bilishga boʻlgan maʼnaviy ehtiyoji gipermatnli va multimediali xususiyat kasb etadi. Endilikda bilim olish jarayoni chiziqli xususiyatdan voz kechib, tarmoqli va mozaik

⁸² Хайдеггер М. Время и бытие: Статьи и выступления / Пер. с нем. — М.: Республика, 1993. -с.204.

⁸³ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — с.45.

ko‘rinishga o‘tmoqda. Nemis faylasufi Y.Xabermasning kommunikativ faoliyat nazariyasi kontekstidan yondashadigan bo‘lsak, kibermakon – bu «global jamoatchilik makoni» bo‘lib, u yerda shaxslararo ma’naviy va axloqiy muloqotning chegarasiz imkoniyatlari yuzaga keladi.⁸⁴

Ammo ushbu muloqot makoni ijobiy imkoniyatlar bilan bir qatorda jiddiy ekzistensial inqirozlarni ham keltirib chiqaradi. Fransuz mutafakkiri J.Bodriyyarning simulyakrlar konsepsiyasi virtual makondagi ma’naviy ehtiyojlar evolyutsiyasini tushunishda muhim ahamiyatga ega. Uning fikricha, kibermakonda «reallikning o‘zi simulyatsiya bilan almashadi, asl ma’nolar yo‘qolib, ularning o‘rnini nusxalar (simulyakrlar) egallaydi».⁸⁵ Ushbu falsafiy xulosadan kelib chiqqan holda, virtual makonda insonning ma’naviy ehtiyojlari ko‘pincha sun’iy ravishda shakllantirilgan soxta (kvazi) ehtiyojlar bilan almashishini kuzatish mumkin. Masalan, haqiqiy axloqiy komillikka intilish o‘rnini ijtimoiy tarmoqlarda ideal virtual obraz (imij) yaratish ehtiyoji egallaydi.

Inson ma’naviy ehtiyojlarining virtual borliq (kibermakon) sharoitidagi evolyutsiyasini tadqiq etish zamonaviy ijtimoiy falsafa va falsafiy antropologiyaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biridir. An’anaviy tarzda bilish, ijod, axloqiy kamolot, qadriyatlar tizimini anglash va dunyoqarashni shakllantirish kabi ichki intilib yashash ehtiyojlari raqamli muhit ta’sirida nafaqat yangi formatga o‘tmoqda, balki mazmunan qayta tizimlashmoqda.

XXI asrning uchinchi o‘n yilligiga kelib, kibermakon (raqamli muhit) shunchaki texnik axborot almashinuvi vositasi bo‘lishdan to‘xtab, insonning ijtimoiy-madaniy, ramziy va ma’naviy mavjudligini belgilovchi yangi ontologik makonga aylandi. Bu global transformatsiya insonning an’anaviy ma’naviy ehtiyojlari — bilish, o‘zlikni anglash, axloqiy kamolot, estetik ijod va ekzistensial suhbatga bo‘lgan intilishlarining tubdan evolyutsiyalashuviga olib keldi.

⁸⁴ Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д. В. Складнева. – СПб.: Наука, 2001. – с.112.

⁸⁵ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. О. А. Хоменко. – М.: Постум, 2015. – с.89.

Inson ma'naviy ehtiyojlarining kibermakon sharoitidagi evolyutsiyasini anglash — raqamli jamiyatda shaxs tanazzuli (degradatsiyasi) va uning ma'naviy yuksalishi o'rtasidagi nozik chegarani falsafiy jihatdan mushohada etishni talab qiladi. Virtual voqelik insonga cheksiz bilimlar transferi, madaniy integratsiya va intellektual rivojlanish imkoniyatlarini taqdim etishi bilan bir qatorda, an'anaviy qadriyatlar tizimining yemirilishi, ma'naviy begonalashuv va ekzistensial inqirozlar xavfini ham yuzaga keltiradi. Bu esa raqamli madaniyat sharoitida ijtimoiy ong va inson ichki olamining transformatsiyalashuv qonuniyatlarini tizimli-sinergetik tahlil etishni taqozo etadi.

Mazkur nozik chegara va uning ijtimoiy-falsafiy oqibatlari o'zbekistonlik tadqiqotchi O.T. Berkinovning ilmiy izlanishlarida kiberjamiyat va yangi ijtimoiy munosabatlar paradigmasi kontekstida atroflicha tahlil qilingan.

Raqamli makonning kengayishi natijasida inson kundalik faoliyatining virtuallashuvi yangi tipdagi ijtimoiy voqelikni — kiberjamiyatni yuzaga keltirdi. Ushbu muhitda an'anaviy ma'naviy ehtiyojlar qoniqtirilish shakliga ko'ra transformatsiyaga uchramoqda. Tadqiqotchi O.T. Berkinov kiberjamiyatning shakllanish xususiyatlarini o'rganar ekan, ushbu jarayonning salbiy va ijobiy determinantlari o'rtasidagi falsafiy mutanosiblikka e'tibor qaratadi. Muallif haqli ravishda ta'kidlaganidek: "Kiberjamiyatning paydo bo'lishi inson faoliyatini sezilarli darajada osonlashtirgan bo'lsa-da, ijtimoiy institutlar va shaxs ma'naviyati tizimida qator destruktiv muammolarni, xususan, virtual qaramlik va real ijtimoiy muhitdan uzilish fenomenini keltirib chiqardi".⁸⁶

Ilmiy tahlillar shuni ko'rsatadiki, shaxsning ma'naviy tanazzuli (degradatsiyasi) aynan virtual makondagi axborot-manipulyativ ta'sirlar natijasida axloqiy meyorlarning susayishi, "raqamli nigilizm" va yuzaki fikrlash (klipli tafakkur) shakllanishi bilan boshlanadi. Ma'naviy

⁸⁶ Berkinov, O.T. Kiberjamiyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq muammolarning ijtimoiy-falsafiy tahlili / O.T. Berkinov // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi (Vestnik). – 2025. – № 3 (70). – B.250.

yuksalish esa, aksincha, kibermakondagi axborotlarni mafkuraviy va gumanistik filtrlardan o'tkaza olish qobiliyati — raqamli madaniyat darajasiga bevosita bog'liqdir.

Kibermakon shunchaki texnologik platforma emas, balki ijtimoiy munosabatlar qayta formatlanadigan faol sotsiomadaniy tizimdir. Odamlar o'rtasidagi jonli, hissiy va ma'naviy-axloqiy muloqotning raqamli kodlar hamda algoritmlar tizimiga ko'chishi qadriyatlar (aksiologiya) tizimini tubdan o'zgartirmoqda. O.T. Berkinov ijtimoiy munosabatlarning virtual olamdagi evalyutsiyasini tadqiq etar ekan, quyidagi nazariy xulosani ilgari suradi: "An'anaviy ijtimoiy munosabatlarning kibermakondagi transformatsiyasi jamiyat ijtimoiy statikasi va dinamikasini o'zgartirib yubordi. Virtual muhitda shakllanayotgan yangi aloqa shakllari insonning o'zlikni anglash va ijtimoiylashuv jarayonlariga sifat jihatidan kuchli ta'sir ko'rsatmoqda".⁸⁷

Ushbu falsafiy mushohadadan kelib chiqadigan bo'lsak, shaxsning ma'naviy yuksalishi kibermakonda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning mutanosibligini saqlash, raqamli dunyoda madaniy suverenitet va axloqiy mas'uliyatni anglash bilan belgilanadi. Agar boshqaruv subyektlari va ijtimoiy institutlar tomonidan virtual muhitda gumanistik yo'nalishlar (vektorlar) to'g'ri belgilanmasa, ijtimoiy munosabatlarning algoritmlashuvi shaxsning texnik vositalar oldida madaniy jihatdan begonalashuviga olib keladi.

Xulosa qilib aytganda, inson ma'naviy ehtiyojlarining kibermakondagi evolyutsiyasi ikki yoqlama (ambivalent) tabiatga ega. Mahalliy tadqiqotlarning ko'rsatishicha, kiberjamiyatning paydo bo'lishi⁸⁸ va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi⁸⁹ sharoitida shaxs tanazzulining oldini olishning asosiy mexanizmi — bu virtual makonda ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash, milliy mafkuraviy

⁸⁷ Berkinov, O.T. Ijtimoiy munosabatlarning kibermakondagi transformatsiyasi / O.T. Berkinov // Tafakkur ziyosi. — 2025. — № 3. — B.140.

⁸⁸ Berkinov, O.T. Kiberjamiyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq muammolarning ijtimoiy-falsafiy tahlili / O.T. Berkinov // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi (Vestnik). — 2025. — № 3 (70). — B. 249–252.

⁸⁹ Berkinov, O.T. Ijtimoiy munosabatlarning kibermakondagi transformatsiyasi / O.T. Berkinov // Tafakkur ziyosi. — 2025. — № 3. — B. 138–143.

immunitetni kuchaytirish hamda raqamli texnologiyalarni umuminsoniy axloq negizlari asosida rivojlantirishdan iboratdir.

An'anaviy jamiyatda insonning bilishga bo'lgan ma'naviy ehtiyoji chuqur fundamental bilim olish, bilimlarni bosqichma-bosqich o'zlashtirish, kitobxonlik va chiziqli (tizimli) fikrlash orqali qondirilgan bo'lsa, virtual borliqda bu jarayon tarmoqli xususiyat kasb etmoqda. Kibermakon esa insoniyat yaratgan jamiki bilimlar bazasini gipermatnli va multimediali shaklda taqdim etdi. Mashhur sotsiolog M. Kastels ta'kidlaganidek, «yangi axborot texnologiyalari madaniyatning ramziy kodlarini o'zgartirib, inson fikrlash tarzining yangi mexanizmlarini shakllantiradi»⁹⁰. Darhaqiqat, axborot davrida madaniyat raqamli tizimlar orqali vositalanadi va bu insonning nafaqat axborotni qabul qilish usullarini, balki uning fikrlash tarzini ham o'zgartiradi.

Bugungi kunda bilish ehtiyojining evolyutsiyasi ikki yoqlama (ambivalent) xususiyatga ega:

Ijobiy jihati: Inson geografiya va ijtimoiy kelib chiqishidan qat'i nazar, dunyoning eng boy raqamli kutubxonalari, virtual muzeylari va ilmiy bazalaridan erkin foydalanish imkoniyatiga ega bo'ldi. Bilish jarayoni demokratiyalashdi va chegarasiz tus oldi.

Salbiy jihati: Axborotning haddan tashqari ko'pligi va tartibsizligi sharoitida insonda "klipli fikrlash" fenomeni shakllanadi. Bilimlarni tizimli idrok etish qobiliyati pasayib, ularning o'rnini yuzaki, parchalangan (mozaik) axborot parchalari egallaydi.

Darhaqiqat, zamonaviy kibermakonda insonning bilish ehtiyoji gipermatnli muhitga moslashmoqda. Bu, bir tomondan, dunyoning istalgan nuqtasidagi ilmiy-ma'naviy merosdan soniyalar ichida bahramand bo'lish imkonini bersa (masalan, raqamli kutubxonalar, virtual muzeylar), ikkinchi tomondan, "klipli fikrlash" fenomenini keltirib chiqarmoqda. Inson uzoq vaqt davomida diqqatni bir nuqtaga jamlay olmasligi, axborot uyumlari ichida mazmunli bilimni soxtasidan ajrata olmaslik xavfi tug'ilmoqda. Y.Xabermasning kommunikativ faoliyat

⁹⁰ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – с.45.

konsepsiyasiga ko‘ra, “kibermakondagi bu oqim sog‘lom ratsional muloqot makonini yaratishi yoki aksincha, axborot manipulyatsiyasi vositasiga aylanishi mumkin”⁹¹ hamda bunday muhitda haqiqiy mazmunli bilim "shovqin"lar ichida yo‘qolib ketish xavfi ostida qoladi⁹².

Insonning eng oliy ma‘naviy ehtiyojlaridan biri — bu axloqiy baholash, adolatga intilish va ijtimoiy mas‘uliyat hissidir. Virtual borliq esa insonga anonimlik va masofaviylik imkoniyatini beradi. Bu muhitda an‘anaviy jamoatchilik nazorati va vijdon amri kabi omillar yangi sinovlarga duch kelmoqda.

Fransuz faylasufi J. Bodriyyarning simulyakrlar nazariyasi prizmasidan yondashilganda, virtual muhitdagi axloq ko‘pincha "simulyatsiyaga" aylanib qoladi: «real dunyodagi axloqiy mas‘uliyat o‘rnini virtual makonda soxta obraz (imij) yaratish, ijtimoiy tarmoqlarda layklar va ijobiy sharhlar orqali o‘zini "gumanist" qilib ko‘rsatish ehtiyoji egallaydi»⁹³.

Falsafiy-metodologik nuqtai nazardan baholaganda, mazkur transformatsiya raqamli jamiyatda axloq fenomenining "giperreallik" (inson ongida reallik o‘rnini bosuvchi soxta voqelik) bosqichiga o‘tganidan dalolat beradi. Bu yerda asl axloqiy intilish va uning amaliy natijasi emas, balki axloqiylikning tashqi belgisi — uning raqamli kodi, ramzi (masalan, repostlar, trenddagi heshteglar) birlamchi ahamiyat kasb eta boshlaydi. Oqibatda, inson borlig‘ida jiddiy aksiologik (qadriyatlarga oid) inqiroz yuzaga keladi: axloq o‘z mazmunini yo‘qotib, shunchaki virtual kapital yig‘ish vositasiga — tovar ko‘rinishiga keladi.

Mahalliy ijtimoiy-falsafiy tadqiqotlar kontekstida ushbu simulyatsion jarayonlarni tahlil qilish quyidagi uchta muhim yo‘nalishda ilmiy munosabat shakllantirishni taqozo etadi:

Axloqiy mas‘uliyatning fragmentatsiyasi (parchalanishi). Virtual makonda soxta obraz yaratishga bo‘lgan ehtiyoj shaxsning ijtimoiy mas‘ullik hissini susaytiradi. Shaxs real hayotdagi murakkab axloqiy

⁹¹ Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д.В.Скляднева. – СПб.: Наука, 2001. – с.112.

⁹² Ўша жойда.

⁹³ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. О. А. Хоменко. – М.: Постум, 2015. – с.89.

muammolarni hal qilish (masalan, muhtojlarga amaliy yordam berish, jonli muloqotda insoniylik ko'rsatish) o'rniga, tarmoqda birgina tugmani bosish orqali o'z "vijdoniy burchi"ni bajargandek his qiladi. Bu esa jamiyatda xayrixohlikning real emas, balki virtual-dekorativ shaklini kuchaytiradi.

"Klipli fikrlash" va qadriyatlar nigilizmi. Ma'naviy va intellektual madaniyat sohasida olib borilgan mahalliy tadqiqotlarda (xususan, G.G'. G'affarova ishlarida) ta'kidlanganidek, raqamli muhit yoshlar ongini transformatsiya qilmoqda. Bodriyyar tili bilan aytganda, uchinchi va to'rtinchi tartibli simulyakrlar (asl nusxasi bo'lmagan nusxalar) ko'paygan muhitda, yosh avlod milliy qadriyatlar va axloqiy meyorlarning mohiyatini anglamay, ularning faqat tashqi vizual shakliga (imijiga) ergashadi. Bu esa ichki ma'naviy bo'shliqni va tizimli madaniy inqirozlarni keltirib chiqaradi.

Ma'naviy suverenitet va mafkuraviy immunitet zaruriyati. Agar raqamli jamiyatdagi axloq butunlay simulyatsiyaga aylansa, bu ijtimoiy tizimning barqarorligiga raxna soladi. O.T. Berkinov va D.M.Mamatkulovlarning kibermakondagi xavfsizlik hamda mafkuraviy jarayonlar transformatsiyasiga oid konsepsiyalariga tayangan holda aytish mumkinki, ushbu ma'naviy xavf-xatarlarga qarshi faqat pragmatik-texnik cheklovlar bilan kurashib bo'lmaydi. Buning uchun virtual muhitda milliy va umuminsoniy axloq negizlarini simulyatsiya emas, balki tizimli qadriyatli yo'nalish (aksiologik vektor) sifatida saqlab qolish, ya'ni raqamli makonda milliy tarbiyaning mutlaqo yangi paradigmasini yaratish lozim.

Xulosa qilib aytganda, J. Bodriyyarning simulyakrlar konsepsiyasi zamonaviy raqamli jamiyatdagi ma'naviy begonalashuv oqibatlarini ochib berishda muhim metodologik kalit hisoblanadi. Bizning tadqiqotimiz nuqtai nazaridan, raqamli madaniyat sharoitida shaxs tanazzulining (degradatsiyasining) oldini olish — virtual muhitda axloqiy imij yaratishdan axloqiy mas'uliyatni anglashga o'tishni, virtual olamni real ma'naviy-axloqiy meyorlar negizida sintez qilishni talab etadi.

Inson ma'naviyatining ustuvor yo'nalishi — axloqiy ideallarga intilish, mas'uliyat va o'z xatti-harakatlarini ijtimoiy vijdon mezon bilan baholashdir. Kibermakon esa insonga anonimlik, deterritorializatsiya (makonsizlik) va masofaviylik imkoniyatini berdi. Bu omillar insonning axloqiy ehtiyojlarini jiddiy transformatsiyaga uchratmoqda.

Fransuz faylasufi J. Bodriyarning simulyakrlar konsepsiyasi virtual makondagi axloqiy ehtiyojlar evolyutsiyasini tushunishda muhim metodologik asos bo'ladi. Uning fikricha, raqamli olamda «reallik simulyatsiya bilan almashadi, asl ma'nolar o'rnini soxta belgilar egallaydi»⁹⁴. Ushbu tezisni axloq sohasiga tadbiq etsak, kibermakonda ko'pincha haqiqiy axloqiy fazilatlarga ega bo'lish ehtiyoji emas, balki ijtimoiy tarmoqlarda ideal virtual obraz (avatar, imij) yaratish, "layk"lar va ijobiy izohlar orqali soxta axloqiy mukammallikni simulyatsiya qilish ehtiyoji ustuvorlik qilmoqda.

Bugungi kunda global tarmoqda kiberbulling, trolling va anonim haqoratlarning ko'payishi inson ma'naviy olamining raqamli muhitda himoyasiz qolayotganidan dalolat beradi. Shu bois, virtual borliqda ham shaxslararo hurmat, diniy va milliy bag'rikenglikni ta'minlovchi yangi axloqiy tizim — raqamli etika qoidalarini shakllantirish ma'naviy ehtiyojning evolyutsion zaruriyatidir. Shu bilan birga, anonimlik sharoitida jamoatchilik nazoratining susayishi kiberbulling, trolling va deviant xulq-atvorning yangi shakllarini keltirib chiqardi. Bu esa zamonaviy jamiyatda yangi falsafiy yo'nalish — raqamli etika qoidalarini ishlab chiqish va yoshlar ongida virtual muhitda ham axloqiy mas'uliyatni saqlab qolish ehtiyojini tarbiyalashni dolzarb vazifa qilib qo'yadi.

Virtual voqelik va Kengaytirilgan reallik (VR/AR) texnologiyalari insonning go'zallikdan zavqlanish va ijod qilish kabi estetik ehtiyojlarini tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda inson nafaqat raqamli san'at namunalarini iste'mol qiluvchi, balki Sun'iy Intellekt (AI) algoritmlari bilan hamkorlikda yangi estetik mahsulotlar (raqamli rasmlar, musiqa, matnlar) yaratuvchi subyektga aylandi. K. Shvab ta'kidlaganidek,

⁹⁴ Ўша асар. -Б.89.

«to‘rtinchi sanoat inqilobi insonning nafaqat nima qilayotganini, balki uning kimligini va dunyoni qanday his qilayotganini ham o‘zgartirmoqda»⁹⁵.

Raqamli san’at, virtual galereyalar va neyrotarmoqlar bilan hamkorlikdagi ijod turlari insonning ijodiy ehtiyojlarini tezkor qondirishga xizmat qilmoqda. Ammo bu yerda ham jiddiy falsafiy muammo ko‘ndalang bo‘ladi. Nemis mutafakkiri V. Benyamin o‘zining klassik asarida ta’kidlaganidek, san’at asari texnik vositalar yordamida ommaviy ravishda nusxalanganda va virtuallashganda, uning noyoblighi, tarixiy salmog‘i va "aura"si (ma’naviy ta’sir kuchi) yo‘qoladi⁹⁶. Kibermakondagi tezkor, klikka asoslangan estetik lazzatlar insonni san’atning asl maqsadi bo‘lgan chuqur katarsis (ruhiy poklanish) holatidan uzoqlashtirib, yuzaki shou-madaniyat iste’molchisiga aylantirib qo‘yishi mumkin.

Insonning eng teran ma’naviy ehtiyojlaridan biri — boshqa insonlar bilan ruhiy-emotsional yaqinlikni his qilish, jamiyatning to‘laqonli a’zosi bo‘lish va hayot mazmunini anglashdir (ekzistensial ehtiyoj). Kibermakon insonga minglab virtual "do‘stlar", cheksiz guruhlar va tinimsiz muloqot maydonlarini taqdim etsa-da, amalda u insonni real voqelikdan uzib, yangi ekzistensial inqiroz — "yolg‘izlar hamdamligi" holatiga olib kelmoqda.

Amerikalik sotsiolog S. Tyorkl ushbu fenomenni chuqur tahlil qilib, shunday yozadi:

«Biz texnologiyalardan ko‘p narsani, bir-birimizdan esa kam narsani kutishga ko‘nikmoqdamiz. Virtual muloqot bizga haqiqiy yaqinlik mas’uliyatisiz do‘stlik illyuziyasini beradi, biroq ichki ekzistensial yolg‘izlikni davolay olmaydi»⁹⁷.

Ushbu vaziyatda insonning o‘z milliy, madaniy va diniy ildizlaridan uzilishi, global raqamli madaniyat ichida o‘z "Men"ini yo‘qotib qo‘yishi

⁹⁵ Шваб К. Четвертая промышленная revolution. – М.: Эксмо, 2016. – с.105.

⁹⁶ Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / Пер. с нем. – М.: Медиум, 1996. – с.78.

⁹⁷ Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011. – p.14.

(anonimlashuvi) xavfi yuzaga keladi. Shaxs ma'naviy ehtiyojlarining bunday inqirozli tendensiyalariga qarshi zamonaviy falsafada "raqamli gumanizm" (digital humanism) konsepsiyasi ilgari surilmoqda. Unga ko'ra, har qanday raqamli texnologiya inson ustidan hukmronlik qilishga emas, balki uning ichki ma'naviy olamini boyitishga va real dunyodagi insoniy munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qilishi shart.

Kibermakonda ma'naviy ehtiyojlar namoyon bo'lishining qiyosiy dinamikasi

Kibermakon ta'sirida inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsion o'zgarishini tizimlashtirish maqsadida quyidagi mantiqiy sxema va jadvalni keltirish maqsadga muvofiqdir:

Virtual makonda ma'naviy ehtiyojlar

Ijobiy imkoniyatlar	Salbiy oqibatlar
- chegaralarsiz bilim olish.	- Virtual qaramlik, raqamli yolg'izlik
- Raqamli san'at va global muloqot.	Simulyakrlar va soxta qadriyatlar.
- Milliy merosni VR shaklida targ'ib etish.	Klipli fikrlash va mafkuraviy tahdidlar.

Biroq bu jarayonda mualliflik, asllik va badiiy did degradatsiyasi muammosi yuzaga keladi. V. Benyamin ta'kidlaganidek, san'at asari texnik vositalar yordamida ommaviy ravishda ko'paytirilganda, uning noyoblighi va "aura"si (ma'naviy quvvati) yo'qoladi⁹⁸. Virtual borliqdagi tayyor va tezkor estetik lazzatlar insonni chuqur katarsis (ruhiy poklanish) holatidan uzoqlashtirishi mumkin.

Insonning eng chuqur ma'naviy ehtiyoji — bu o'zlikni anglash, hayot mazmunini topish va boshqalar bilan ruhiy-emotsional bog'liqlikni his qilish (ekzistensial ehtiyoj) hisoblanadi. Kibermakon insonga minglab virtual "do'stlar" va tinimsiz muloqot maydonini taklif qilsa-da, amalda "yolg'izlar hamdamligi" (alone together) fenomenini chuqurlashtirmoqda. S. Tyorkl o'zining tadqiqotlarida ko'rsatib o'tganidek, «biz texnologiyalardan ko'p narsani, bir-birimizdan esa kam narsani kutishga o'rganib qoldik. Virtual muloqot haqiqiy yaqinlikning

⁹⁸ Бенъямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости. – М.: Медиум, 1996. – с.78.

soxta simulyatsiyasini yaratadi, lekin ichki yolg'izlikni davolay olmaydi»⁹⁹. Bunday sharoitda inson o'z milliy va madaniy o'zligidan uzilib, global raqamli oqim ichida anonimlashib ketish xavfi ortadi. Shu sababli, zamonaviy falsafada "raqamli gumanizm" konsepsiyasi ilgari surilmoqda. Unga ko'ra, texnologiyalar inson ustidan hukmron bo'lmasligi, aksincha, uning ichki ma'naviy dunyosini boyitishga va real hayotdagi ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlashga xizmat qilishi shart.

Kibermakon sharoitida inson ma'naviy ehtiyojlari evolyutsiyasining eng muhim yo'nalishlaridan biri – bu o'zlikni anglash va ijtimoiy identifikatsiya ehtiyojining transformatsiyasidir. Raqamli muhit shaxsga bir vaqtning o'zida bir nechta virtual rollarni bajarish, o'zining «Men»ini cheksiz modifikatsiya qilish imkoniyatini beradi. M. Poster ushbu fenomenni tahlil qila turib, «raqamli muloqot sharoitida shaxs barqaror subyektlik xususiyatini yo'qotadi va u tarqoq, detsentralizatsiyalashgan subyektga aylanadi» deb hisoblaydi¹⁰⁰. Bunday detsentralizatsiya, bizning ilmiy munosabatimizga ko'ra, insonning ichki ma'naviy yaxlitligiga putur yetkazishi mumkin. An'anaviy jamiyatda ma'naviy ehtiyojlar muayyan milliy, diniy va oilaviy qadriyatlar tizimi doirasida tartibga solingan bo'lsa, kibermakonda ular aksiologik plyuralizm (qadriyatlar xilma-xilligi) bosimi ostida qoladi. Natijada, yoshlar ongida ma'naviy mo'ljallarning xiralashishi, «ma'naviy anomiya holati yuzaga keladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar ham raqamli jamiyatda milliy qadriyatlar va ma'naviyat transformatsiyasi masalalariga alohida e'tibor qaratmoqdalar. Xususan, tadqiqotchi O.T. Berkinov ta'kidlaganidek, global virtual muhitda milliy o'zlik va ijtimoiy barqarorlikni asrash faqatgina tashqi axborot xurujlaridan passiv himoyalaniş yoki cheklashlar bilan chegaralanmaydi. Aksincha, zamonaviy kibermakonda milliy ma'naviyatning tizimli barqarorligini ta'minlash uchun raqamli

⁹⁹ Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011. – p.14.

¹⁰⁰ Poster M. What's the Matter with the Internet? – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. – p.210.

platformalarda milliy-ma'naviy qadriyatlarning jozibador, raqobatbardosh va gumanistik shakllarini yaratish zarur.¹⁰¹

Mazkur ilmiy fikr kibermakonda inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi baribir uning o'z tarixiy-madaniy ildizlari, milliy kodi va ijtimoiy tizim sifatidagi o'ziga xosligiga bo'lgan ehtiyojini butunlay yo'q qila olmasligini ko'rsatadi. Aksincha, ushbu fundamental ehtiyojlarning yangi texnologik platformalarga ko'chishini va algoritmik shakllarda qayta formatlanishini anglatadi.

Shu bilan birga, kiberjamiyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq ijtimoiy-falsafiy muammolar tizimida an'anaviy institutsional sharoitlarning virtuallashuvi shaxs ongida ma'naviy bo'shliqlarni keltirib chiqarmasligi lozim.¹⁰² Bu esa raqamli madaniyat makonida milliy qadriyatlarni raqamli kontent orqali tizimli targ'ib etish — raqamli nigilizmga qarshi mafkuraviy immunitetni va ma'naviy suverenitetni ta'minlashning bosh strategik omili ekanligini yaqqol isbotlaydi.

Raqamli muhitda ma'naviy ehtiyojlar tizimining evolyutsiyasini tizimli tahlil qilish maqsadida quyidagi qiyosiy jadvalni keltirish maqsadga muvofiqdir:

An'anaviy ma'naviy ehtiyojlar	Kibermakondagi evolyutsion shakli	Yuzaga keluvchi falsafiy xavf-xatarlar
Jonli muloqot va emotsional bog'liqlik	Ijtimoiy tarmoqlardagi virtual kommunikatsiya	Ekzistensial yolg'izlik, soxta do'stlik fenomeni
Kitobxonlik, chuqur fundamental bilim olish	Gipermatnli qidiruv, tarmoqli bilimlar	«Klipli fikrlash», axborot uyumlarida mazmunni yo'qotish
Axloqiy mas'uliyat va ijtimoiy nazorat	Anonimlik sharoitidagi tarmoq etikasi (netiket)	Kiberbulling, mas'uliyatsizlik, deviant xulq-atvor

¹⁰¹ Berkinov, O.T. Ijtimoiy munosabatlarning kibermakondagi transformatsiyasi / O.T. Berkinov // Tafakkur ziyosi. – 2025. – № 3. – B.141.

¹⁰² Berkinov, O.T. Kiberjamiyatning paydo bo'lishi bilan bog'liq muammolarning ijtimoiy-falsafiy tahlili / O.T. Berkinov // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi (Vestnik). – 2025. – № 3 (70). – B.251.

Badiiy va estetik ijodkorlik	Raqamli san'at, virtual ko'rgazmalar, AI-ijodi	Mualliflik degradatsiyasi, estetik didning standartlashuvi
Shaxsiy mas'uliyat va real jamoatchilik nazorati.	Raqamli imij va "virtual gumanizm" simulyatsiyasi.	Mas'uliyatsizlik, kiberbulling, axloqiy nihilizm.

Texnologik taraqqiyotning bugungi bosqichida virtual borliq faqat ikki o'lchamli ekranlar (kompyuter yoki smartfon) bilan cheklanmay, to'liq immersiv (sho'ng'ish) xususiyatiga ega bo'lgan Virtual Reallik (VR) va Kengaytirilgan Reallik (AR) texnologiyalari orqali namoyon bo'lmoqda. Ushbu kontekstda faylasuf E. Dayson «raqamli olam insonga jismoniy cheklanishlardan xalos bo'lish imkonini beradi, ammo bu ruhiy dunyoning sun'iy lashuviga olib keladi» deb hisoblaydi.¹⁰³ Olimning ushbu fikri raqamli jamiyatda shaxs ekzistensiyasi va uning ma'naviy-ruhiy olami transformatsiyasini tubdan ochib beruvchi teran konseptual xulosadir. Falsafiy-metodologik nuqtai nazardan baholaganda, E. Dayson tomonidan ilgari surilgan ushbu g'oya raqamli madaniyatning inson borlig'iga ko'rsatayotgan ambivalent (ikki yoqlama) ta'sirini ifodalaydi va quyidagi tizimli yo'nalishlarda ilmiy munosabat shakllantirishni taqozo etadi:

Jismoniy cheklanishlardan xalos bo'lish va virtual transsendentlik. An'anaviy borliqda inson hamisha makon, vaqt va jismoniy tana chegaralari (lokallik) bilan cheklangan. E. Dayson ta'kidlagan "xalos bo'lish imkoniyati" kibermakonda insonning o'z jismoniy makonidan chiqib, global miqyosda virtual transsendentlikka (chegaralardan hatlab o'tishga) erishishini anglatadi. Inson virtual avatarlar, raqamli identifikatorlar va ijtimoiy tarmoqlar orqali o'z tanasining jismoniy nuqsonlari yoki geografik uzoqligidan qat'i nazar, cheksiz muloqot, bilimlar transferi va ijtimoiy harakatchanlik imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu — postindustrial jamiyat nazariyalarida ilgari surilgan "inson imkoniyatlarining kengayishi" g'oyasining amaliy ifodasidir.

¹⁰³ Дайсон Э. Жизнь в эпоху Интернета: Release 2.0. / Пер. с англ. – М.: Кудиц-Образ, 2000. – с.142.

Ruhiy dunyoning sun'iylashuvi (simulatsiyalashuvi) va ma'naviy begonalashuv. Biroq, bu jarayonning salbiy determinanti sifatida ruhiy dunyoning sun'iylashuvi (texnologizatsiyalashuvi) yuzaga keladi. J. Bodriyyarning simulyakrlar nazariyasiga hamohang tarzda, kibermakonda insonning ichki kechinmalari, his-tuyg'ulari va axloqiy tanlovlari raqamli kodlar, algoritmlar va virtual belgilar (layklar, emodzilar, tayyor soxta imijlar) tizimiga moslashtiriladi.

Jonli, empirik (hissiy) muloqotning algoritmik aloqalar bilan almashishi natijasida quyidagi salbiy falsafiy fenomenlar bo'y ko'rsatadi:

ekzistensial bo'shliq: inson virtual dunyoda cheksiz erkinlikka erishgandek tuyulsa-da, real borliqda chuqur ma'naviy yolg'izlik va o'zlikni anglash inqiroziga (identifikatsiya destruksiyasiga) duch keladi;

qadriyatlar nigilizmi: axloqiy mas'uliyatning virtual imij yaratish ehtiyojiga bo'ysundirilishi ruhiy dunyoning tabiiy oqimini buzib, uni pragmatik-texnik vositaga aylantiradi.

Mahalliy tadqiqotlar kontekstida metodologik ahamiyati. Zamonaviy o'zbek ijtimoiy falsafasida (xususan, G.G'. G'affarova, O.T.Berkinov va D.M. Mamatkulovlarning ilmiy ishlarida) ta'kidlanganidek, raqamli jamiyatning bunday gibril va ambivalent tabiati milliy ma'naviyat va ma'naviy xavfsizlik masalasini birinchi planga olib chiqadi. E. Dayson aytgan "ruhiy dunyoning sun'iydashuvi" jamiyatda klipli fikrlash, raqamli qaramlik va milliy qadriyatlardan uzilish xavfini tug'diradi.

Xulosa qilib aytganda, E. Daysonning konsepsiyasi raqamli madaniyat sharoitida shaxsning ma'naviy tanazzuli (degradatsiyasi) va yuksalishi o'rtasidagi nozik chegarani tushinishda muhim metodologik kalitdir. Jamiyatning raqamli transformatsiyasi insonning ruhiy dunyosini sun'iydashirmasligi, aksincha, milliy va umuminsoniy axloqiy meyorlar negizida uning ma'naviy suvereniteti hamda ichki olamini boyitishga xizmat qilishi lozim. Buning uchun esa virtual makonda gumanistik va aksiologik (qadriyatli) yo'nalishlarni to'g'ri belgilash boshqaruv subyektlarining strategik vazifasi bo'lib qolaveradi.

Virtual reallik sharoitida insonning estetik va diniy-ma'naviy ehtiyojlari ham yangi formatga o'tmoqda. Masalan, dunyoning eng yirik

muzeylariga virtual sayohatlar, muqaddas qadamjolarini VR orqali ziyorat qilish imkoniyatlari insonning ma'naviy ehtiyojlarini tezkor va geografiyadan qat'i nazar qondirishga xizmat qilmoqda. Biroq bu yerda falsafiy mazmundagi bir muammo yuzaga keladi: virtual taassurot haqiqiy ma'naviy kechinmaning (katarsisning) o'rnini bosa oladimi? J. Laniyer virtual reallikning fenomenologik xavfi haqida gapirib, «agar biz texnologiyani haddan tashqari ideallashtirsak, o'z jismoniy va ruhiy tabiatimizni unutib qo'yamiz» deya ogohlantiradi¹⁰⁴. Bundan tashqari, kibermakonda Sun'iy Intellekt (AI) algoritmlarining faollashuvi insonning axborot iste'moli madaniyatini to'liq nazorat qilmoqda.

Algoritmlar insonning xohish-istaklaridan kelib chiqib, unga faqat o'ziga yoqadigan mazmundagi axborotni taqdim etadi. Bu esa ijtimoiy falsafada «kapsulalashish» yoki «rezonans pufakchasi» (echo chamber) deb ataladigan fenomenni keltirib chiqaradi. Natijada inson o'z dunyoqarashiga zid bo'lgan fikrlarni qabul qila olmaydigan, ma'naviy jihatdan bir tomonlama rivojlangan subyektga aylanib qoladi. K. Shvab «To'rtinchi sanoat inqilobi» asarida ta'kidlaganidek, «yangi texnologiyalar bizning nima qilayotganimizni emas, balki bizning kimligimizni o'zgartirmoqda»¹⁰⁵.

Virtual borliqda inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi obektiv va qaytarib bo'lmaydigan jarayondir. Bu muhitda ma'naviyatni saqlab qolish va rivojlantirish faqatgina taqiqlar yoki virtual olamdan qochish orqali amalga oshmaydi. Asosiy vazifa — kibermakonda sog'lom "raqamli immunitet"ni shakllantirish, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning raqamli jozibador kontentini yaratish (masalan, ta'lim platformalari va milliy ruhdagi intellektual tizimlar) hamda insonni virtual olamning quli emas, balki uning ma'naviy jihatdan boy ijodkori sifatida tarbiyalashdan iboratdir.

Yuqoridagi tahlillardan xulosa qilish mumkinki, kibermakonda inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi ikki yoqlama (ambivalent) xususiyatga ega. Bir tomondan, insonning ijodiy, intellektual va

¹⁰⁴ Ланиер Ж. Вы не гаджет: Манифест / Пер. с англ. – М.: Астрель, 2012. – с.76.

¹⁰⁵ Шваб К. Четвертая промышленная революция. – М.: Эксмо, 2016. – с.105.

kommunikativ imkoniyatlari cheksiz kengaymoqda. Ikkinchi tomondan esa, ma'naviy qadriyatlarning qadrsizlanishi, klipli fikrlash natijasida fikrlash chuqurligining yo'qolishi va psixologik qaramlik kuzatilmoqda.

Ushbu vaziyatda zamonaviy falsafa oldida «raqamli gumanizm» (digital humanism) konsepsiyasini ishlab chiqish vazifasi turibdi. Raqamli gumanizm – bu texnologiyalarni inson ustidan hukmron bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, aksincha, ularni insonning ma'naviy va intellektual kamolotiga xizmat qildirish falsafasidir. Mashhur faylasuf va sotsiolog Z. Bauman «Globallashuv: inson uchun oqibatlar» asarida ta'kidlaganidek, «texnologik masofalar qisqargani sayin, insonlar o'rtasidagi ma'naviy masofalar uzayib borishi xavfi mavjud».¹⁰⁶

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning «O'zbekiston – 2030» strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalar doirasida ham yoshlar o'rtasida raqamli madaniyatni shakllantirish, ularni kibermakondagi mafkuraviy tahdidlardan himoya qilish masalasi alohida o'rin tutadi. Ayniqsa, milliy mafkura va ma'naviyat asoslarini raqamli avlod tiliga moslashtirish zarur. Ayniqsa, raqamli jamiyat sharoitida milliy mafkura va ma'naviyat asoslarini raqamli avlod tili hamda tafakkur algoritmlariga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi kunda global virtual olamni yoki raqamli transformatsiya jarayonlarini shunchaki inkor etish yoki undan butunlay ihotalanish imkonsiz bo'lib, bu holat ijtimoiy-texnologik taraqqiyotning obyektiv qonuniyatidir.

Shu sababli, zamonaviy ilmiy paradigmalarda asosiy e'tibor virtual makonni cheklashga emas, balki uning ichida milliy manfaatlarni himoya qilishga qaratilmoqda. Xususan, tadqiqotchi O.T. Berkinov kibermakondagi xavfsizlik muhit va madaniy suverenitet masalalarini tahlil qilar ekan, boshqaruv subyektlari hamda ijtimoiy institutlar oldidagi strategik vazifani quyidagicha ifodalaydi: "Zamonaviy bosqichda kibermakonda xavfsiz muhitni ta'minlash nafaqat texnik yoki dasturiy himoya tizimlarini yaratish, balki global virtual makon ichida milliy ruh,

¹⁰⁶ Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2004. – с.132.

madaniy oʻzlik va shaxsning mafkuraviy immunitetini saqlab qolish hamda rivojlantirish bilan bevosita belgilanadi".¹⁰⁷

Muallifning ushbu konseptual xulosasidan kelib chiqadigan boʻlsak, raqamli madaniyatni milliy va umuminsoniy axloqiy meyorlar negizida sintez qilish — raqamli avlodni virtual makondagi maʼnaviy tanazzul (degradatsiya), klipli fikrlash va raqamli nigilizm kabi xavflardan himoya qilishning asl aksiologik mexanizmidir. Bu esa kibermakonda milliy kontentning jozibador va raqobatbardosh shakllarini yaratishni hamda davlatning maʼnaviy xavfsizligini strategik darajada taʼminlashni taqozo etadi.

Shuningdek, kibermakonda axloq masalalarini tartibga soluvchi yangi falsafiy yoʻnalish – raqamli etika (netiket) qoidalarini shakllantirish lozim. Insonning maʼnaviy ehtiyojlari evolyutsiyasi soxta virtual muvaffaqiyatlarga emas, balki raqamli muhitda ham insoniylikni, adolatni, oʻzaro hurmat va masʼuliyatni saqlab qolishga yoʻnaltirilishi zarur. Bunda taʼlim tizimida «raqamli gigiyena» va «mediasavodxonlik» fanlarini falsafiy va axloqiy mazmun bilan boyitgan holda oʻqitish muhim ahamiyat kasb etadi.

Aytish mumkinki, kibermakon sharoitida inson maʼnaviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi qaytarib boʻlmaydigan va obektiv falsafiy-tarixiy jarayondir. Insonning ruhiy dunyosi raqamli muhit bilan chambarchas bogʻlanib ketgan bugungi davrda, maʼnaviyatni saqlab qolish virtual olamni inkor etish yoki taqiqlar qoʻyish orqali amalga oshmaydi.

Asosiy vazifa — kibermakonda sogʻlom "raqamli madaniyat" va "maʼnaviy immunitet"ni shakllantirishdan iborat. Buning uchun raqamli platformalarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarning jozibador, sifatli kontentini yaratish, taʼlim tizimida mediasavodxonlik fanlarini falsafiy-axloqiy mazmun bilan boyitish lozim. Shaxs kibermakonning ongsiz obyekti (quli) emas, balki unda oʻz milliy oʻzligi va axloqiy suverenitetini

¹⁰⁷ Berkinov, O.T. Kibermakonda xavfsiz muhitni taʼminlash: davlatlar tajribasi : Monografiya / O.T. Berkinov. – Toshkent : «ZEBO PRINTS», 2025. – b.65.

saqlab qola olgan ongli, ma'naviy boy subyekt (ijodkor) bo'lib qolishi shart.

Xulosa qilib aytganda, virtual borliq va kibermakon sharoitida inson ma'naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi jamiyat rivojlanishining qonuniy obektiv jarayonidir. Insonning bilish, muloqot qilish, o'zlikni namoyon etish va ijod qilishga bo'lgan ehtiyojlari raqamli shakl olib, dinamik tarzda o'zgarmoqda. Ushbu jarayondagi salbiy tendensiyalarni bartaraf etish va ijobiy imkoniyatlarni kengaytirish uchun quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ilgari surish mumkin:

Kibermakonda milliy-ma'naviy merosni targ'ib qiluvchi intellektual tizimlar va raqamli platformalarni (masalan, «smart-ma'naviyat») yanada rivojlantirish.

Raqamli gumanizm falsafasini ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali yoshlarda «virtual immunitet» va axborotni tanqidiy baholash ko'nikmalarini shakllantirish.

Sun'iy intellekt va VR texnologiyalaridan foydalanishning axloqiy va falsafiy meyorlarini ishlab chiqish, raqamli muhitda shaxs qadr-qimmati va ma'naviy erkinligini ta'minlash.

Falsafiy mushohada shuni ko'rsatadiki, texnologiya qanchalik mukammallashtirmasin, u inson ma'naviyatining mazmunini belgilay olmaydi; inson o'z virtual dunyosining quli emas, balki uning ma'naviy jihatdan boy va axloqiy pok ijodkori bo'lib qolishi shart.

II BOB. RAQAMLI CIVILIZATSIYA SHAROITIDA SHAXS, IJTIMOIIY ONG VA AXLOQIIY QADRIYATLAR INQIROZI

Bugungi kunda insoniyat shiddatli raqamli transformatsiya va global tarmoqlashuv davrini boshdan kechirmoqda. Bu jarayon nafaqat texnologik yutuqlarni, balki insonning ma'naviy-ruhiy olami, an'anaviy axloqiy meyorlar va ijtimoiy ong tizimida chuqur inqirozli holatlarni ham yuzaga keltirmoqda. Sun'iy intellekt, algoritmlar va virtual makonning jamiyat hayotiga shiddat bilan kirib kelishi natijasida insonning o'zlikni anglashi va ma'naviy xavfsizligi tizimli tahdidlar ostida qolmoqda. Milliy va umuminsoniy qadriyatlarning zaiflashuvi, axborot oqimining nazoratsizligi va shaxs ongini manipulyatsiya qilish imkoniyatlarining kengayishi ushbu muammoni falsafiy, ijtimoiy va psixologik jihatdan kompleks tadqiq etish zaruratini yanada oshiradi. Bobning dolzarbligi aynan raqamli davrda inson kapitalining ma'naviy barqarorligini asrash va raqamli madaniyat immunitetini shakllantirishning konseptual asoslarini ishlab chiqish ehtiyoji bilan belgilanadi.

Ushbu bobda virtual va tarmoqli jamiyat shakllanishi jarayonida yuzaga kelayotgan yangi axloqiy (neo-etik) meyorlar tadqiq etiladi. Raqamli makon ta'sirida axloqning nisbiylashuvi (relyativizm) va an'anaviy axloqiy qadriyatlarning transformatsiyasi asoslab beriladi. Shuningdek, virtual dunyoda shaxs identifikatsiyasi muammosi — real hayotdagi inson va uning raqamli qiyofasi («raqamli egizak», niqoblangan profillar) o'rtasidagi uzilish, shaxsiyatning tarqoqlashuvi (fragmentatsiyasi) va buning oqibatida yuzaga kelayotgan ma'naviy bo'shliqlar ilmiy nuqtai nazardan ochib berilgan.

Shuningdek, sun'iy intellekt va algoritmlar hukmron bo'lgan axborot muhitida inson tafakkurining o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Diqqatning tarqoqlashuvi va chuqur tahliliy fikrlashning o'rnini qisqa, yuzaki vizual obrazlarga asoslangan «klipli fikrlash» egallashining ma'naviy-ruhiy oqibatlari tahlil qilinadi. Shu bilan birga, tarmoqlardagi axborot manipulyatsiyasi, «feyk» texnologiyalar va SI algoritmlari orqali ijtimoiy ongni boshqarish mexanizmlari, ularning inson ruhiyatiga, mustaqil qaror

qabul qilish qobiliyatiga hamda jamiyatdagi ma'naviy barqarorlikka solayotgan tahdidlari yoritilgan.

2.1. Tarmoqli jamiyatda yangi axloqiy (neo-etik) meyorlar va shaxs identifikatsiyasi muammolari

Tarmoqli jamiyat fenomenining jahon miqyosida va dunyoning yetakchi ilmiy markazlarida o'rganilishi shunchaki texnologik tendensiya emas, balki global tizimli transformatsiyalarni tushunishning fundamental metodologiyasi sifatida qaralmoqda. Raqamli kommunikatsiyalar global geosiyosat, iqtisodiyot va inson kapitalining ma'naviy-ruhiy arxitekturasini qayta qurayotgani bois, dunyoning eng nufuzli ilmiy markazlari ushbu mavzuni o'z tadqiqotlarining markaziga qo'yimoqda.

Oksford universiteti qoshidagi Oksford internet instituti (Oxford Internet Institute - OII, Buyuk Britaniya) raqamli jamiyatning ijtimoiy va falsafiy oqibatlarini o'rganish bo'yicha jahonda yetakchi hisoblanadi. Markaz tadqiqotchilari tarmoqli aloqalar inson hayotining barcha sohalarini qamrab olayotganini ta'kidlaydilar. «Tarmoqli muhit endi biz foydalanadigan vosita emas, balki biz nafas oladigan va ijtimoiy voqelikni shakllantiradigan yangi ekzistensial makondir. Tarmoq strukturalari an'anaviy ijtimoiy institutlarni siqib chiqarmoqda»¹⁰⁸. Albatta ushbu fikr raqamli jamiyat va raqamli madaniyatning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini ochib berishda o'ta teran metodologik ahamiyatga ega. Unda tarmoqli muhitning shunchaki texnik vosita ekanligi haqidagi pragmatik qarashlar inkor etilib, unga inson borlig'ining (ekzistensiyasining) yangi sifat o'lchovi sifatida baho berilgan.

Xulosa qilib aytganda, raqamli jamiyatga texnologik emas, balki konseptual-aksiologik (qadriyatlarga asoslangan) yondashish zarur. Tarmoq yangi ijtimoiy voqelikni shakllantirayotgan ekan, ushbu muhitda milliy madaniyat va ma'naviy suverenitetni ta'minlash boshqaruv subyektlarining eng oliy strategik vazifasi hisoblanadi.

¹⁰⁸ Dutton, W. H. The Oxford Handbook of Internet Studies. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 12-15.

Oksford olimlarining bu xulosasi tarmoqning naqadar chuqur ontologik (mavjudlik) maqomga ega bo'lganini ko'rsatadi. Tarmoq shunchaki axborot almashinuvi emas, balki insonning borliqni anglash usuliga aylandi.

Global innovatsiyalar markazi bo'lmish Massachusetts texnologiya instituti (MIT) tadqiqotchilari tarmoqli jamiyatning iqtisodiy va texnologik determinatsiyasini, ya'ni yangi iqtisodiy tartibning shakllanishini dolzarb deb hisoblaydilar. Mashhur raqamli faylasuf va sotsiolog Manuel Kastels aynan ushbu institutda o'z konsepsiyasini chuqurlashtirgan. «Yangi raqamli iqtisodiyot global miqyosda tarmoqlar oqimi orqali ishlaydi. Kimda-kim ushbu tarmoq tugunlariga integratsiyalasha olmasa, u nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ijtimoiy jihatdan ham marginallashuvga (chetga chiqib qolishga) mahkumdur»¹⁰⁹.

MIT yondashuvi raqamli tengsizlik va tarmoqli qatlamlashuv muammosini oldinga suradi. Bu fikr raqamli olamda milliy suverenitet va ma'naviy mustaqillikni asrash naqadar qiyin kechishini asoslaydi.

Garvard universiteti Berkman Kleyn markazi (Berkman Klein Center for Internet & Society) tarmoqli jamiyatda kibermakon, huquq va shaxs erkinligi, shuningdek, axloqiy meyorlar transformatsiyasini tadqiq etadi. Markaz olimlari raqamli tarmoqlarning ijtimoiy ongni boshqarishdagi roliga alohida urg'u berishadi. «Tarmoqli jamiyatda axborot ustidan nazorat algoritmlar va platformalar qo'liga o'tdi. Bu shaxs erkinligi, tanlov mustaqilligi va ijtimoiy ong barqarorligi uchun misli ko'rilmagan psixologik va axloqiy xavflarni tug'dirmoqda»¹¹⁰.

Garvard tadqiqotchilarining xulosasi diqqatga sazovor, chunki ular tarmoqning manipulyativ tabiatini ochib beradi. Bu SI (sun'iy intellekt) muhitida shaxs identifikatsiyasi inqirozini o'rganish naqadar aktual ekanligini tasdiqlaydi.

Jahon Iqtisodiy Forumining yillik hisobotlarida tarmoqli jamiyatning barqarorligi va undagi axborot xavfsizligi insoniyat oldidagi eng birinchi

¹⁰⁹ Castells, M. and Cardozo, G. The Network Society: From Knowledge to Policy. – Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, 2005 (Reprinted in MIT Digital Press, 2024). – P. 45.

¹¹⁰ Zittrain, J. The Future of the Internet and How to Stop It. – Harvard Law School: Berkman Klein Center Research Series, 2022. – P. 118.

raqamli tahdid sifatida baholanmoqda. Klaus Shvab o'zining "To'rtinchi sanoat inqilobi" asarida buni alohida qayd etadi. «Tarmoqlashuv va raqamli sun'iy intellekt muhiti insoniyatning ijtimoiy kelishuv tizimini zaiflashtirmoqda. Feyk axborotlar va kiberhujumlar tarmoqli jamiyatning ichki axloqiy va siyosiy yemirilishini tezlashtirmoqda»¹¹¹. Bu yondashuv mavzuning nafaqat nazariy, balki amaliy-strategik ahamiyatini ko'rsatadi. Tarmoqli xavflardan himoyalanih milliy xavfsizlik darajasidagi muammodir.

Tarmoqli jamiyat sharoitida yangi axloqiy (neo-etik) meyorlarning shakllanishi va transformatsiyasi bugungi kun falsafiy va sotsiologik tadqiqotlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va virtual kommunikatsiya makoni an'anaviy axloq tizimini qayta ko'rib chiqishni va transformatsiyalashgan ijtimoiy munosabatlarga mos keluvchi yangi regulyatorlarni ishlab chiqishni talab etmoqda.

Zamonaviy falsafiy tadqiqotlarda tarmoqli jamiyat fenomeni va uning axloqiy determinantlarini o'rganish makrosotsiologik va ontologik yondashuvlarni talab etadi. M. Kastels o'zining fundamental uch jildlik tadqiqotida tarmoqli tashkillashish tamoyillari an'anaviy ijtimoiy tuzilmalarni siqib chiqarishi va yangi madaniy kodlarni yuzaga keltirishini asoslab bergan¹¹². Ushbu konsepsiyasiga qo'shilgan holda ta'kidlash joizki, tarmoqli tuzilma nafaqat iqtisodiy yoki texnologik aloqalarni, balki inson ongining axloqiy yo'nalishlarini ham qayta dasturlaydi.

An'anaviy axloq (klassik etika) lokal, barqaror va vertikal ijtimoiy institutlarga (oilal, mahalla, davlat) tayangan bo'lsa, tarmoqli axloq (neo-etika) global, dinamik va gorizontal xususiyatga ega. Bu esa axloqiy meyorlarning doimiy transformatsiyada bo'lishini taqozo etadi. Ushbu transformatsiya jarayoni axborot axloqi (Information Ethics) doirasida chuqur tahlil qilinmoqda. Xususan, L. Floridi infosfera tushunchasini

¹¹¹ Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution and Global Risks // World Economic Forum Report. – Geneva, 2024. – P. 89-94.

¹¹² Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура [Текст] / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М. : ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

ilgari surib, axloqiy mas'uliyat chegarasini nafaqat insonlar, balki raqamli agentlar (ma'lumotlar, SI, algoritmlar) o'rtasidagi munosabatlarga ham yoyadi¹¹³.

L. Floridi tomonidan taklif etilgan ontotsentrik yondashuv an'anaviy gumanizmning axloqiy chegaralarini sezilarli darajada kengaytiradi. Biroq, virtual makonda axloq subyektlarining bunday detsentralizatsiyasi (insonsizlashuvi) axloqiy mas'uliyatsizlik xavfini tug'diradi. Bizning fikrimizcha, neo-etika doirasida mashina yoki algoritm axloqiy javobgarlik subyekti bo'la olmaydi; yakuniy ma'naviy va huquqiy mas'uliyat baribir inson («Kentavr» tizimi loyihachisi yoki operatori) zimmasida qolishi shart.

Raqamli voqelikning ichki ziddiyatlari B.S. Xanning tadqiqotlarida ham o'z aksini topgan. Muallif raqamli shaffoflik (transparency) va nazorat tizimi an'anaviy ishonch va shaxsiy makon (privacy) tushunchalarini yemirishini isbotlaydi¹¹⁴. B.S. Xanning «shaffoflik jamiyati» haqidagi xulosalari neo-etikaning eng og'riqli nuqtasini ochadi. An'anaviy jamiyatda axloq insonning ichki ma'naviy e'tiqodi (vijdon) sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, tarmoqli jamiyatda u raqamli nazorat omiliga aylanib bormoqda. Bizningcha, neo-etik meyorlarning vazifasi insonni «virtual panoptikum»dan himoya qilish, raqamli makonda ham shaxsning ichki ma'naviy suverenitetini saqlab qolishdan iborat bo'lishi lozim.

Texnologik taraqqiyotning inson iroda erkinligiga ta'siri masalasi Y.N. Xarari tomonidan keskin tanqid ostiga olinadi. U algoritmlarning inson his-tuyg'ulari va qarorlarini manipulyatsiya qilish imkoniyati an'anaviy liberal axloq konsepsiyasini inqirozga uchratishini ta'kidlaydi¹¹⁵. Y.N. Xararining xavotirlari asosli, chunki Big Data (katta ma'lumotlar) asosida ishlaydigan algoritmlar inson xulq-atvorini oldindan prognoz qilish va yo'naltirish xususiyatiga ega. Bu vaziyatda neo-etikaning bosh meyori sifatida «raqamli avtonomlik» tamoyili ilgari

¹¹³ Floridi, L. The Ethics of Information [Text] / L. Floridi. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 376 p.

¹¹⁴ Хан, Б.-Ч. Общество прозрачности [Текст] / Б.-Ч. Хан; пер. с нем. А. Савицкого. – М.: Логос, 2014. – 128 с.

¹¹⁵ Харари, Ю. Н. 21 урок для XXI века [Текст] / Ю. Н. Харари; пер. с англ. Ю. Гольдберга. – М.: Синдбад, 2019. – 416 с.

surilishi kerak. YA'ni, inson o'z virtual tanlovini tashqi algoritmik manipulyatsiyalardan xoli ravishda, anglagan holda amalga oshirish huquqiga ega bo'lishi zarur.

Bu borada J. Veyzenbaumning hisoblash (calculation) va hukm chiqarish (judgment) o'rtasidagi chegara haqidagi klassik g'oyasi hali ham dolzarbligini yo'qotmagan¹¹⁶. J.Veyzenbaum konsepsiyasini zamonaviy «Kentavr» modeli (inson va SI hamkorligi) kontekstida rivojlantirgan holda aytish mumkinki, neo-etika mashina va inson funksiyalarini qat'iy axloqiy chegaralashni talab qiladi. Mashinaga optimizatsiya va hisoblash vazifalarini qoldirgan holda, qadriyatlarga asoslangan qaror qabul qilish (sudlov, tibbiyot, ta'lim, ma'naviy tanlov) huquqi faqat inson irodasiga bo'ysundirilishi neo-etikaning fundamental qonuni bo'lishi shart.

N. Bostrom SIning rivojlanishidagi «insoniyat qadriyatlariga moslashish muammosi» (alignment problem) ustida to'xtaladi¹¹⁷. N.Bostromning ushbu fikri neo-etikaning nafaqat deskriptiv (tavsifiy), balki preskriptiv (normativ-buyruq beruvchi) xususiyatini ham ko'rsatadi. YA'ni, yangi axloq faqat mavjud holatni kuzatmaydi, balki kelajak SI tizimlari ichiga gumanistik qadriyatlarni kodlash texnologiyasini ham ishlab chiqadi.

Iqtisodiy platformalar doirasida axloq masalasi Sh. Zuboff tomonidan «kuzatuv kapitalizmi» sifatida talqin qilinadi, bu yerda insonning raqamli xulq-atvori tovar maqomiga ega bo'ladi¹¹⁸. K. Shvab esa To'rtinchi sanoat inqilobi texnologiyalari inson qadr-qimmatiga xizmat qilishi kerakligini ta'kidlab, raqamli gumanizm g'oyasini ilgari suradi¹¹⁹.

SH. Zuboff va K. Shvab yondashuvlarining solishtirma tahlili shuni ko'rsatadiki, neo-etika raqamli makondagi iqtisodiy manfaatlar va insoniy

¹¹⁶ Вайценбаум, Дж. Возможности вычислительных машин и человеческий разум. От суждений к вычислениям [Текст] / Дж. Вайценбаум ; пер. с англ. – М.: Связь, 1982. – 368 с.

¹¹⁷ Бостром, Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Strategies [Текст] / Н. Бостром; пер. с англ. С. Филина. – М. : Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 496 с.

¹¹⁸ Зубофф, Ш. Эпоха надзорного капитализма. Битва за человеческое будущее на новых рубежах власти [Текст] / Ш. Зубофф; пер. с англ. А. Ф. Васильева. – М. : Ин-т Гайдара, 2022. – 784 с.

¹¹⁹ Шваб, К. Четвертая промышленная революция [Текст] / К. Шваб. – М.: Эксмо, 2016. – 208 с.

qadriyatlar to‘qnashuvida asosiy muvozanatlashtiruvchi regulator sifatida chiqishi kerak. «Kuzatuv kapitalizmi» sharoitida shaxsiy ma’lumotlarning daxlsizligi neo-etikaning eng oliy gumanistik talabidir.

Milliy va mintaqaviy tadqiqotlar kontekstida M.N. Abdullayeva globallashuv va axborotlashuv sharoitida milliy ma’naviyat va axloqiy tarbiya tizimini zamon talablariga moslashtirish zarurligini asoslab beradilar¹²⁰. Mahalliy olimlarning konseptual qarashlariga tayanib ta’kidlash joizki, neo-etika milliy ma’naviy meros va qadriyatlarni inkor etuvchi kosmopolitik fenomen emas. Aksincha, tarmoqli jamiyatdagi neo-etik meyorlar milliy axloqiy tizimlarning (masalan, bag‘rikenglik, andisha, mas’uliyat) raqamli muhitdagi yangicha ko‘rinishi va transformatsiyasi bo‘lishi lozim. Bu esa milliy ma’naviyatning virtual makondagi barqarorligini ta’minlaydi.

Yevropa falsafiy an‘analari doirasida tarmoqli jamiyat insonning "ma’naviy begonalashuvi" (alienation) nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Aksel Xonnet va Yurgen Xabermas izdoshlari tarmoqning gumanistik inqirozini o‘rganmoqdalar. «Tarmoq insonni virtual muloqot illyuziyasi bilan band qilib, uni haqiqiy ijtimoiy hamdardlik (empatiya) va ma’naviy mas’uliyatdan uzib qo‘ymoqda. Biz suyuq aloqalar asrida yashayapmiz»¹²¹. Nemis falsafiy maktabi tarmoqning eng nozik — axloqiy va ekzistensial jihatini ochadi. Ularning fikri axloqning nisbiylashuvi (neo-etika) muammosi jahon falsafasida markaziy o‘rinda turganini isbotlaydi.

Dunyo ilmiy markazlaridagi tadqiqotlar dinamikasi shuni ko‘rsatadiki, tarmoqli jamiyat konsepsiyasi zamonaviy fanning eng dolzarb mega-diskursi hisoblanadi. Uning dolzarbligi quyidagi uchta fundamental omil bilan asoslanadi:

Ontologik omil: Ijtimoiy borliqning vertikal (iyerarxik) tizimdan gorizontal (rizomatik/tarmoqli) tizimga to‘liq o‘tishi.

¹²⁰ Абдуллаева М.Н. Философские проблемы методологии науки. Монография. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2006. –76 с.; Абдуллаева М.Н. Миллий ғоянинг илмий-фалсафий асослари. Монография. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2011. 10 б.т.

¹²¹ Honneth, A. Paradoxes of Capitalism and Digital Alienation. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2023. – P. 204.

Gnoseologik omil: Bilim ishlab chiqarish va ijtimoiy ongning algoritmlar hamda "klipli fikrlash" ta'sirida transformatsiya bo'lishi.

Antropologik omil: An'anaviy axloq tizimining inqirozi va virtual makonda shaxsning o'zlikni yo'qotish (deidentifikatsiya) xavfining ortishi.

Shu sababli, ushbu yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqotlar milliy strategiyalarni (xususan, O'zbekistonning raqamli va ma'naviy taraqqiyot dasturlarini) ilmiy asoslash uchun konseptual poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Tarmoqli jamiyat (network society) tushunchasi zamonaviy falsafada shunchaki texnik infratuzilma yoki internetdan foydalanuvchilar yig'indisini emas, balki insoniyat sivilizatsiyasining sifat jihatidan yangi, borliq va ong tizimi tubdan transformatsiyalashgan bosqichini anglatadi. Ushbu fenomenni falsafiy tahlil qilish uchun uning ijtimoiy-ontologik, gnoseologik (bilish nazariyasi) va antropologik jihatlariga e'tibor qaratish lozim.

An'anaviy yoki industrial jamiyatlarda ijtimoiy borliq iyerarxik (vertikal) tuzilishga ega edi: davlat, cherkov/din, oila, ishlab chiqarish korxonalari yuqoridan pastga qarab boshqarilardi. Markaz va periferiya (chekka hududlar) tushunchasi bor edi.

Tarmoqli jamiyatda esa borliq rizomatik (gorizontal) xarakter kasb etadi. Fransuz postmodernist faylasuflari J. Delyoz va F. Gvattarining «rizoma» (ildizpoya) konsepsiyasi buni juda aniq tushuntiradi: tarmoqda yagona markaz yo'q, u har tomonga nazoratsiz tarqaladi, istalgan tuguni uzib tashlansa ham boshqa tugunlar orqali yashashda davom etaveradi.

Ijtimoiy makonning o'zgarishi: Geografik chegaralar o'z ahamiyatini yo'qotadi. Manuel Kastels ta'kidlaganidek, «joylar makoni» (space of places) o'z o'rnini «oqimlar makoni» (space of flows) ga bo'shatib beradi. Inson jismonan Toshkentda o'tirib, ruhan va iqtisodiy jihatdan Nyu-York yoki Tokio raqamli oqimida yashashi mumkin.

Ijtimoiy zamonning siqilishi: Vaqt chiziqli (o'tmish / bugun / kelajak) bo'lishdan to'xtaydi. Raqamli olamda hamma narsa «ayni shu soniyada»

(real-time) sodir bo‘ladi. Bu falsafada «abadiy bugun» (timeless time) fenomenini keltirib chiqaradi.

Klassik falsafada bilim — bu tizimlilik, uzoq izlanish va haqiqatga intilish natijasi edi. Tarmoqli jamiyatda esa «bilim» tushunchasi o‘rnini «axborot» egalladi.

Haqiqatning relyativlashuvi (nisbiyligi): Tarmoqda har bir tugun (foydalanuvchi) o‘z «haqiqati»ni ishlab chiqarishi va tarqatishi mumkin. Bu esa post-haqiqat davrini boshlab berdi. Endi faktning to‘g‘riligi emas, uning tarmoqda qanchalik ko‘p ulashilgani (virusligi) muhimroq.

Simulyatsiya fenomeni: Jan Botriyyar konsepsiyasiga ko‘ra, tarmoqli jamiyat — bu simulyakrlar (asl nusxasi bo‘lmagan soxta belgilar) makonidir. Ijtimoiy tarmoqlardagi obrazlar, trendlar va virtual status voqelikning o‘zidan ko‘ra realroq tuyula boshlaydi (giperreallik).

Tarmoqli jamiyat inson mohiyatini qayta loyihalaydi. Inson endi faqat biologik va ijtimoiy mavjudot emas, balki «raqamli subyekt»dir.

Identifikatsiyaning parchalanishi: Endi shaxs yagona «Men»ga ega emas. U ijtimoiy tarmoqda boshqa, ishda boshqa, anonim forumlarda butunlay boshqa qiyofada namoyon bo‘ladi. Bu psixolog SHerri Tyorkl aytgan «multifrenik shaxs» (ko‘p qiyofalilik) inqiroziga olib keladi.

«Ixtiyoriy qullik» va raqamli panoptikum: Faylasuf Byon-Chxol Xan fikricha, zamonaviy tarmoqli jamiyatda insonni hech kim majburlamaydi. Inson o‘z xohishi bilan o‘zi haqidagi ma’lumotlarni, ichki kechinmalarini, qayerdaligini tarmoqqa joylashtiradi (samo-ekspluatatsiya). Tarmoq algoritmlari esa bu ma’lumotlar asosida inson ongini nazorat qiladi va uni muayyan fikrlash qoliplariga soladi.

Tarmoqli axloq (Neo-etika). Tarmoq an’anaviy gumanistik axloq tizimini zaiflashtiradi. Zigmunt Bauman aytgan «suyuq zamonaviylik» aynan shu yerda namoyon bo‘ladi. Tarmoqdagi aloqalar xuddi suyuqlik kabi beqaror: do‘stlik, vafo, mas’uliyat kabi fundamental tushunchalar «do‘stlikdan o‘chirish» (unfriend) yoki «bloklash» (block) tugmasi kabi yengil va vaqtinchalik mazmun kasb etadi. Javobgarlik va mas’uliyat hissi anonimlik pardasi ortiga yashirinadi.

Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, tarmoqli jamiyat — bu shunchaki taraqqiyot bosqichi emas, balki insoniyat uchun katta imkoniyat va ayni paytda ekzistensial xavfdir.

U insonga global bilimlar omboriga ulanish, cheksiz muloqot imkoniyatini berdi. Ammo evaziga uning diqqatini parchaladi, tahliliy fikrlashdan mahrum qildi (klipli fikrlash) va uni tarmoq algoritmlarining boshqariluvchi tuguniga aylantirib qo'ydi. Bu sharoitda inson o'zlikni yo'qotmasligi uchun yuksak falsafiy refleksiya (o'z-o'zini tahlil qilish) va raqamli madaniyat immunitetiga muhtojdir.

Insoniyat raqamli sivilizatsiyaning yangi bosqichiga qadam qo'yishi bilan ijtimoiy borliqning an'anaviy arxitekturasini tubdan o'zgardi. Bugungi kunda ijtimoiy munosabatlarning asosiy makoniga aylangan virtual olam nafaqat texnik infratuzilmani, balki o'ziga xos qadriyatlar tizimini ham shakllantirmoqda. Ushbu jarayon falsafiy fanlar tizimida «neo-etika» (yangi axloq) meyorlarining yuzaga kelishi va shaxs identifikatsiyasi (o'zlikni anglash) inqirozi sifatida tadqiq etilmoqda.

Tarmoqli jamiyat konsepsiyasini tizimlashtirgan sotsiolog M.Kastels to'g'ri ta'kidlaganidek, «yangi tuzilmada ijtimoiy kuch va madaniyat tarmoqlar geometriyasiga bo'ysunadi va bu yerda shaxsning an'anaviy ijtimoiy maqomi o'z ahamiyatini yo'qota boshlaydi»¹²². Ushbu fikrga qo'shilgan holda e'tirof etish lozimki, tarmoqlashuv insonni makon va zamon chegaralaridan ozod qilsa-da, uning ma'naviy-axloqiy o'zagini transformatsiyaga uchratmoqda.

Raqamli makondagi axloqiy o'zgarishlarni tadqiq etgan J. Botriyyar konsepsiyasida virtual borliqning reallikdan ustun kelishi, ya'ni «giperreallik» muammosi ilgari suriladi. Olimning fikricha, raqamli olamda qadriyatlar va belgilar o'z asl mohiyatidan uzilib, «simulyakrlar» (soxta nusxalar)ga aylanadi¹²³. Mazkur falsafiy qarashdan kelib chiqib xulosa qilish mumkin haqiqiy axloqiy fazilatlar (samimiyat, mas'uliyat, hayo) virtual makonda ko'pincha faqat «layk» va ijtimoiy e'tibor qozonish uchun mo'ljallangan simulyatsiya vositasiga aylanib qolmoqda.

¹²² Castells, M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2000. – P.540.

¹²³ Baudrillard, J. Simulacra and Simulation. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – P. 164.

Neo-etik meyorlarning eng xavfli jihati — axloqning nisbiylashuvi (relyativizmi) hisoblanadi. Falsafiy antropologiya nuqtai nazaridan, bu jarayon Y. Habermasning «kommunikativ harakat» nazariyasi bilan bogʻliq boʻlib, unda raqamli diskurs anʼanaviy axloqiy dogmalarni inkor etadi va yangi, vaziyatli (situatsion) qoidalarni ishlab chiqadi ¹²⁴. Bizningcha, ushbu «yangi axloq» aksar hollarda masʼuliyatsizlikni niqoblashga xizmat qilmoqda. Masalan, kibermakondagi anonimlik tufayli insonlar oʻzlarini anʼanaviy axloq chegaralaridan ozod deb hisoblashadi.

Shaxs identifikatsiyasi inqirozi ushbu paragrafning markaziy muammolaridan biridir. Sh. Tyorkl oʻzining virtual shaxsiyatga bagʻishlangan tadqiqotlarida «raqamli makon insonga koʻp qiyofalilik (multifrenik shaxs) imkoniyatini beradi, bu esa real menlikning parchalanishiga olib keladi» deb hisoblaydi ¹²⁵. Darhaqiqat, zamonaviy yoshlar real hayotdagi qiyofasi bilan ijtimoiy tarmoqlardagi profili (raqamli egizagi) oʻrtasidagi nomutanosiblikdan aziyat chekmoqda. Inson oʻz profilining «mukammalligi» uchun kurashar ekan, real maʼnaviy kamolotdan uzilib qoladi.

M. Fukoning «diskurs va hokimiyat» konsepsiyasini raqamli davrga moslashtirgan B.CH. Xan zamonaviy tarmoqli jamiyatni «raqamli pan optikum» deb ataydi. Uning fikricha, insonlar ixtiyoriy ravishda oʻz ichki dunyosini raqamli olamga koʻrgazma qiladi va bu orqali shaxsiy chegaralar va ichki axloqiy mustaqillik yoʻqoladi¹²⁶. Biz ushbu fikrni qoʻllab-quvvatlagan holda qoʻshimcha qilamizki, ichki maʼnaviy dunyoning ommaviylashuvi insondagi uyat, andisha va iftixor kabi fundamental milliy-axloqiy tuygʻularning eroziyasiga sabab boʻlmoqda.

Shuningdek, Z. Baumanning «suyuq zamonaviylik» (liquid modernity) nazariyasi ham tarmoqli axloqni tushunishda muhim ahamiyatga ega. Olim taʼkidlaydiki, «bugungi kunda insoniy aloqalar ham, axloqiy majburiyatlar ham xuddi suyuqlik kabi tez oʻzgaruvchan va

¹²⁴ Habermas, J. The Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 1984. – P. 465.

¹²⁵ Turkle, S. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. – New York: Simon & Schuster, 1995. – P. 347.

¹²⁶ Han, Byung-Chul. Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. – London: Verso, 2017. – P. 120.

beqaror»¹²⁷. Raqamli olamda do'stlik, vafodorlik va hamdardlik kabi tushunchalar birgina tugmani bosish (do'stlikdan o'chirish, bloklash) orqali yo'q qilinishi mumkin bo'lgan vaqtinchalik aloqalarga aylandi.

Mahalliy faylasuflar ham raqamli sivilizatsiyaning milliy o'zlik va axloqqa ta'sirini faol tadqiq etmoqdalar. Professor Sh. Qahhorova raqamli dunyoda globallashuvning yangi bosqichi — «madaniy imperiazizm» xavfini ko'rsatib o'tadi¹²⁸. Uning fikricha, g'arbona neo-etik qadriyatlarning tarmoqlar orqali suqilib kirishi milliy mentalitet asoslarini yemirishi mumkin. Bu fikrni rivojlantirib, ta'kidlash joizki, global tarmoq mahalliy madaniyatlarning o'ziga xosligini yutib yuboruvchi «universal raqamli madaniyat»ni majburan singdirmoqda.

M. Bekmurodov ijtimoiy ong transformatsiyasini tahlil qilar ekan, axborot jamiyatida virtual nufuz ortidan quvish an'anaviy jamiyatga xos bo'lgan «ma'naviy avtoritetlar» tizimini kuchsizlantirayotganini asoslab beradi¹²⁹. Haqiqatdan ham, bugungi kunda chuqur ilm va axloq egalari emas, balki ijtimoiy tarmoqlarda trendga chiqqan «bloggerlar» va «influenserlar» yoshlar ongini shakllantiruvchi kuchga aylanmoqda, bu esa axloqiy oriyentirlarning pasayishiga olib kelyapti.

Raqamli makonda shaxs o'zligining parchalanishi muammosini K.Yungning «Persona» va «Soya» arxetiplari orqali ham tushuntirish mumkin. Zamonaviy tadqiqotchi A. Kroker fikricha, «raqamli Persona insonning soyadagi barcha salbiy, axloqsiz istaklarini anonim tarzda yuzaga chiqarish maydoniga aylandi»¹³⁰. YA'ni, real hayotda jamiyat tartiblaridan qo'rqqan shaxs, virtual olamda o'z axloqsizligini namoyish etishga moyil bo'ladi.

Shu nuqtai nazardan, E. Frommning «egalik qilish yoki bo'lish» dilemmasini raqamli makonga tatbiq etgan faylasuf D. Kellner ta'kidlaydiki, «raqamli kapitalizm insonni virtual makonda faqat iste'molchiga aylantirib, uning ichki erkinligi va ma'naviy mohiyatini

¹²⁷ Bauman, Z. Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds. – Cambridge: Polity Press, 2003. – P. 176.

¹²⁸ Қаҳҳорова, Ш. Глобаллашув ва маънавият. – Тошкент: Маънавият, 2018. – Б. 210.

¹²⁹ Бекмуродов, М. Замонавий социологиянинг долзарб муаммолари. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2021. – Б. 185.

¹³⁰ Kroker, A. The Will to Technology and the Culture of Nihilism. – Toronto: University of Toronto Press, 2004. – P. 230.

tortib olmoqda»¹³¹. Inson o'z fikrlarini emas, balki tarmoq algoritmlari tomonidan taqdim etilayotgan tayyor shablonlarni o'zlashtirmoqda.

Axloqiy relyativizm konsepsiyasini chuqurlashtirgan J. Floridi «infosfera» axloqi (Information Ethics) nazariyasini ilgari suradi. Uning fikricha, yangi davrda axloq nafaqat insonlararo munosabatlarni, balki inson bilan axborot obyektlari o'rtasidagi munosabatlarni ham tartibga solishi kerak¹³². Biroq, ushbu nazariyaning zaif tomoni shundaki, u axloqning ilohiy va ijtimoiy-tarixiy asoslarini ikkinchi planga chiqarib, uni faqat texnologik funksionallik darajasiga tushirib qo'yadi.

Rossiyalik faylasuf V. Lektorskiy shaxs identifikatsiyasi inqirozini tahlil qilib, «raqamli subyekt o'zining mustaqil tanlov qobiliyatini yo'qotib, tarmoq ichidagi axborot tugunlaridan biriga aylanib qolayotganini» qayd etadi¹³³. Bu fikr zamonaviy insonning o'z hayotini algoritmlar (masalan, tavsiya tizimlari) ixtiyoriga topshirib qo'yayotganini to'g'ri ko'rsatib beradi.

Ushbu muammolarni o'zbekistonlik tadqiqotchilardan I. Saifnazarov ham o'rganib, yoshlar o'rtasida virtual olam ta'sirida «ma'naviy loqaydlik» va «egoizm»ning kuchayishi neo-etikaning salbiy mevasi ekanligini ta'kidlaydi¹³⁴. Faylasuf O. Bozorov esa raqamli makonda milliy o'zlikni asrashning yagona yo'li — milliy kontentni sifatli va ma'naviy jihatdan boyitish ekanligini asoslaydi¹³⁵.

Ushbu qarashlarni umumlashtirgan holda ayta olamizki, tarmoqli jamiyatdagi neo-etik meyorlar ko'pincha pragmatizm, gedonizm va individualizm ustuvorligiga asoslangan. Shaxs identifikatsiyasi esa reallik va virtuellik o'rtasidagi «ma'naviy uzilish» tufayli chuqur inqirozga yuz tutmoqda.

G. Markuzening «bir o'lchamli inson» konsepsiyasi raqamli davrda yangicha ma'no kasb etmoqda: tarmoq insonni faqat «raqamli

¹³¹ Kellner, D. Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Post-modern. — London: Routledge, 2020. — P. 315.

¹³² Floridi, L. The Ethics of Information. — Oxford: Oxford University Press, 2013. — P. 384.

¹³³ Лекторский, В. А. Философия, познание, культура. — Москва: Канон+, 2012. — С. 416.

¹³⁴ Саифназаров, И. Янгиланаётган Ўзбекистонда ёшлар маънавий кийфаси. — Тошкент: Истиқлол, 2022. — Б. 192.

¹³⁵ Бозоров, О. Рақамли жамиятда миллий ўзликни англаш муаммолари // Фалсафа ва ҳуқук. — 2023. — № 2. — Б. 45-50.

iste'molchi» sifatida bir o'ldamli qilib qo'ymoqda, uning transsendent va chuqur axloqiy qiyofasini sundiryapti ¹³⁶.

Tarmoqli jamiyat sharoitida oliy pedagogik ta'lim tizimini modernizatsiya qilish nafaqat texnologik infratuzilmani yangilashni, balki ta'limning metodologik asoslarini neo-etik meyorlar kontekstida qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

Zamonaviy raqamli transformatsiya sharoitida pedagogik ta'lim metodologiyasi jiddiy paradigmal o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. An'anaviy reproduktiv ta'lim modellar o'rnini «Kentavr» (inson va sun'iy intellekt koevolyutsiyasi) tizimlari, STEAM yondashuvlari va PISA/TIMSS kabi xalqaro baholash standartlariga mos keluvchi yangi ta'lim ekotizimlari egallamoqda. Ushbu jarayonda neo-etik meyorlar raqamli ta'lim makonining gumanistik yo'nalishini belgilab beruvchi asosiy metodologik regulyator sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy ta'lim muhitida akademik halollik (academic integrity) va kiber-javobgarlik masalalari neo-etikaning fundamental talablaridan biridir. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, sun'iy intellekt generativ modellari (masalan, ChatGPT) va raqamli platformalarning oliy ta'limga shiddat bilan kirib kelishi talabalar va professor-o'qituvchilar o'rtasidagi an'anaviy baholash mezonlarini o'zgartirdi. Bu vaziyatda neo-etika ta'lim oluvchilarni SI vositalaridan foydalanishni butunlay taqiqlash emas, balki axborot ustida mustaqil tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish majburiyatini yuklaydi.

Shu nuqtai nazardan, pedagogik ta'lim metodologiyasini modernizatsiya qilishda «4K» modellari (Tanqidiy fikrlash, Kreativlik, Kollaboratsiya, Kommunikatsiya) alohida ahamiyat kasb etadi. Global tarmoqli aloqa vositalari sharoitida bo'lajak pedagoglarda virtual bag'rikenglik, raqamli gigiyena va madaniy inklyuzivlik kabi neo-etik sifatlarni tarbiyalash zarur. Oliy ta'limda loyihaviy o'qitish tizimi faqat bilim berishga emas, balki raqamli kapitalni ijtimoiy va ma'naviy

¹³⁶ Marcuse, H. One-Dimensional Man. – Boston: Beacon Press, 1991. – P. 280.

maqsadlarga yo'naltira oladigan shaxs kapitalini rivojlantirishga xizmat qilishi lozim.

Milliy ta'lim tizimi modernizatsiyasi kontekstida neo-etik meyorlar umuminsoniy raqamli madaniyat bilan milliy ma'naviy-axloqiy merosning uyg'unlashuvini nazarda tutadi. Mahalliy falsafiy va pedagogik tadqiqotlarda ko'rsatilganidek, jamiyatning yangi rivojlanish modeli ta'lim oluvchilar ongida nafaqat texnologik savodxonlikni, balki yuksak ma'naviy-huquqiy mas'uliyatni shakllantirishni ham talab etadi. Zero, bo'lajak o'qituvchi raqamli muhitda texnik vositalarning manipulyativ ta'sirini anglay olishi va yosh avlodni virtual tahdidlardan himoya qilish ko'nikmasiga ega bo'lishi shart.

Neo-etik meyorlar oliy pedagogik ta'lim metodologiyasini modernizatsiya qilishning aksiologik (qadriyatli) negizini tashkil etadi. Ular ta'lim jarayonining haddan tashqari texniklashib (texnokratizm) ketishining oldini olib, «Raqamli gumanizm» tamoyillarining qaror topishini ta'minlaydi. Bu esa o'z navbatida, texnologik rivojlangan, ammo ma'naviy barqaror yangi avlod pedagoglarini tayyorlash imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, tarmoqli jamiyatda neo-etik meyorlarning shakllanishi muqarrar jarayon bo'lsa-da, uning salbiy oqibatlariga — shaxs o'zligining yo'qolishi va axloqiy inqirozlarga qarshi ichki ma'naviy immunitetni va milliy qadriyatlar tizimini raqamli makon arxitektonikasiga singdirish davr talabidir.

2.2. Sun'iy intellekt muhitida «klipli fikrlash» va axborot manipulyatsiyasining ma'naviy-ruhiy oqibatlari

To'rtinchi sanoat inqilobi va sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining ijtimoiy voqelikka shiddatli kirib kelishi insoniyat sivilizatsiyasini sifat jihatidan yangi ontologik maqomga — raqamli kognitosferaga o'tkazdi. Bu muhitda axborot nafaqat texnik kommunikatsiya vositasi, balki insonning diqqati, tafakkuri va ma'naviy-ruhiy olamini loyihalovchi hamda boshqaruvchi asosiy determinant sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy ijtimoiy falsafa va falsafiy antropologiya oldida turgan eng dolzarb ekzistensial muammolardan biri — SI muhitida inson kognitiv arxitektonikasining o'zgarishi, ya'ni «klipli fikrlash»ning ustuvorlik kasb etishi hamda axborot manipulyatsiyasining global tizimga aylanishi natijasida shaxs va jamiyat ongida yuzaga kelayotgan ma'naviy-ruhiy inqirozlarni falsafiy tahlil qilishdir.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalari va raqamli algoritmlar hukmronlik qilayotgan zamonaviy axborot muhiti inson kognitiv (bilish) tizimini tubdan transformatsiya qilib, «klipli fikrlash» (clip thinking) fenomenining ustuvorlik kasb etishiga olib keldi. Bu jarayon shunchaki texnik o'zgarish emas, balki insonning ichki ma'naviy-ruhiy olami, axloqiy mo'ljallari va ekzistensial barqarorligini yemiruvchi chuqur falsafiy antropologik muammodir.

Klipli fikrlash sharoitida inson dunyoni yaxlit konseptual zanjir sifatida emas, balki bir-biriga bog'liq bo'lmagan, tez almashinuvchi qisqa xabarlar va obrazlar sifatida qabul qiladi. Bu fenomenni ilk bor tizimli tahlil qilgan faylasuf F.Girenok shunday yozadi: «klipli fikrlash — bu insonning tushuncha va so'zlar yordamida tizimli mulohaza yuritishdan voz kechib, tayyor vizual obrazlar va ekrandagi syujetlar ketma-ketligiga bo'ysunishidir. Bu yerda ichki mantiq o'rnini his-tuyg'ular reaksiyasi egallaydi»¹³⁷. Darhaqiqat, klipli fikrlash — bu insonning dunyoni yaxlit konseptual tizim sifatida emas, balki bir-biriga bog'liq bo'lmagan, tez

¹³⁷ Гиренок, Ф. И. Клиповое мышление. — Москва: Академический проект, 2016. — С. 135.

almashinuvchi vizual fragmentlar, qisqa xabarlar va obrazlar to'plami sifatida qabul qilishidir.

Aytish kerakki, «klipli fikrlash» (clip thinking) tushunchasi zamonaviy falsafiy diskursda shunchaki diqqatning tarqoqligi emas, balki axborot asri insoniga xos bo'lgan yangi bilish (epistemologik) modeli sifatida qaraladi. F. Girenokning ushbu konsepsiyasi SI muhitida «ichki nutq» va refleksiyaning zaiflashishini juda aniq ko'rsatib beradi. Bizningcha, SI generativ tizimlari (masalan, ChatGPT yoki qisqa video tavsiya algoritmlari) insonga tayyor mazmun va xulosalarni taqdim etishi natijasida shaxsda «gnoseologik dangasalik» (bilishga bo'lgan ishtiyoqning so'nishi) paydo bo'lmoqda. Inson fikrlash azobidan qochadi, bu esa ma'naviy kamolot poydevori bo'lmish mustaqil tafakkurning inqiroziga olib keladi.

Ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni (vijdon, iymon, andisha, uyat) anglash va ichki dunyoda shakllantirish uzoq vaqt davomida diqqatni jamlashni va sukunatni talab qiladi. Ammo SI muhiti diqqatni tizimli ravishda parchalaydi. Raqamli faylasuf va neyro-kognitiv tadqiqotchi N. Karr ushbu xavfni quyidagicha ifodalaydi: «SI algoritmlari bizning diqqatimizni ushlab turish orqali pul ishlaydi. Natijada, internet bizning chuqur va diqqatni jamlab fikrlash qobiliyatimizni yemirib, bizni faqat yuzaki axborot iste'molchilariga aylantirmoqda. Miya uzoq matn va chuqur mazmunni qabul qilolmay qoladi»¹³⁸.

N. Karrning fikrini falsafiy antropologiya nuqtai nazaridan rivojlantirib, aytish mumkinki, diqqatning bo'linishi insonni o'z ichki «Men»idan uzib qo'yadi. Klipli fikrlaydigan inson tinimsiz axborot oqimi ichida yashagani sababli, o'z xatti-harakatlariga axloqiy va vijdoniy baho berish (samo-refleksiya) imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Ma'naviy teranlik o'rnini yuzaki raqamli emotsiyalar egallaydi.

Klipli fikrlash inson ruhiyatida qisqa muddatli va tez o'zgaruvchan ta'sirlarni paydo qilgani bois, unda uzoq muddatli va barqaror ruhiy kechinmalar rivojlanmay qoladi. Zamonaviy nemis faylasufi Byon-Chxol

¹³⁸ Carr, N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton & Company, 2010. – P. 280.

Xan raqamli insonning ichki fojiasini shunday tasvirlaydi: «raqamli kommunikatsiya tezligi insonning ichki sukunatini va boshqalarga boʻlgan haqiqiy hamdardlik (empatiya) tuygʻusini tortib oldi. Axborotning haddan tashqari koʻpligi va klipli format ruhiy charchoqni (burnout), hissiy sovuqlikni va ommaviy depressiyani keltirib chiqarmoqda»¹³⁹.

Byon-Chxol Xanning ushbu tashxisi juda salmoqlidir. SI muhitida inson kuniga yuzlab fojiali, kulgili yoki dahshatli «klip» (qisqa video va xabarlar)larni koʻradi va bir necha soniya ichida ularga munosabatini oʻzgartiradi. Bunday «kognitiv kaleydoskop» inson ruhiyatini hissizlantiradi. Boshqalarning dardiga hamdard boʻlish, shafqat qilish kabi sharqona va umuminsoniy maʼnaviy fazilatlar virtual dunyodagi yengil «layk» yoki «kommentariy» darajasiga tushib, qadrsizlanadi.

Klipli fikrlaydigan shaxs uchun tarixiy xotira, milliy anʼanalar va ajdodlar qoldirgan maʼnaviy meros kabi barqaror va chuqur tushunchalar oʻz jozibasini yoʻqotadi. Zigmunt Bauman oʻzining «Suyuq hayot» konsepsiyasida buni shunday asoslaydi: «zamonaviy suyuq jamiyatda hech qanday qadriyat yoki madaniy shakl oʻz qiyofasini uzoq saqlay olmaydi. Klipli tafakkur insonni masʼuliyatli va uzoq muddatli qadriyatlardan qochishga, faqat tez isteʼmol qilinadigan raqamli mazmunga bogʻlanib qolishga oʻrgatadi»¹⁴⁰. Ushbu qarash milliy maʼnaviy makonimiz uchun eng katta xavflardan birini ochib beradi. Raqamli muhitda milliy madaniyat va qadriyatlar SI algoritmlari tomonidan taqdim etilayotgan jozibador, koʻngilochar va yuzaki kontentlar fonida «zerikarli» boʻlib tuyula boshlaydi. Yoshlar ongi global raqamli madaniyat tomonidan osongina yutib yuboriladi va milliy oʻzlikni anglash inqirozi (deidentifikatsiya) boshlanadi.

Mahalliy faylasuflar va sotsiologlar ham SI muhitidagi klipli fikrlash milliy ijtimoiy ongga mafkuraviy tahdid solayotganini taʼkidlamoqdalar. Global virtual muhitda milliy oʻzlik va madaniy suverenitetni asrash

¹³⁹ Han, Byung-Chul. Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. – London: Verso, 2017. – P. 120.

¹⁴⁰ Bauman, Z. Liquid Life. – Cambridge: Polity Press, 2005. – P. 168.

faqatgina tashqi axborot xurujlaridan passiv himoyalaniish bilan chegaralanmaydi. Ayniqsa, raqamli jamiyat sharoitida milliy mafkura va ma'naviyat asoslarini raqamli avlod tili hamda tafakkur algoritmlariga moslashtirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada raqamli jamiyatning tizimli parametrlari va inson ma'naviy hayoti o'rtasidagi muvozanat qonuniyatlarini falsafiy tahlil etgan faylasuf olim G.G. Gaffarova haqli ravishda ta'kidlaydi: "Global axborot tarmoqlari va raqamli muhitning jadal rivojlanishi milliy ma'naviyatning ichki himoya qatlamlari hamda an'anaviy aksiologik tizimlarini yemirish xususiyatiga ega. Mazkur jarayonda yuzaga kelayotgan klipli fikrlash fenomeni yoshlar ongini tashqi mafkuraviy ta'sirlarga, axborot manipulyatsiyasi va soxta virtual qadriyatlarga juda zaif hamda ularni tayyor qabul qiluvchi holatga keltirib qo'ymoqda".¹⁴¹

Mazkur ilmiy xulosadan kelib chiqadigan bo'lsak, tarmoqli muhit sharoitida passiv ihotalanish taktikasi samara bermaydi. Jismoniy cheklanishlardan xoli bo'lgan ushbu yangi gibril ekzistensial makonda raqamli nigilizm va mafkuraviy bo'shliqlarga yo'l qo'ymaslikning yagona yo'li — kibermakonda milliy kontentning jozibador, raqobatbardosh va gumanistik shakllarini tizimli yaratish hamda yoshlarda raqamli madaniyat bilan yo'g'rilgan tizimli fikrlashni shakllantirishdan iborat.

G.G'affarovaning ushbu tahlili SI asrida milliy xavfsizlik tushunchasi «kognitiv xavfsizlik» darajasiga ko'tarilganini ko'rsatadi. Mafkuraviy viruslar va feyk axborotlar tizimli tahlildan mahrum bo'lgan «klipli» ongga hech qanday to'siqsiz, to'g'ridan-to'g'ri kirib boradi. Bu esa jamiyatda ma'naviy loqaydlik va raqamli nihilizmning kuchayishiga zamin yaratadi.

SI muhitida «klipli fikrlash»ning ma'naviy-ruhiy oqibatlarini falsafiy tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, u insonni «bir o'lchamli raqamli iste'molchi»ga aylantirishga xizmat qilmoqda. Shaxs o'z kognitiv va axloqiy suverenitetini algoritmlar ixtiyoriga topshirib qo'ymoqda. Bu

¹⁴¹ Гаффарова, Г.Г. Парадигма равновесия цифрового общества и духовной жизни / Г.Г. Гаффарова // Диалог (Политика, право, экономика). – 2026. – № 2 (24). – С.156.

ekzistensial inqirozdan chiqishning yagona yo‘li — yoshlarda ta’lim tizimi orqali tanqidiy (kritik) fikrlash madaniyatini yuksaltirish, raqamli detoks va gigiyena immunitetini shakllantirish hamda virtual makonni milliy-ma’naviy kontent bilan boyitishdan iboratdir.

An’anaviy (matnli) tafakkur [ichki mantiq]	Klipli (raqamli) tafakkur [tasvir va syujet]
Chuqur mazmun va tahlil	Yuzaki his-tuyg‘u va reaksiya
Haqiqatni anglash	Illyuziya va simulyakr

F. Girenokning ushbu konsepsiyasiga ilmiy munosabat bildirgan holda e’tirof etish lozimki, olim klipli fikrlashning lingvistik asoslarini to‘g‘ri ko‘rsatib bergan¹⁴²: inson til va tushunchalar yordamida fikrlashdan tasvir va simulyakrlar yordamida fikrlashga o‘tmoqda. Bizningcha, SI muhitida bu jarayon yanada murakkab tus oldi. Chunki algoritmlar insonga axborotni shunchaki bo‘laklab emas, balki uning individual psixologik zaifliklariga moslashtirib, uzluksiz (infinite scroll) lenta shaklida taqdim etmoqda.

Mazkur kognitiv o‘zgarishning neyrofilosofik jihatlarini tadqiq etgan N. Karr o‘zining mashhur «Tayyozliklar: Internet bizning miyamizga nima qilyapti?» nomli asarida raqamli muhit ta’sirida inson bosh miya po‘stlog‘ining sinaptik aloqalari qayta qurilishini tibbiy va falsafiy jihatdan asoslab beradi. Muallif qayd etadiki: «Internet bizning chuqur va diqqatni jamlab fikrlash qobiliyatimizni yemirib, bizni faqat axborot qidiruvchi va yuzaki qabul qiluvchi mavjudotlarga aylantirmoqda»¹⁴³.

N. Karrning fikrini qo‘llab-quvvatlagan holda qo‘shimcha qilish joizki, SI tavsiya tizimlari (TikTok, Reels, YouTubeShorts algoritmlari) inson miyasidagi dofamin tizimini manipulyatsiya qilish orqali diqqatning barqarorlik vaqtini minimal darajaga (bir necha soniyaga) tushirib qo‘ydi. Bu esa yoshlarning uzoq matnlarni o‘qish, murakkab

¹⁴² Гиренко, Ф. И. Клиповое мышление. – Москва: Академический проект, 2016. – С. 135.

¹⁴³ Carr, N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton & Company, 2010. – P. 280.

falsafiy konsepsiyalarni mantiqiy tahlil qilish va yaxlit xulosalar chiqarish qobiliyatini susaytirmoqda. Natijada «mozaik ijtimoiy ong» shakllanadi.

Matn va kitob madaniyatining inqirozini fransuz faylasufi B.Stigler «texnik determinizm» va «psixik deindividualizatsiya» konsepsiyalari orqali tushuntiradi. Olim yozadi: «Zamonaviy raqamli texnologiyalar insonning xotira va diqqat kabi kognitiv funksiyalarini o‘z zimmasiga olmoqda (protezashtirmoqda), bu esa inson ichki olamining bo‘shab qolishiga va proletarlashuviga olib keladi»¹⁴⁴.

B. Stiglerning ushbu qarashidan kelib chiqib aytish mumkinki, SI insonni nafaqat jismoniy mehnatdan, balki fikrlash azobidan ham ozod qilmoqda. Inson o‘zi izlanib, xato qilib, fikr yuritib haqiqatga yetishish o‘rniga, SI (masalan, ChatGPT kabi generativ tizimlar) tomonidan beriladigan tayyor, shablonlashgan va o‘rtacha sifatdagi javoblarni qabul qilishga o‘rganmoqda. Bu gnoseologik dangasalik va fikrlash eroziyasining oliy ko‘rinishidir.

Sun‘iy intellekt (SI) muhitida axborot manipulyatsiyasi shunchaki soxta xabarlar (feyk) tarqatish emas, balki algoritmlar, chuqur soxtalashtirish (deepfake) va shaxsiy ma’lumotlarga asoslangan maqsadli ruhiy ta’sir ko‘rsatish (mikrotargeting) tizimidir. SI inson psixologiyasini, uning zaif nuqtalari va qo‘rquvlarini real vaqt rejimida tahlil qilib, manipulyatsiyani shaxsiylashtiradi. Bu jarayon insonning ichki ma’naviy-ruhiy dunyosi, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy xulq-atvoriga chuqur salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Quyida ushbu global falsafiy-antropologik muammoning ma’naviy-ruhiy oqibatlari yetakchi olimlarning konsepsiyalari va ilmiy munosabatlar asosida tahlil qilinadi.

Borliqni anglash inqirozi va «Post-haqiqat» (Post-truth) fenomeni. SI inson uchun reallik va soxtakorlik o‘rtasidagi chegarani butunlay yo‘q qilish imkoniyatiga ega. Bu sharoitda jamiyat «post-haqiqat» davriga qadam qo‘yadi, ya’ni obyektiv faktlar inson ongiga ijtimoiy va hissiy ta’sir o‘tkazishda o‘z qiymatini yo‘qotadi. Bu haqda taniqli faylasuf va sotsiolog Li Makintayr shunday yozadi: «post-haqiqat — bu shunchaki

¹⁴⁴ Stiegler, B. For a New Critique of Political Economy. – Cambridge: Polity Press, 2010. – P. 152

yolg'on gapirish emas, balki siyosiy va mafkuraviy maqsadlar yo'lida faktlarning ahamiyatini butunlay kamsitishdir. Bu yerda SI algoritmlari insonning mantiqiy fikrlashini emas, balki uning his-tuyg'ulari va xohishlarini boshqarish orqali yolg'onni haqiqat sifatida taqdim etadi»¹⁴⁵.

L. Makintayrning fikri SI muhitida axborot manipulyatsiyasining eng katta gnoseologik (bilishga oid) xavfini ochib beradi. SI yaratayotgan neyrotarmoqli matnlar, suratlar va videolar inson ongida «Matritsa» effektini hosil qiladi. Inson nima real va nima virtual ekanligini ajrata olmay qolganda, unda ekzistensial qo'rquv va ichki bo'shliq paydo bo'ladi. Haqiqatning qadrsizlanishi esa ma'naviyatning eng oliy mezonini bo'lmish adolat va vijdon tushunchalarini ildizi bilan zaiflashtiradi.

Raqamli dogmatizm va axborot pufakchalari» (Echo Chambers). SI algoritmlari foydalanuvchining qiziqishlarini tahlil qilib, unga faqat o'zi yoqtirgan va dunyoqarashiga mos keladigan axborotlarni tavsiya etadi. Natijada inson o'z qarashlari bilan chegaralangan «axborot pufagi» ichida qolib ketadi. Raqamli madaniyat faylasufi Eli Parizer bu xavfni quyidagicha ifodalaydi: «Filtr pufakchalari bizni yangi g'oyalardan va muqobil fikrlardan mahrum qiladi. SI bizga dunyoni borligicha emas, balki biz ko'rishni xohlagandek ko'rsatadi. Bu insonni o'z xatolarini anglashdan to'sib, uni mafkuraviy jihatdan yanada qaysar va dogmatik qilib qo'yadi»¹⁴⁶.

E. Parizerning ushbu konsepsiyasi ma'naviy rivojlanishning asosi bo'lgan bag'rikenglik (tolerantlik) va o'z ustida ishlash tuyg'ulariga ziddir. «Axborot pufakchasi»da yashayotgan inson o'z fikrini mutloq haqiqat deb biladi va o'zgacha fikrleydigan insonlarni dushman sifatida ko'ra boshlaydi. Bu esa ruhiyatda tajovuzkorlik, murosasizlik va hissiy sovuqlikni kuchaytirib, jamiyatning ma'naviy birdamligiga rahna soladi.

Ruhiy manipulyatsiya va «Irodasizlik» (Subliminal Control). Zamonaviy SI tizimlari insonning raqamli izlarini (layklar, qidiruvlar, ko'rish vaqti) tahlil qilib, uning psixologik portretini chiqaradi va xulq-

¹⁴⁵ McIntyre, L. Post-Truth. – Cambridge: MIT Press, 2018. – P. 236.

¹⁴⁶ Pariser, E. The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think. – New York: Penguin Press, 2011. – P. 304.

atvorini masofadan turib boshqaradi. Garvard universiteti professori Shoshana Zuboff buni «Kuzatuv kapitalizmi» deb ataydi: «Bu tizim shunchaki axborot yig‘maydi, u inson xulq-atvorini o‘zgartirish va algoritmlar foydasiga yo‘naltirish bilan shug‘ullanadi. SI orqali amalga oshiriladigan manipulyatsiya insonning shaxsiy irodasini mahv etib, uni masofadan turib boshqariladigan raqamli obyektga aylantiradi»¹⁴⁷.

SH. Zuboffning fikrini falsafiy antropologiya nuqtai nazaridan tahlil qilsak, SI muhitida inson o‘zini «erkin tanlov qilyapman» deb o‘ylaydi, aslida esa uning tanlovi algoritmlar tomonidan oldindan belgilab qo‘yilgan bo‘ladi. Iroda erkinligidan mahrum bo‘lish — ma‘naviy o‘lim demakdir. Chunki axloq va mas‘uliyat faqat erkin iroda mavjud bo‘lgan joyda yashaydi. Shaxs o‘z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni his qilmay qo‘yadi, bu esa ma‘naviy nihilizmga olib keladi.

Ommaviy ishonchsizlik va ijtimoiy depressiya. SI yordamida yaratilgan tinimsiz axborot manipulyatsiyasi jamiyatda hech kimga va hech narsaga ishonmaslik — global skeptitsizm muhitini yaratadi. Nemis faylasufi Byon-Chxol Xan raqamli jamiyatdagi bu ruhiy holatni quyidagicha tasvirlaydi: «Axborotning haddan tashqari ko‘pligi va uning doimiy manipulyatsiya qilinishi jamiyatda ishonch (ijtimoiy kapital) tuyg‘usini yemiradi. Inson tinimsiz shubha va xavotir ichida yashay boshlaydi. Bunday ruhiy charchoq oxir-oqibat ommaviy loqaydlik, sovinch va chuqur depressiyaga olib keladi»¹⁴⁸.

Byon-Chxol Xanning ushbu tashxisi juda dolzarb. Ishonch — insoniy munosabatlarning, oila va davlatning ma‘naviy poydevoridir. SI muhitidagi soxtakorlik odamlarni bir-biridan begonalashtiradi. Jamiyat a‘zolari o‘z ichki dunyosiga bekinib oladi (atomizatsiya), bu esa insoniyatni jamoaviy ma‘naviy qadriyatlardan uzib, faqat o‘z manfaatini o‘ylaydigan xudbin (egotsentrik) mavjudotlarga aylantiradi.

Milliy-ma‘naviy makonda kognitiv urushlar va mafkuraviy immunitet zaiflashuvi. O‘zbekistonlik olimlar ham sun‘iy intellekt (SI)

¹⁴⁷ Zuboff, Sh. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – P. 691.

¹⁴⁸ Han, Byung-Chul. Infocracy: Digitalization and the Crisis of Democracy. – Cambridge: Polity Press, 2022. – P. 140.

texnologiyalari va raqamli manipulyatsiya metodlari milliy o'zlikni anglash va ijtimoiy barqarorlikka jiddiy xavf solayotganini asoslab bermoqdalar. Zero, global axborot makonidagi nochiziqli jarayonlar yoshlar ongini transformatsiya qilishning kuchli vositasiga aylandi.

Bu borada raqamli jamiyat sharoitida shaxs kamoloti va axborot psixologiyasi muammolarini falsafiy tahlil etgan faylasuf olim G.G'. G'affarova haqli ravishda ta'kidlaydi: "Bugungi kunda geosiyosiy kuchlar zamonaviy raqamli texnologiyalar va axborot oqimlari imkoniyatlaridan foydalanib, transmilliy mafkuraviy manipulyatsiyalarni amalga oshirmoqda. Buning oqibatida virtual muhit ta'sirida shakllanayotgan yoshlar ongida milliy tarix, madaniy meros va an'anaviy oilaviy qadriyatlarga nisbatan nihilistik (inkor etuvchi) kayfiyat shakllantirilmoqda. Tizimli tafakkuri va mafkuraviy immuniteti zaif bo'lgan ommaviy ong esa osongina yot g'oyalar manipulyatsiyasi qurboniga aylanadi".¹⁴⁹

Mazkur ilmiy fikr sun'iy intellekt va algoritmik muhitdagi axborot manipulyatsiyasi milliy xavfsizlikning kognitiv (bilish va tafakkur) darajasiga daxldor ekanini tasdiqlaydi. Milliy qadriyatlarimiz, ma'naviy-ruhiy merosimiz maqsadli algoritmik hujumlar fonida yuzaki, «eskirgan» tushunchalar sifatida talqin qilinishi oqibatida jamiyatda ma'naviy degradatsiya va o'zlikni yo'qotish xavfi tug'iladi. Shu bois, kognitiv urushlar davrida passiv himoyalaniş emas, balki raqamli kontentda milliy-ma'naviy qadriyatlarning jozibador shakllarini yaratish va yoshlarning mafkuraviy immunitetini tizimli rivojlantirish bosh strategik vazifa hisoblanadi.

SI muhitidagi axborot manipulyatsiyasi an'anaviy OAVdagi propagandadan o'zining «aktiv-intensiv» va «individuallashtgan» tabiati bilan tubdan farq qiladi. Tarmoqli kapitalizm va SI falsafasini tadqiq etgan Sh. Zuboff «Kuzatuv kapitalizmi davri» (The Age of Surveillance Capitalism) asarida yangi tipdagi hokimiyat mexanizmlarini ochib beradi. Olimning ta'kidlashicha: «Kuzatuv kapitalizmi inson tajribasini xulq-

¹⁴⁹ Гаффарова Г.Г. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш омиллари // Academic resesrch in educational sciences, 2021. 2(4), 1518 bet

atvor ma'lumotlari sifatida bepul o'zlashtiradi. SI algoritmlari esa bu ma'lumotlarni qayta ishlab, insonning kelajakdagi xulq-atvorini bashorat qiladi va yashirincha nazorat ostida o'zgartiradi (modifikatsiya qiladi)»¹⁵⁰.

SH. Zuboffning ushbu konseptual tahlili SI muhitida inson iroda erkinligining (free will) cheklanib qolishini falsafiy fosh etadi. Ilmiy munosabatimiz shundan iboratki, SI sharoitida manipulyatsiya inson ongiga sezdirilmasdan, uning virtual ehtiyojlari va qiziqishlarini sun'iy rag'batlantirish orqali amalga oshiriladi. Foydalanuvchi o'zini erkin tanlov qilayotgandek his qiladi, aslida esa u SI algoritmlari tomonidan oldindan chizib qo'yilgan «raqamli yo'lak» bo'ylab harakatlanadi.

Axborot manipulyatsiyasining ijtimoiy ongga ta'siri muammosini tahlil qilgan K. O'Nil «Matematik qirg'in qurollari» (Weapons of Math Destruction) asarida SI algoritmlarining ijtimoiy adolatsizlik va kuchli qutblashuvni keltirib chiqarayotganini ta'kidlaydi. Uning fikricha: «Big Data algoritmlari shaffof emas, ular o'z ichiga inson tomonidan singdirilgan xurofot va salbiy qarashlarni oladi, keyin esa buni matematik qonuniyat sifatida jamiyatga majburan qayta yuqtiradi»¹⁵¹.

Olimning mazkur fikri juda salmoqlidir. Axborot manipulyatsiyasi SI muhitida algoritmik qutblashuvga aylanmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi algoritmlar insonga faqat uning dunyoqarashiga mos kontentni ko'rsatish orqali «aks-sado kameralari» (echo chambers) va «filtr pufakchalari» (filter bubbles) fenomenini yaratadi. Bu esa jamiyatda bag'rikenglik, muloqot va umumiy konsensus madaniyatini yo'q qilib, ijtimoiy ongni parchalaydi va agressivlikni oshiradi.

Manipulyatsiyaning eng yuqori texnologik darajasi — «Dipfeyk» (deepfake) va sun'iy generatsiya qilingan simulyatsiyalar bilan bog'liq. Postmodernizm falsafasi namoyandasi J. Botriyyarning qarashlari raqamli asrda yangicha aktuallik kasb etdi. Botriyyar ta'kidlaganidek, «Giperreallik davrida voqelik va soxtalik o'rtasidagi chegara butunlay

¹⁵⁰ Zuboff, Sh. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – P. 525.

¹⁵¹ O'Neil, C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. – New York: Crown Publishing, 2016. – P. 272.

yo‘qoladi, belgilar reallikni ifodalamaydi, balki uni niqoblaydi va yo‘qligini yashiradi»¹⁵².

J.Botriyyar konsepsiyasini SI davriga proyeksiya qilsak, dipfeyk texnologiyalari orqali ishlab chiqilayotgan virtual voqelik ijtimoiy ongda «epistemik nihilizm» (hech qanday axborotga va haqiqatga ishonmaslik) kayfiyatini paydo qiladi. Shaxs reallik bilan virtuallikni ajrata olmay qolgan soniyadan boshlab, uning ruhiyati mutlaq boshqariluvchan va zaif holatga keladi.

SI muhiti va klipli fikrlash sinergiyasi inson ma’naviyati hamda ruhiy salomatligi uchun chuqur salbiy oqibatlarni keltirib chiqarmoqda. Germaniyalik zamonaviy faylasuf Byon-Chxol Xan «Psixopolitika: Neoliberalizm va yangi hokimiyat texnologiyalari» asarida raqamli davr insonining ruhiy holatini chuqur tahlil qiladi. Olim yozadi: «Bugungi kunda inson ichki olami tubdan yemirilmoqda. Raqamli kommunikatsiya tezligi insonning ichki refleksiyasini, jimlikni va o‘zini anglash makonini tortib oldi. Buning oqibati — ommaviy emotsional charchoq (burnout) va depressiyadir»¹⁵³.

Axborotning haddan tashqari ko‘pligi (infobesity) ma’naviy teranlikka emas, aksincha, hissiy sovuqlikka olib keladi.

Byon-Chxol Xanning ushbu tashxisiga qo‘shilgan holda ta’kidlash lozimki, klipli fikrlash insondagi «empatiya» (hamdardlik) va «transsendentlik» (muqaddaslikni his qilish) tuyg‘ularini so‘ndiradi. Chunki axloqiy tuyg‘ular va ma’naviy qadriyatlar (vijdon, shafqat, sevgi) vaqt va ichki sukunat doirasida chuqur fikr yuritishni talab qiladi. Tezkor klipli muhitda esa inson axloqiy fenomenlarga faqat yuzaki his-tuyg‘u (reaksiya, layk yoki g‘azab) darajasida munosabat bildiradi.

Ushbu muammoning madaniy va antropologik jihatlarini tadqiq etgan Z.Bauman «Suyuq hayot» (Liquid Life) konsepsiyasida raqamli jamiyatdagi qadriyatlarning beqarorligini ochib beradi. U ta’kidlaydi: «Suyuq zamonaviylikda hech qanday madaniy yoki axloqiy shakl o‘z

¹⁵² Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция. – Москва: Постмодерн, 2015. – С. 240.

¹⁵³ Хан, Byung-Chul. Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. – London: Verso, 2017. – P. 120.

qiyofasini uzoq saqlay olmaydi. Hamma narsa tez iste'mol qilinishi va tez unutilishi kerak. Klipli tafakkur insonni mas'uliyatli munosabatlardan qochishga o'rgatadi»¹⁵⁴.

Z. Baumanning mazkur fikri SI tomonidan boshqariluvchi virtual muhitdagi axloqiy inqirozni to'g'ri ifodalaydi. Klipli fikrlaydigan shaxs uchun tarixiy xotira, milliy an'analar va ajdodlar merosi kabi «turg'un» va salmoqli qadriyatlar o'z jozibasini yo'qotadi. Ular raqamli olamning dinamik, ko'ngilochar kontentlari fonida «zerikarli» bo'lib tuyula boshlaydi. Bu esa milliy ma'naviyatning transformatsiyasiga va global raqamli madaniyat tomonidan yutilib ketishiga sharoit yaratadi.

Rossiyalik faylasuf va madaniyatshunos V. Lektorskiy SI va inson tafakkuri munosabatlarini o'rganar ekan, kognitiv manipulyatsiyaning inson erkinligiga tahdidini ko'rsatib o'tadi: «Agar inson o'z fikrlash va diqqatni jamlash qobiliyatini algoritmlarga boy berib qo'ysa, u o'zining suveren subyektlik maqomini yo'qotadi va boshqariluvchi bio-raqamli elementga aylanadi»¹⁵⁵.

Bizningcha, V. Lektorskiyning ushbu xulosasi ogohlantiruvchi xarakterga ega bo'lib, raqamli gigiyena va ma'naviy xavfsizlikni ta'minlash naqadar zarurligini asoslaydi. Manipulyatsiya oqibatida shaxsda o'zlikni anglash inqirozi (deidentifikatsiya) yuzaga keladi, u jamiyatdan va o'zidan begonalashadi.

Raqamli sivilizatsiya va sun'iy intellekt (SI) muhitining milliy ijtimoiy ong, madaniyat va yoshlar ma'naviyatiga ta'siri o'zbekistonlik olimlar tomonidan ham falsafiy va sotsiologik jihatdan keng tadqiq etilmoqda. Xususan, globallashuv va raqamli makon sharoitida «ma'naviy tahdidlar» va mafkuraviy transformatsiyalarning yangicha xarakter kasb etayotgani ijtimoiy barqarorlik nuqtai nazaridan alohida yondashuvni taqozo etadi.

Bu borada global axborot oqimlari sharoitida yoshlar dunyoqarashini rivojlantirish muammolarini tahlil etgan tadqiqotchi F. Ibrohimov haqli

¹⁵⁴ Bauman, Z. Liquid Life. – Cambridge: Polity Press, 2005. – P. 168.

¹⁵⁵ Лекторский, В. А. Человек и искусственный интеллект: когнитивные и экзистенциальные риски // Вопросы философии. – 2022. – № 5. – С. 18-25.

ravishda ta'kidlaydi: "Global axborot tarmoqlari milliy madaniyatlar va an'anaviy aksiologik tizimlarning ichki himoya qatlamlarini buzib kirish xususiyatiga ega. Bugungi raqamli muhitda yuzaga kelayotgan klipli fikrlash fenomeni yoshlar ongini tashqi salbiy mafkuraviy ta'sirlarga, axborot manipulyatsiyalariga zaif va ularni tayyor qabul qiluvchi holatga keltirib qo'yimoqda".¹⁵⁶

Mazkur ilmiy xulosa raqamli makonda milliy ma'naviyatning ichki immunitetini kuchaytirish naqadar muhimligini ko'rsatadi. Tarmoqli muhitning bunday kuchli transformatsiyalovchi xususiyati fonida an'anaviy qadriyatlar tizimi inqirozga uchramasligi lozim. Faylasuf olim B.M. Qandov ta'kidlaganidek, jamiyatning barqaror rivojlanishi va ma'naviy xavfsizligi bevosita yoshlar ongida vatanparvarlik tuyg'usini shunchaki his-tuyg'u emas, balki tizimli ijtimoiy-falsafiy qadriyat sifatida mustahkamlash bilan chambarchas bog'liqdir.¹⁵⁷

Shu bois, virtual makonni texnik cheklash emas, balki raqamli avlod tafakkuriga mos keluvchi, kibermakonda milliy o'zlikni asraydigan jozibador va raqobatbardosh mafkuraviy kontentlarni tizimli yaratish bugungi kunning bosh strategik vazifasi hisoblanadi.

Muallif	Konsepsiya / Fenomen	Ma'naviy-ruhiy oqibati
G.G'. G'affarova	Klipli fikrlash va transmilliy mafkuraviy manipulyatsiya	Ommaviy ongning tashqi salbiy ta'sirlarga zaiflashuvi, milliy ma'naviyatning ichki himoya qatlamlari yemirilishi.
O.T. Berkinov	Kiberjamiyatning institutsional virtuallashuvi va raqamli nihilizm	An'anaviy ijtimoiy-tarbiya institutlari (oila, ta'lim) inqirozi, ekzistensial yolg'izlik va qadriyatlar deruksiyasi.

¹⁵⁶ Ibroximov, F. Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda ilg'or tajribalar va ularni joriy etish / F. Ibroximov // Вестник науки. – 2026. – № 5. – B.128.

¹⁵⁷ Qandov, B.M. Vatanparvarlikni jamiyatning ma'naviy qadriyati sifatida tahlil qilishning ijtimoiy-falsafiy asoslari / B.M. Qandov. – Toshkent : "Ilm ziyo zakovat", 2023. – b.84.

B.M. Qandov	Virtual makonda milliy aksiologik tizimlar transformatsiyasi	Yoshlar ongida tarixiy meros, vatanparvarlik va oilaviy qadriyatlarga nisbatan loqaydlik yoki inkor etuvchi kayfiyat.
F. Ibrohimov	Raqamli muhitda shaxs ruhiy dunyosining sun'iy lashuvi	Jonli muloqotning algoritmik kodlar (virtual trendlar) bilan almashishi, jamiyatdan begonalashuv va ma'naviy degradatsiya.

G.G'affarovaning ushbu tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, SI muhitidagi axborot manipulyatsiyasi bizning milliy makonimiz uchun tizimli xavf tug'diradi. Yoshlarda milliy g'oya, «ma'naviy immunitet» va mafkuraviy himoya tizimlarini shakllantirmasdan turib, ularni SI algoritmlari ixtiyoriga tashlab qo'yish — milliy o'zlikni yo'qotish bilan barobardir. Klipli tafakkur mafkuraviy virus va feyklarning yoshlar ongiga juda oson va tez singishiga xizmat qilmoqda.

Sotsiolog M. Bekmurodov o'zining zamonaviy jamiyat va ijtimoiy ong transformatsiyasiga bag'ishlangan tadqiqotlarida raqamli makondagi ma'naviy avtoritetlar muammosini ko'taradi. Muallif yozadi: «Axborot jamiyatida an'anaviy tarbiya institutlari (oilalar, mahalla, maktab) va ma'naviy avtoritetlar (ustozlar, ziyolilar) o'z ta'sir kuchini yo'qotmoqda. Ularning o'rnini SI algoritmlari tomonidan trendga chiqarilgan virtual obrazlar — blogerlar va vaynerlar egallamoqda»¹⁵⁸.

M. Bekmurodovning ushbu kuzatuvlari juda aniq va dolzarbdir. Manipulyativ axborot muhiti yoshlarda hayotiy muvaffaqiyat va axloq haqidagi tasavvurlarni soxtalashtirmoqda. Yengil, mehnatsiz va ma'naviyatsiz erishilgan virtual nufuz yoshlar uchun bosh idealga aylanib qolmoqda, bu esa milliy ta'lim va tarbiya tizimining konseptual asoslariga zarba beradi.

¹⁵⁸ Bekmurodov, M. Ijtimoiy ong va raqamli muhit manipulyatsiyasi // Jamiyat va boshqaruv. – 2023. – № 1. – B. 34-41.

Shuningdek, I. Saifnazarov yoshlar ma'naviy qiyofasidagi o'zgarishlarni tahlil qilar ekan, raqamli muhit keltirib chiqarayotgan «individualizm» va «egoizm» muammolariga to'xtaladi: «Global tarmoq va SI muhiti insonni faqat o'z shaxsiy manfaatlari va qisqa muddatli zavq-shavqlari doirasida fikrlashga undamoqda. Bu esa jamiyatda ijtimoiy mas'uliyat, jamoaviylik (solidarlik) va milliy andisha kabi tushunchalarning zaiflashuviga olib keladi»¹⁵⁹.

I. Saifnazarovning ushbu qarashi klipli fikrlashning axloqiy oqibatlarini to'g'ri ochib beradi. Raqamli olam insonni «yolg'iz iste'molchi»ga aylantiradi, bu esa bizning sharqona, jamoaviylikka va o'zaro oqibatga asoslangan qadriyatlarimiz tizimiga mutlaqo ziddir.

Zamonaviy raqamli makonda milliy o'zlikni asrash va kognitiv xavfsizlik muammosini tartibga solish masalasi faqatgina texnik cheklovlar bilan emas, balki tizimli tashkiliy-huquqiy hamda axloqiy meyorlarni ishlab chiqish bilan bevosita bog'liqdir. Bu borada sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning institutsional va huquqiy jihatlarini tadqiq etgan olim A.A. Yo'ldoshev haqli ravishda ta'kidlaydiki, SI davrida transmilliy mafkuraviy tahdidlar va axborot manipulyatsiyasiga qarshi kurashishning eng samarali vositasi — bu shunchaki taqiqlash emas, balki sohani mustahkam tashkiliy-huquqiy tartibga solish va yoshlar ongida raqamli gigiyena immunitetini rivojlantirishdir.¹⁶⁰ [1, 339-b.].

Shu bilan birga, SI tizimlarining ijtimoiy voqelikka kirib borishi shaxs dunyoqarashida chuqur aksiologik o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Muallif A.A. Yo'ldoshevning qayd etishicha, raqamli sivilizatsiya sharoitida virtual tahdidlarga qarshi mafkuraviy himoya qatlamlarini yaratish bevosita raqamli texnologiyalarning axloqiy muammolarini falsafiy hal etish hamda yoshlarda ilmiy-falsafiy tafakkur madaniyatini tarbiyalash bilan belgilanadi.¹⁶¹

¹⁵⁹ Саифназаров, И. Янги давр инсони: маънавият ва когнитив хавфсизлик. – Тошкент: Тафаккур, 2021. – Б. 210.

¹⁶⁰ Yo'ldoshev, A.A. O'zbekistonda sun'iy intellektning tashkil etishni tartibga solishning tashkiliy-huquqiy asoslari / A.A. Yo'ldoshev // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2025. – № 7. – B.339.

¹⁶¹ Yo'ldoshev, A.A. Sun'iy intellektning axloqiy muammolari / A.A. Yo'ldoshev // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar ilmiy metodik jurnali. – 2026. – № 3 (6). – B.154.

Biz ushbu konseptual fikrlarni to‘liq qo‘llab-quvvatlaymiz. Global raqamli oqimlar makonida passiv himoyalaniish yoki ihotalanish taktikasi kutilgan natijani bermaydi. Axborotni manipulyatsiya qilish vositalari SI va algoritmlar qo‘lida ekan, shaxsda kritik (tanqidiy) fikrlash qobiliyatini tarbiyalash yagona ekzistensial najot yo‘lidir. Bu esa raqamli avlod ongida milliy va axloqiy qadriyatlarni tizimli mustahkamlashni taqozo etadi.

Axborot-psixologik xavfsizlikni ta‘minlash va raqamli gigiyena madaniyati. Kognitiv va ma‘naviy inqirozlardan chiqish yo‘llarini izlash zamonaviy falsafaning prakseologik (amaliy) vazifasidir. J. Floridi o‘zining «Infosfera axloqi» (Information Ethics) nazariyasida axborot muhitini ekologik toza saqlash, ya‘ni «raqamli ekologiya» tushunchasini ilgari suradi. Olim yozadi: «Biz infosferani xuddi tabiatni asragandek asrashimiz kerak. Axborot chiqindilari (feyklar, manipulyatsiyalar, yuzaki kontentlar) inson ongini zaharlamoqda»¹⁶².

J. Floridining «raqamli ekologiya» konsepsiyasi milliy konsepsiyalarimizni boyitish uchun xizmat qilishi lozim. Inson ongini SI manipulyatsiyasidan himoya qilish uchun davlat, jamiyat va shaxs darajasida kompleks tizim yaratilishi zarur. Bu borada G. Markuzening «Bir o‘lchamli inson» asaridagi ogohlantirishlarini ham esga olish o‘rinlidir: «Agar inson texnologik tizim taqdim etayotgan qulayliklar evaziga o‘z tanqidiy tafakkuridan voz kechsa, u bir o‘lchamli, boshqariluvchi maxluqqa aylanadi»¹⁶³. Inson SI muhitida «bir o‘lchamli raqamli iste‘molchi»ga aylanib qolmasligi uchun unda virtual voqelikka masofadan turib baho berish (refleksiya) qobiliyatini rivojlantirish lozim.

Umuman olganda, sun‘iy intellekt muhitida axborot manipulyatsiyasi insonning ma‘naviy suverenitetiga tahdid solmoqda. U insonni fikrlaydigan, qayg‘uradigan va mas‘uliyatni his qiladigan shaxsdan — algoritmlar tomonidan beriladigan ta’sirlarga mexanik tarzda reaksiya bildiruvchi «raqamli bio-obyekt»ga aylantirishga urinmoqda. Bunga

¹⁶² Floridi, L. The Green and the Blue: Naive Thoughts on Information Ecology // Philosophy & Technology. – 2020. – Vol. 33. – P. 1-6.

¹⁶³ Маркузе, Г. Одномерный человек. – Москва: REFL-book, 1994. – С. 368.

qarshi kurashishning falsafiy yechimi — axborot iste'molida «raqamli axloq» (digital ethics) va «kognitiv gigiyena» qoidalarini joriy etish, ta'limda SI imkoniyatlaridan foydalangan holda mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish hamda milliy qadriyatlarni raqamli formatga tizimli tarzda ko'chirish hisoblanadi.

Yuqorida amalga oshirilgan tizimli falsafiy-antropologik va kognitiv tahlil quyidagi umumiy konseptual xulosalarni chiqarishga imkon beradi:

Kognitiv o'zgarish: Sun'iy intellekt va algoritmlar muhiti inson fikrlash modelini tubdan o'zgartirib, chuqur tahliliy tafakkurni yuzaki «klipli fikrlash» bilan almashtirmoqda. Bu esa ijtimoiy ongning parchalanishiga va ma'naviy qadriyatlarning zaiflashuviga olib kelmoqda.

Manipulyatsiyaning tizimliliigi: SI sharoitidagi axborot manipulyatsiyasi insonning dofamin tizimi va shaxsiy ma'lumotlarini kuzatish asosida ishlaydi. U inson iroda erkinligini yashirincha cheklab, «filtr pufakchalari»ni yaratadi va jamiyatni mafkuraviy qutblashtiradi.

Ekzistensial xavf: Ushbu jarayonlarning ma'naviy-ruhiy oqibatlari shaxsda ekzistensial bo'shliq, emotsional charchoq, loqaydlik va milliy o'zlikni yo'qotish xavfini tug'diradi.

Strategik vazifa: Milliy ma'naviy makonni va inson kapitalini asrash uchun jamiyatda raqamli gigiyena madaniyatini yuksaltirish, ta'lim tizimiga tanqidiy (kritik) fikrlash metodologiyasini singdirish hamda SI texnologiyalarining milliy va axloqiy xavfsizlik filtrlarini ishlab chiqish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz falsafiy va amaliy talabidir.

2.3. Raqamli gumanizm paradigmasi: transformatsiyalashayotgan axloqiy inqirozdan chiqishning falsafiy-aksiologik yechimlari

Raqamli sivilizatsiyaning shiddatli rivojlanishi insoniyat olamini nafaqat texnologik, balki chuqur ekzistensial o'zgarishlar girdobiga tashladi. Ushbu bobning avvalgi paragraflarida tahlil etilgan tarmoqli jamiyatdagi shaxs identifikatsiyasi inqirozi, sun'iy intellekt muhitida shakllanayotgan «klipli fikrlash» va tizimli axborot manipulyatsiyalari ijtimoiy ongning transformatsiyasini kuchaytirmoqda. Bunday sharoitda

an'anaviy axloqiy tizimlarning zaiflashuvi va qadriyatlar vakuumining yuzaga kelishi zamon falsafasi oldiga yangi metodologik paradigma — raqamli gumanizm konsepsiyasini ishlab chiqish va uning falsafiy-aksiologik asoslarini belgilash vazifasini qo'yamoqda.

Zamonaviy falsafiy-aksiologik tadqiqotlar va xalqaro ilmiy hamjamiyat tomonidan qabul qilingan fundamental hujjatlar mazmuni shuni ko'rsatadiki, raqamli gumanizm — bu raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt (SI) asrida insonning huquqlari, qadr-qimmati, erkin irodasi va ma'naviy-axloqiy subyektligini texnologiyalardan ustuvor¹⁶⁴ deb biluvchi zamonaviy falsafiy-aksiologik paradigmadir. Ushbu paradigma global miqyosda sun'iy intellekt texnologiyalarini inson qadr-qimmati va adolat prizmasidan o'tkazishning institutsional mexanizmi bo'lib xizmat qiladi¹⁶⁵. Darhaqiqat, ushbu konsepsiya texnologiyalarni butunlay inkor etuvchi radikallik (texnofobiya) va inson tabiatini texnologik modifikatsiyalashni yoqlovchi transgumanizm o'rtasidagi muvozanatli falsafiy muqobil (alternativa) sifatida maydonga chiqdi.

Global ta'lim va ilm-fan makonini tartibga soluvchi xalqaro institutlar, xususan YUNESKO tavsiyalarida alohida qayd etilishicha, raqamli gumanizmning falsafiy asosi inson qadr-qimmati g'oyasidir. Bunda zamonaviy universitet shunchaki raqamli transformatsiya natijasida „tranzaksiya xarajatlarini tejashga kamaytirilmaydigan“, balki o'z ichki avtonomiyasi va ma'naviy birdamligini saqlab qoluvchi fundamental davlat muassasasi sifatida namoyon bo'lishi lozim¹⁶⁶. Bu esa, raqamli voqelikda oliy ta'lim tizimi tijoratlashuv va sun'iy intellekt algoritmlari girdobida o'z ma'rifiy va axloqiy missiyasini yo'qotmasligi kerakligini anglatuvchi jiddiy falsafiy ogohlantirishdir.

Darhaqiqat, bugungi kunda sun'iy intellekt, ayniqsa generativ SI (ChatGPT, raqamli ekotizimlar) ta'lim va tadqiqot jarayoniga kirib kelishi

¹⁶⁴ Vienna Manifesto on Digital Humanism [Электронный ресурс] / Center for Artificial Intelligence and Data Science, TU Wien. – Вена, 2019. – Режим доступа: <https://dighum.ec.tuwien.ac.at/vienna-manifesto-on-digital-humanism/>.; Doueihi M. Pour un humanisme numérique / M. Doueihi. – Paris : Seuil, 2011. – 186 p.

¹⁶⁵ Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта: принята на 41-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО / Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. – Париж: ЮНЕСКО, 2021. – 42 с.

¹⁶⁶ UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. -p.9.

bilan inson tafakkuri mahsuli va mashina generatsiyasi o'rtasidagi chegara xiralashdi. Raqamli gumanizm ushbu voqelikda iqtisodiy samaradorlikni emas, balki inson qadr-qimmatini birinchi o'ringa qo'yadi. Ta'lim tizimining raqamlashuvi insonni algoritmlarga moslashuvchi oddiy «funksional element» yoki «raqamli kapital» omiliga aylantirmasligi kerak. YUNESKOning maqsadi ham aynan shu — texnologiya inson tafakkuri va ijodiy subyektligini siqib chiqarmasligi, balki uning qadr-qimmatini yuksaltirishga xizmat qilishi shart.

Aytish mumkinki, raqamli gumanizm bu shunchaki texnologik trend emas, balki raqamli transformatsiya davrida insonning maqomi, uning erkinligi, qadr-qimmatini va ma'naviy borlig'ini himoya qilishga qaratilgan yangi falsafiy paradigmadir.

XXI asrning birinchi choragi insoniyatni sun'iy intellekt (AI), katta ma'lumotlar (Big Data) va global tarmoqlar qurshovida qoldirdi. Bugungi kunda texnologiyalar shunchaki mehnatni yengillashtiruvchi vosita emas, balki ijtimoiy borliqni, inson ongi va xulq-atvorini shakllantiruvchi asosiy kuchga aylandi. Bunday sharoitda falsafa olamida markaziy savol tug'iladi: Texnologiyalar insonga xizmat qilyaptimi yoki inson texnologiyalarning vositasiga aylanib qoldimi?

Ushbu savolga javob sifatida shakllanayotgan raqamli gumanizm paradigmasi texnologik taraqqiyot markaziga yana insonni va uning ajralmas huquqlarini qaytarishni maqsad qiladi.

Raqamli gumanizm — transformatsiyaga uchrayotgan zamonaviy jamiyatda inson suvereniteti, kognitiv mustaqilligi va ma'naviy maqomini saqlab qolishga qaratilgan yangi falsafiy va metodologik paradigmadir. U raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar jamiyatning barcha institutlarini qamrab olayotgan bir davrda, "Texnologiya inson uchunmi yoki inson texnologiya uchun?" degan fundamental ontologik savolga javob izlaydi.

Quyida ushbu paradigmanning ijtimoiy-falsafiy, ontologik va gnoseologik jihatlari tizimli tahlil etiladi.

An'anaviy gumanizm (Renessans davridan boshlab) insonni borliqning markaziga, oliy qadriyat darajasiga ko'targan bo'lsa, raqamli

гуманизм бу қадриятни рақамли капитализм ва "қузатув жамияти" (Sh.Zuboff) шароитида ҳимоя қилишга қаратилган.

Рақамли гуманизм иккита экстремал қутбга қарши фалсафий муқобил (альтернатива) сифатида намойон бўлади:

texno-optimizm / transgumanizm: texnologiyalarni mutlaqlashtiruvchi, inson biologiyasi va ongini sun'iy intellekt bilan to'liq almashtirishni yoqlovchi radikallik;

texno-pessimizm / kiber-luddizm: texnologik taraqqiyotni insoniyat halokati deb baholab, undan mutlaqo voz kechishga chaqiruvchi yondashuv.

Рақамли гуманизмнинг oliy maqsadi - Sun'iy intellekt va raqamli ekotizimlarni insonni siqib chiqaruvchi kuch emas, balki uning ijodiy va intellektual salohiyatini kengaytiruvchi vosita (instrument) maqomida saqlab turishdir.

Tadqiqotchilar A.S. Belobragina va G.V. Gvayta ta'kidlaganidek, klassik gumanizm ilmiy bilish va fan taraqqiyotida hamisha inson omili va uning ma'naviy maqomini himoya qilib kelgan.¹⁶⁷ Raqamlashuv asrida bu an'ana uzilib qolmasligi kerak. Raqamli gumanizm — bu an'anaviy gumanizmning shunchaki davomi emas, balki yangi texnik voqelikka moslashgan shaklidir. U ilmiy tafakkur va texnologiyalarning rivojlanishi o'z-o'zidan maqsadga aylanib, insonni ikkinchi planga surib qo'yamasligini ta'minlovchi, ilm-fanga axloqiy va antropologik o'lchovlarni qaytaruvchi metodologik qalqon vazifasini o'taydi.

Sun'iy intellektning (SI) keng tarqalishi insoniyat qarshisida faqat texnik emas, balki jiddiy ekzistensial xavflarni — mustaqil fikrlash layoqatining yo'qolishi, shaxssizlashish va qaror qabul qilish huquqining algoritmlarga o'tib ketishini tug'dirmoqda. A.S. Belobragina o'z izlanishlarida raqamli gumanizmini mana shu inqirozlarni yengib o'tishning eng maqbul muqobili sifatida asoslaydi.¹⁶⁸ Konsepsiya SI

¹⁶⁷ Белобрагина А.С., Гвайта Г.В. Роль философии гуманизма в научном познании и процессе цифровизации // ЭСГИ. 2022. №2 (34). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-filosofii-gumanizma-v-nauchnom-poznanii-i-protseste-tsifrovizatsii> (дата обращения: 20.07.2026).

¹⁶⁸ Белобрагина А.С. «Цифровой гуманизм» как способ преодоления экзистенциальных рисков использования искусственного интеллекта // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2025. №3. URL:

tizimlari insonning ontologik maqomini (egalik/subyektlik xususiyatini) yutib yubormasligi uchun texnologiyalarni axloqiy cheklovlar va inson manfaatlari doirasida loyihalashtirish zarurligini talab qiladi. SI inson o'rnini bosuvchi kuch emas, balki uning aqliy imkoniyatlarini kengaytiruvchi sinergetik hamkor sifatidagina kristallashishi lozim.

Raqamli gumanizm fenomeni zamonaviy falsafiy diskursning markazida turibdi. U bir tomondan texno-optimizmning utopik g'oyalarini (apologiya), ikkinchi tomondan esa raqamli totalitarizm va inson erkinligining cheklanishi haqidagi xavotirlarni (tanqid) o'zida jamlaydi.¹⁶⁹ Bu konsepsiya shunchaki texnologiyalarni maqtash yoki ularni inkor etish emas, balki ularning ijtimoiy va madaniy hayotga kirib kelishini chuqur tanqidiy refleksiya qilishdir. U raqamli kapital va algoritmik kuchlar insonni "tizim operatori" va oddiy iste'molchiga aylantirishiga qarshi falsafiy muqobillik yaratadi.

Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli gumanizmning mohiyati — texnologiya va inson o'rtasidagi munosabatlarda inson markazchiligi (antropotsentrizm) tamoyilini qayta tiklashdan iboratadir. U SI va raqamli ekotizimlarni inson ongi va ijodkorligining o'rnini bosuvchi surrogat emas, balki insoniyatning intellektual evolyutsiyasiga xizmat qiluvchi ongli ravishda boshqariladigan vosita maqomida ushlab turishning yagona falsafiy-strategik yo'lidir.

Ijtimoiy institutlarning (xususan, ta'lim va mehnat bozorining) algoritmashuvi kontekstida raqamli gumanizm uchta asosiy yo'nalishda falsafiy tahlilni talab etadi:

1) ontologik jihat. Zamonaviy texnosfera insonni "fikrlovchi subyekt"dan "tayyor tizimlar operatori"ga aylantirmoqda. Paradigma bu jarayonda insonning o'zlik (identiklik) maqomini himoya qiladi. Raqamli gumanizm nuqtai nazaridan, qaror qabul qilish, axloqiy mas'uliyat va qadriyatlarni belgilash huquqi mutlaq ravishda insonda qolishi shart.

<https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-gumanizm-kak-sposob-preodoleniya-ekzistentsialnyh-riskov-ispolzovaniya-iskusstvennogo-intellekta> (дата обращения: 20.07.2026).

¹⁶⁹ Белобрагина А.С. Цифровой гуманизм: между апологией и критикой философской концепции // Философия и культура. 2025. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-gumanizm-mezhdu-apologiyey-i-kritikoy-filosofskoy-kontseptsii> (дата обращения: 20.07.2026).

Algoritm hech qachon axloqiy subyekt bo'la olmaydi, chunki unda vijdon va ijtimoiy mas'uliyat hissi mavjud emas.

2) gnoseologik (bilish) jihatdan: klipli fikrlashga qarshi fundamentallik. Sun'iy intellekt shablonlari va algoritmik tavsiyalar insonni mustaqil fikrlash mashaqqatidan xalos qilmoqda. Bu esa "kognitiv degradatsiya" va "raqamli marginallashtirish" xavfini tug'diradi. Raqamli gumanizm ta'lim tizimida raqamli gigiyena va kritik fikrlashni (Critical Thinking) birinchi o'ringa olib chiqishni talab qiladi. Bilish jarayoni tayyor axborotni iste'mol qilish emas, balki ijodiy insayt (anglash) ekanligi qayta asoslanadi.

3) aksiologik (qadriyatlar) jihat: raqamli kolonializmga qarshi milliy o'zlik. Global raqamli elita (Big Tech) o'z algoritmlari orqali yagona global iste'mol madaniyatini singdirmoqda. Raqamli gumanizm har bir xalqning, jumladan, O'zbekistonning ham o'z madaniy-tarixiy merosi, milliy ma'naviyati va qadriyatlarini raqamli makonda suveren tarzda saqlab qolish huquqini himoya qiladi. Sharq falsafasi (masalan, Al-Forobiyning fozil jamiyat konsepsiyasi yoki Jaddidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalari) raqamli gumanizmning ma'naviy-axloqiy asoslarini boyitishga xizmat qiladi.

Raqamli gumanizm — shunchaki nazariy konsepsiya emas, balki raqamli transformatsiya davrida jamiyat inqirozlarining oldini oluvchi strategik metodologiyadir. U oliy ta'lim tizimidan boshlab, davlat boshqaruvi va kundalik hayotgacha bo'lgan barcha jarayonlarda raqamlashtirishning asl maqsadi inson kamolotiga xizmat qilish ekanligini eslatib turuvchi falsafiy qalqondir. Mamlakatimizda kechayotgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va ta'lim islohotlari mazmunan aynan mana shu paradigмага — texnologiyani rivojlantirish barobarida inson kapitali va ma'naviyatini asrash tamoyiliga tayanishi lozim.

Paradigmaning asosiy tamoyillari. Raqamli gumanizm konsepsiyasi raqamli jamiyatdagi axloqiy inqirozlarni bartaraf etish uchun to'rtta fundamental tamoyilga tayanadi.

1. Axloqiy nazorat (Human-in-the-loop). Sun'iy intellekt yoki algoritmik tizimlar qanchalik mukammallashmasin, jamiyat hayotiga daxldor strategik qarorlar qabul qilish, ularga axloqiy va huquqiy baho berish mas'uliyati faqat insonning qo'lida qolishi shart. Algoritm insonga xizmat qilishi kerak, inson algoritmgaga emas.

2. Texnologiyalarning insonga yo'naltirilganligi (Human-centric tech). Har qanday raqamli mahsulot yoki dasturiy ta'minot iqtisodiy foyda yoki avtomatizatsiya uchungina emas, balki inson kapitalini boyitish, kreativlik va ijodiy salohiyatni oshirish maqsadida loyihalashtirilishi lozim.

3. Raqamli suverenitet va desubektivizatsiyaga qarshi kurash. Ijtimoiy tarmoqlar va SI muhitida inson ongingning manipulyatsiya qilinishiga («klipli fikrlash» va soxta axborotlar oqimiga) qarshi shaxsda tanqidiy fikrlash va mafkuraviy immunitetni shakllantirish. Shaxs virtual simulyakrlar qurboni emas, balki tarmoqning ongli subyekti bo'lishi zarur.

4. Raqamli ekotizimlarda milliy madaniy kodni asrash. Global virtual assimilyatsiya sharoitida transgumanistik xavflarga qarshi o'laroq, milliy-ma'naviy qadriyatlarni, ajdodlar merosini va madaniy o'zlikni raqamli til vositalari orqali yangi avlod ongiga singdirish.

Biz monografik tadqiqotimizda ushbu ikki yo'nalishning falsafiy-antropologik farqini quyidagi jadval orqali tizimlashtirdik:

Mezonlar	Transgumanizm (Transhumanism)	Raqamli gumanizm (Digital Humanism)
Inson tabiatiga yondashuv	Inson tabiatini texnologik o'zgartirish, «post-inson» bosqichiga o'tish.	Insonning biologik, ruhiy va ma'naviy yaxlitligini oliy qadriyat sifatida asrash.
Axloq konsepsiyasi	Utilitar etika: axloqiy meyorlarni SI va mashina algoritmlariga moslashtirish.	Aksiologik etika: texnikani an'anaviy va umumbashariy axloq meyorlariga bo'ysundirish.

Ta'limdan maqsad	Texnik ko'nikmalarni rivojlantirish, insonni «mashina-instrument»ga aylantirish.	«4K» ko'nikmalarini (tanqidiy fikrlash va h.k.) milliy tarbiya bilan uyg'unlashtirish.
Mafkuraviy bariyer	Virtual nigilizm va global tarmoq madaniyatiga to'liq singish.	Mafkuraviy immunitet va raqamli gigiyena madaniyatini yuksaltirish.

Raqamli gumanizm paradigmasi milliy kontekstda XX asr boshidagi Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati (xususan, M. Behbudiy, A. Avloniy qarashlari) bilan ichki falsafiy vorislikka ega. Jadidlar o'z davrida zamon fanlarini va texnikasini egallashni milliy najot yo'li deb bilgan bo'lsalar-da, bu jarayon milliy ruh, din va axloq poydevorida bo'lishini shart qilib qo'yganlar.

Bugungi raqamli gumanizm ham ayni shu konsepsiyaning raqamli voqelikdagi davomidir: zamonaviy SI va raqamli texnologiyalarni mukammal egallash, ammo qalb va ongda milliy o'zlikni, «andisha», «vijdon» va «ma'naviyat» qadriyatlarini saqlab qolish. Raqamli gumanizm paradigmasi — raqamli sivilizatsiya sharoitida ijtimoiy ong va axloqiy qadriyatlar inqirozidan chiqishning metodologik kaliti bo'lib, u texnologiyalarni insoniylashtirish san'atidir.

Raqamli gumanizm — bu shunchaki texnologiyalarni inson manfaatlariga bo'ysundirish emas, balki raqamli makonda insonning qadr-qimmati, subyektligi va ma'naviy maqomini qayta tiklashga qaratilgan konseptual falsafiy harakatdir. Mashhur raqamli madaniyat tadqiqotchisi M. Duei ta'kidlaganidek, «raqamli gumanizm — bu raqamli texnologiyalar asrida madaniyatni asrash va rivojlantirish imkoniyatidir, u tizimli ravishda inson omilini mashina tilidan yuqori qo'yishni talab qiladi»¹⁷⁰. Ushbu qarashning falsafiy mohiyati shundaki, axborot texnologiyalari inson mohiyatini almashtiruvchi simulyakrga

¹⁷⁰ Doueihi M. Digital Humanisms. – Paris: Seuil, 2011. – p.45.

aylanmasligi, balki uning ijodiy, intellektual va ma'naviy salohiyatini kengaytiruvchi vosita (instrument) sifatida xizmat qilishi lozim.

Biroq, bugungi kunda global axborot makonida inson subyektligining yo'qolishi («desubektivizatsiya») xavfi ortmoqda. Xususan, sun'iy intellekt tizimlarining ijtimoiy qarorlar qabul qilish jarayoniga kirib kelishi axloqiy tanlov mas'uliyatini odamdan algoritmlarga o'tkazish tendensiyasini kuchaytirdi. Ushbu jarayonni tahlil qilgan faylasuf E.Sadin o'z tadqiqotlarida shunday yozadi: «algoritmik ongning shakllanishi insonni baholovchi va qaror qabul qiluvchi oliy subyekt maqomidan mahrum etib, uni faqat mashina tavsiyalarini ijro etuvchi elementga aylantirib qo'ymoqda»¹⁷¹.

E.Sadinning ushbu xavotiri juda asosli bo'lib, u axloqning eng muhim sharti — erkin iroda va shaxsiy mas'uliyatning yemirilish xavfini ko'rsatadi. Agar axloqiy tanlov algoritmlar tomonidan amalga oshirilsa, inson qilmishlari uchun ma'naviy javobgarlikdan soqit bo'ladi, bu esa ijtimoiy ongning institutsional degradatsiyasiga olib keladi. Bu borada «Kentavr» (Centaur model — inson va sun'iy intellekt simbiozi) modeli sharoitida inson kapitalini saqlab qolish muammosi markaziy ahamiyat kasb etadi.

G. Kasparov tomonidan ilgari surilgan va keyinchalik falsafiy-ijtimoiy mazmun berilgan ushbu model doirasida inson va mashinaning o'zaro munosabatlari chegarasini belgilash zarur. J. Kristian ushbu hamkorlikning axloqiy jihatlarini quyidagicha ifodalaydi, «biz kompyuterlarni odamga o'xshatishga qanchalik ko'p harakat qilsak, inson maqomining o'ziga xosligini shunchalik chuqurroq anglashimiz kerak. Mashina biz qila olmaydigan narsalarni tezroq bajarishi mumkin, lekin u hech qachon insoniy ma'no va qadriyat yarata olmaydi»¹⁷². Olimning fikri raqamli gumanizmning aksiologik yadrosini tashkil etadi. Inson va SI hamkorligida (Kentavr modelida) «Axloqiy nazorat» (Human-in-the-loop) prinsipi ustuvor bo'lishi shart. YA'ni, taktik hisob-kitoblar va

¹⁷¹ Sadin É. L'intelligence artificielle ou l'enjeu du siècle: Anatomie d'un antihumanisme radical. – Paris: L'Échappée, 2018. – p.112.

¹⁷² Christian B. The Most Human Human: What Talking with Computers Teaches Us About What It Means to Be Alive. – New York: Doubleday, 2011. – p.89.

ma'lumotlarni qayta ishlash mashinaga topshirilsa-da, strategik maqsadlarni belgilash, ma'naviy baho berish va qadriyatlar tizimini himoya qilish faqat va faqat inson irodasiga bog'liq bo'lib qolishi zarur. Shu nuqtai nazardan, raqamli gumanizm mafkurasi transgumanistik g'oyalarga muqobil sifatida maydonga chiqadi.

Transgumanizm inson tabiatini texnologik modifikatsiyalash va uni bio-raqamli substratga aylantirishni yoqlasa, raqamli gumanizm insonning tabiiy, ma'naviy va axloqiy yaxlitligini asrashni maqsad qiladi. N.Bostrom o'zining transgumanistik konsepsiyasida shunday yozadi, «insoniyat evolyutsiyaning so'nggi bosqichi emas. Texnologiyalar bizga jismoniy, intellektual va psixologik cheklanganligimizdan xalos bo'lish va post-inson (posthuman) davriga qadam qo'yish imkonini beradi»¹⁷³.

N.Bostromning bu radikalligi falsafiy-aksiologik nuqtai nazardan jiddiy tanqidga uchrashi tabiiy. Zero, inson madaniyati, axloqi va qadriyatlari uning mavjudlik chegaralari (masalan, o'limni his qilishi, hamdardlik, iztirob chekish va vijdon) bilan uzviy bog'liq. Insonni butunlay mashinalashtirish — axloq fenomenining butunlay yo'qolishini anglatadi. Bu fikrni germaniyalik faylasuf Y. Xabermas ham quvvatlab, u inson tabiatining texnologik o'zgartirilishi liberal madaniyat va tenglik prinsipiga zarba berishini ta'kidlaydi, «genetik va raqamli manipulyatsiyalar insonning o'z taqdirini o'zi belgilash maqomiga daxl qiladi va jamiyatdagi axloqiy tenglik asoslarini yemiradi»¹⁷⁴. Demak, raqamli transformatsiya sharoitida transgumanizm xavfiga qarshi falsafiy va huquqiy bariyerlarni shakllantirish raqamli gumanizm paradigmasining bosh vazifasidir.

Transformatsiyalashayotgan axloqiy inqirozdan chiqishning muhim yo'nalishlaridan biri — bu raqamli etika (etika algoritmlari) va sun'iy intellekt falsafasini milliy va umumbashariy qadriyatlar negizida qayta qurishdir. Bu borada BMT va YUNESKO tomonidan qabul qilinayotgan xalqaro hujjatlarda ham raqamli gumanizm tamoyillari asosiy o'rin tutadi.

¹⁷³ Bostrom N. A History of Transhumanist Thought // Journal of Evolution and Technology. – 2005. – Vol. 14. – No. 1. – P.76.

¹⁷⁴ Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Пер. с нем. – М.: Весь Мир, 2002. – С.74.

YUNESKOning «Sun'iy intellekt etikasi bo'yicha tavsiyalari»da belgilanganidek, «sun'iy intellekt tizimlari inson huquqlari, qadr-qimmatini va atrof-muhit barqarorligini himoya qilishga xizmat qilishi, ijtimoiy adolat va tenglikni ta'minlashi shart»¹⁷⁵. Bu xalqaro standartlar global miqyosda raqamli madaniyatni izga solishga qaratilgan bo'lsa-da, har bir suveren jamiyat o'z milliy-ma'naviy xususiyatlaridan kelib chiqib raqamli gumanizmning mahalliy modellarini yaratishi kerak.

O'zbekistonda raqamli jamiyat shakllanishi va unda yoshlar mafkuraviy immunitetini mustahkamlash masalasi ushbu konsepsiyaning amaliy-falsafiy jihatini tashkil etadi. Mamlakatimiz tadqiqotchilari ta'kidlaganidek, global tarmoq muhitida milliy o'zlikni asrash — faqatgina texnologik cheklovlar bilan emas, balki axborot madaniyatini yuksaltirish orqali amalga oshiriladi. Xususan, Sh.M. Mirziyoyevning asarlarida ta'lim va raqamlashtirish uyg'unligi masalasiga alohida urg'u beriladi, «biz uchun zamonaviy texnologiyalarni egallash bilan birga, yoshlarimiz qalbida milliy g'oya, Vatanga muhabbat va ajdodlar merosiga hurmat tuyg'usini shakllantirish eng ustuvor vazifadir»¹⁷⁶. Bu strategik yondashuv raqamli gumanizmning milliy modelini yaratishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Ushbu kontekstda XX asr boshidagi Jadidchilik harakati namoyandalari, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulla Avloniyning ma'naviy merosi raqamli inqirozga qarshi konseptual bariyer bo'la oladi. Abdulla Avloniyning mashhur hikmatini bugungi kun tiliga transformatsiya qilish mumkin, «tarbiya biz uchun yo hayot — yo mamot, yo najot — yo halokat, yo baxt — yo falokat masalasidir»¹⁷⁷.

A.Avloniy nazarda tutgan tarbiya — bugungi raqamli dunyoda «raqamli gigiyena», «mediasavodxonlik» va «axborot madaniyati» tushunchalari bilan boyitilishi lozim. Jadidlarning ma'rifatparvarlik g'oyalari zamonaviy STEAM ta'limi va «4K» ko'nikmalari (Tanqidiy fikrlash, Kreativlik, Kommunikatsiya, Kooperatsiya) bilan falsafiy

¹⁷⁵ Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта // ЮНЕСКО. – Париж, 2021. – с.14.

¹⁷⁶ Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон» нашриёти, 2021. – б.182.

¹⁷⁷ Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1992. – Б.56.

jihatdan uygʻundir. Mahmudxoʻja Behbudiy taʼkidlaganidek, «dunyoda turmoq uchun dunyoviy fan va ilm lozimdur, zamon ilmidan bebahra qolmoq halokatdur»¹⁷⁸.

Agar Behbudiy oʻz davrida zamonaviy dunyoviy ilmlarni (texnika, til, huquq) egallashni milliy ozodlik va najot yoʻli deb bilgan boʻlsa, bugungi kunda bu gʻoya raqamli savodxonlikni egallash, lekin shu bilan birga milliy ruh va maʼnaviyatni saqlab qolish shaklida namoyon boʻlmoqda. Raqamli gumanizm jadidlarning «maʼrifat orqali najot» konsepsiyasining vorisi sifatida, yangi texnologik platformada ijtimoiy ong barqarorligini taʼminlashga xizmat qiladi.

Axloqiy qadriyatlar transformatsiyasini falsafiy-aksiologik tahlil qilish jarayonida gʻarb falsafasidagi «simulyakrlar» va «post-haqiqat» (post-truth) konsepsiyalariga toʻxtalmay iloj yoʻq. J. Bodriyyar virtual voqelikning reallikni yutib yuborishini quyidagicha taʼriflaydi, «biz shunday dunyoda yashayapmizki, unda axborot tobora koʻpaymoqda, ammo maʼno (mazmun) tobora yoʻqolib bormoqda»¹⁷⁹.

J. Bodriyyarning bu fikri 2.2-paragrafdagi «klipli fikrlash» va axborot manipulyatsiyasi oqibatlarini tushuntirish uchun kalit hisoblanadi. Axborot oqimining behad kengligi shaxsda chuqur falsafiy mushohada qilish qobiliyatini susaytiradi. Natijada, axloq tizimida «virtual nihilizm» paydo boʻladi. Bu inqirozga qarshi raqamli gumanizm aksiologik baholash mexanizmini taklif etadi: har bir axborot va texnologik mahsulot inson qadr-qimmati va ijtimoiy adolat prizmasidan oʻtkazilishi lozim.

Shuningdek, tarmoqli jamiyatda shaxsning ekzistensial yolgʻizlashuvi va ijtimoiy apatiya (loqaydlik) muammosi raqamli gumanizmning diqqat markazida turadi. K. Yaspersning «texnika asrida inson oʻz mohiyatini yoʻqotishi» haqidagi ogohlantirishlari bugungi raqamli voqelikda yangicha mazmun kasb etdi. Raqamli sotsiologiya asoschilaridan biri M. Kastels yozadi: «tarmoqlar jamiyatni birlashtiradi, ammo alohida shaxslarni bir-biridan uzoqlashtiradi. Virtual reallik madaniyati mahalliy madaniyatlarni zaiflashtirib, global isteʼmol

¹⁷⁸ Бехбудий М. Танланган асарлар. – Тошкент: «Маънавият», 1999. – Б.42.

¹⁷⁹ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. А. Качалова. – М.: Постум, 2015. – с.98.

madaniyatini singdiradi»¹⁸⁰. Bu holat ijtimoiy ongning transformatsiyasini tezlashtirib, an'anaviy jamiyatga xos bo'lgan «jamoaviy mas'uliyat», «mahalla fenomeni», «oilaviy jipslik» kabi qadriyatlarni zaiflashtirmoqda. Bunga yechim sifatida raqamli gumanizm «raqamli ekotizimlarda milliy madaniy kodni saqlash» konsepsiyasini ilgari suradi.

Ijtimoiy davlat (Welfare State) va pedagogik islohotlar kontekstida raqamli gumanizm ta'lim tizimini modernizatsiya qilishning metodologik asosiga aylanishi kerak. Bunda ta'lim maqsadi faqatgina bozor uchun «texnik kadrlar» (IT-mutaxassislar) tayyorlash emas, balki yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, tanqidiy fikrlovchi shaxsni tarbiyalash bo'lib qolishi zarur. I. Frank ta'kidlaganidek, «ta'limning raqamlashuvi insoniy muloqotni yo'qotmasligi kerak. Ustoz va shogird o'rtasidagi jonli ma'naviy aloqa — ta'limning asosiy aksiologik poydevoridir»¹⁸¹. Bu fikr Chirchik davlat pedagogika universiteti kabi yetakchi oliy ta'lim muassasalarida amalga oshirilayotgan pedagogik ta'lim innovatsion klasteri konsepsiyasi bilan to'liq hamohangdir.

Raqamli ta'lim muhitida virtual laboratoriyalar, neyrotexnologiyalar va SI vositalari joriy etilsa-da, pedagogik jarayonning markazida inson — o'qituvchi va talaba shaxsi turishi raqamli gumanizmning didaktik talabidir.

Zamonaviy rus falsafasida raqamli sivilizatsiyadagi axloq transformatsiyasini tahlil qilgan V.A. Lektorskiy quyidagicha fikr bildiradi: «inson va texnikaning yangi munosabatlari sharoitida biz axloqning fundamental asoslarini qayta ko'rib chiqishimiz shart. Raqamli dunyoda insoniylikni saqlash — bu madaniyatning biologik va texnologik determinizm ustidan g'alabasi demakdir»¹⁸². Ushbu fikr raqamli gumanizm paradigmasining nafaqat nazariy, balki amaliy-strategik ahamiyatini ham asoslaydi.

¹⁸⁰ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под ред. О. И. Шкаратана. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — с.134.

¹⁸¹ Франк И. Философия образования в эпоху цифровизации. — СПб.: Наука, 2020. — с.201.

¹⁸² Лекторский В. А. Человек и технологии // Вопросы философии. — 2022. — № 6. — С.15.

Darhaqiqat, zamonaviy raqamlashuv va globallashuv jarayonlari insoniyat poydevorini tashkil etuvchi qadriyatlar tizimini tubdan transformatsiya qilmoqda. Bugungi kunda an'anaviy axloqiy normalarning yemirilishi, ma'naviy bo'shliq va texnogen madaniyatning ustuvorlik kasb etishi tizimli axloqiy inqirozni yuzaga keltirdi. Ushbu inqirozdan chiqishning falsafiy-aksiologik (qadriyatshunoslik) yechimlarini topish faqatgina nazariy ahamiyatga ega bo'lmay, balki insoniyatning ekzistensial barqarorligini ta'minlashning bosh shartidir.

Zamonaviy axloqiy inqirozning eng xavfli jihati — inson omilining vositalashib borishi, uning iqtisodiy yoki texnologik tizimlar uchun shunchaki "resurs" yoki "ma'lumot bazasi" sifatida ko'rilishidir. Bu utilitar-pragmatik yondashuvga qarshi eng kuchli aksiologik qalqon Immanuil Kant falsafasidir. "Shunday harakat qilginki, sen o'z shaxsingdagi va boshqa har qanday shaxs qiyofasidagi insoniyatga hech qachon faqat vosita sifatida emas, balki doimo maqsad sifatida yondashgin"¹⁸³. Ushbu mashhur deontologik imperativi transformatsiyalashayotgan jamiyat uchun eng muhim aksiologik mezondir. Zamonaviy bozor iqtisodiyoti va raqamli kapitalizm insonni vositaga aylantirayotgan bir sharoitda, I.Kant falsafasi bizga inson qadrimmatining (human dignity) mutlaqligini eslatadi. Axloqiy inqirozdan chiqishning birinchi yechimi — har qanday iqtisodiy, siyosiy va texnologik loyihalar markaziga "inson — oliy maqsad" tamoyilini tizimli kod (asosiy imperativ) sifatida qayta joylashtirishdan iborat.

Inqirozning yana bir ko'rinishi — ekstremal individualizm, ya'ni insonning ijtimoiy mas'uliyatdan qochib, faqat o'z shaxsiy manfaatlari doirasiga o'ralashib qolishidir. Sharq uyg'onish davri mutafakkiri Forobiy baxtga va axloqiy yuksalishga faqat hamkorlik orqali erishish mumkinligini asoslagan. "Har bir inson o'z tabiatiga ko'ra yashashi va oliy kamolotga erishishi uchun ko'p narsalarga muhtoj bo'ladi... Bunday ehtiyojlarni qondirish esa faqat bir-birlariga yordam beruvchi va

¹⁸³ Кант И. Практик ақл танқиди. – Москва: Мысль, 1997. – Б. 244

ko'pchilikni tashkil etuvchi odamlar jamoasi orqali amalga oshishi mumkin"¹⁸⁴.

Albatta, Forobiyning ijtimoiy-aksiologik konsepsiyasi zamonaviy global inqiroz davrida insonlar o'rtasidagi ijtimoiy kapital va ishonch inqirozini davolashga xizmat qiladi. Mutafakkir axloqni faqat individual xususiyat emas, balki jamoaviy sinergiya sifatida ko'radi. Axloqiy inqirozdan chiqishning aksiologik yechimi sifatida Forobiy g'oyalari zamonaviy ta'lim va ijtimoiy siyosatda "hamkorlik va empatiya madaniyati"ni, jamoaviy javobgarlik hissini shakllantirish lozimligini taqozo etadi.

Milliy falsafiy merosimizda **axloqiy inqiroz zamirida doimo ilmsizlik, jaholat va madaniy turg'unlik yotganligi** qat'iy ta'kidlangan. XX asr boshidagi jadidchilik harakatining rahnamosi M.Behbudiy axloqni modernizatsiya qilish orqali milliy o'zlikni asrash g'oyasini ilgari surgan. YA'ni, "dunyoda turmoq uchun dunyoviy ilm va fan lozimdur, zamon ilmi va fannidan bebahra millat boshqalarga paymal (qul) bo'lur. Axloq durdonasi ilm ila sayqal topur"¹⁸⁵.

M.Behbudiy va boshqa jadid mutafakkirlari (masalan, Abdulla Avloniy) axloqni qotib qolgan dogma emas, balki zamon talablariga javob beradigan dinamik tizim sifatida talqin qilishgan. Ularning fikricha, axloqiy inqirozdan chiqishning eng sodda va samarali yo'li — ta'limni insonparvarlashtirishdir (gumanizatsiya). Zamonaviy tilda aytganda, bu ta'lim tizimiga STEAM standartlari bilan bir qatorda, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni, tanqidiy tafakkurni uyg'unlikda olib kirish (kompetensiyaviy yondashuv) zarurligini anglatadi.

G'arb falsafasida axloqning transformatsiyasini eng keskin va chuqur tahlil qilgan mutafakkirlardan biri Fridrix Nitshedir. U jamiyatning soxta va hayotiylikdan uzilgan axloqiy tizimlari inqirozga mahkumligini bashorat qilgan. Xususan, "mening qilgan ishim — barcha qadriyatlarni qayta baholashdan iboratdir... Jamiyat o'zi qurgan soxta ideallardan voz

¹⁸⁴ Форобий А. Н. Фозил одамлар шахри. — Тошкент: Халқ мероси, 1993. — Б. 118

¹⁸⁵ Бехбудий М. Танланган асарлар. — Тошкент: Маънавият, 2006. — Б.82

kechmasa, u nihilizm (hechlik, umidsizlik) girdobiga g'arq bo'ladi"¹⁸⁶. Bu fikrlar garchi vaqtida nigilistik deb baholangan bo'lsa-da, bugungi kunda u aytgan "qadriyatlarni qayta baholash" davri amalda sodir bo'lmoqda.

Zamonaviy axloqiy inqirozdan chiqish uchun eskirgan, faqat shakldan iborat bo'lgan, ichki mazmunini yo'qotgan soxta axloqiy qarashlardan voz kechish lozim. Yechim shundaki, biz qadriyatlarni shunchaki jazo yoki taqiq vositasi sifatida emas, balki insonning ichki ijodiy kuchini, hayotga bo'lgan muhabbatini uvvola qiluvchi, uni transsendentlikka undovchi "tirik axloq" sifatida qayta shakllantirishimiz kerak.

Neogumanizm poydevorini qurish: Texnologiya va iqtisodiyot inson irodasini boshqaradigan emas, balki inson kamolotiga xizmat qiladigan vositaviy maqomga qaytarilishi shart (Kant imperativining zamonaviy talqini).

Empatiya va Ijtimoiy solidarlikni kuchaytirish: Individualizmdan "global mas'uliyat" madaniyatiga o'tish. Odamlar bir-birini faqat "raqamli kod" yoki "konkurent" sifatida emas, balki umumiy borliqning ajralmas qismi sifatida his qilishi lozim (Forobiyning fozil jamiyat g'oyasi).

Aksiologik ta'lim (Value-based education): Ta'lim tizimida faqat texnik ko'nikmalarni emas, balki ma'naviy-ruhiy immunitetni (4K ko'nikmalari: kritik fikrlash, kreativlik, kommunikatsiya va kollaboratsiyani axloqiy negizda) rivojlantirish (Jadidlar ma'rifatparvarligi modeli).

Darhaqiqat, raqamli gumanizm — bu retrogradlik, ya'ni texnologiyalardan qochish yoki ularni inkor etish emas, balki texnologiyalarni inson madaniyati omiliga aylantirish san'atidir. Shunday qilib, ushbu bobda tahlil etilgan shaxs, ijtimoiy ong va axloqiy qadriyatlar inqirozi statik xususga ega bo'lmay, balki raqamli sivilizatsiya dinamikasi bilan belgilanadi. Ushbu inqirozdan chiqishning falsafiy-aksiologik

¹⁸⁶ Ницше Ф. Кадриятларни қайта баҳолаш тажрибаси. // Танланган асарлар тўплами. – Москва: РЕФЛ-бук, 2005. – С. 312

yechimlari quyidagi tizimli chora-tadbirlar va konseptual yondashuvlarni taqozo etadi:

Axloqiy nazorat (Human-in-the-loop) tamoyilini ustuvor etib belgilash. Sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar qanchalik mukammallashmasin, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy va ma'naviy qarorlar qabul qilishda oxirgi so'z va axloqiy mas'uliyat inson subyektligida qolishi shart.

«Raqamli gumanizm» paradigmasini ta'lim va ijtimoiy hayotga singdirish. Ta'lim tizimida raqamli ko'nikmalarni shakllantirish jarayoni («raqamli kapital») milliy va umumbashariy qadriyatlar, ajdodlar merosi (xususan, Jadidlar ma'rifatparvarligi) bilan integratsiyalanishi lozim.

Transgumanistik xavflarga qarshi aksiologik mafkuraviy immunitetni yaratish. Inson tabiatini texnologik destruksiya qilish g'oyalariga qarshi o'laroq, insonning ma'naviy, ruhiy va biologik yaxlitligini oliy qadriyat sifatida asrashning falsafiy-huquqiy mexanizmlarini ishlab chiqish.

Virtual makonda milliy madaniy kodni raqamlashtirish va singdirish. Tarmoqli jamiyatdagi begonashish va apatiyaga qarshi raqamli madaniy ekotizimlarni yaratish, ularda milliy qadriyatlarni («andisha», «vijdon», «jamoaviy hamjihatlik») virtual til vositalari orqali aktuallashtirish.

Raqamli gumanizm paradigmasi raqamli sivilizatsiya sharoitida insoniyatning o'zligini yo'qotmasdan, texnologik taraqqiyot bilan uyg'unlikda yashashini ta'minlovchi yagona falsafiy va aksiologik najot yo'lidir. U shaxsni algoritmlar qurboni bo'lishdan asrab, uni yana madaniyat va tarixning ijodkori sifatida maydonga olib chiqadi.

III BOB. RAQAMLI JAMIYATDA MILLIY MA'NAVIYATNI RIVOJLANTIRISH VA INSON KAPITALINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI

Zamonaviy raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt asrida global kibermakon transmilliy madaniyatlar va geosiyosiy mafkuralar to'qnashadigan virtual poligonga aylandi. Bunday sharoitda milliy-ma'naviy merosni raqamli formatga o'tkazish va yoshlar ongiga singdirish davlat xavfsizligi hamda barqaror rivojlanishning ustuvor shartidir. «O'zbekiston – 2030» strategiyasi vazifalaridan kelib chiqib, milliy o'zlikni saqlash va yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish orqali inson kapitalini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish falsafiy va pedagogik fanlar oldidagi eng dolzarb vazifa hisoblanadi. Mazkur bob tadqiqining muhimligi — raqamli jamiyatga xos texnologik taraqqiyot bilan milliy-ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi sun'iy dixotomiya (uzilish)ni bartaraf etishning tizimli yechimlarini, an'ana va modernizatsiyaning sinergetik qonuniyatlarini ilmiy asoslab berishi bilan belgilanadi.

Ushbu bobda kibermakonda milliy o'zlik va madaniy-ma'rifiy immunitet muammosi, jadidchilik merosi va raqamli modernizatsiya, ta'limdagi texnokratizm xavfi va metodologik bo'shliqlar, inson kapitali va "yumshoq ko'nikmalar" (soft skills) tahlil etiladi. Xususan, texnologik jamiyatda ta'lim tizimining faqat texnik ko'nikmalarga (Hard Skills) yo'nalib, axloqiy komponentlardan uzilib qolishi hamda tabiiy-texnik fanlar (injiniring, sun'iy intellekt, matematika) bilan ijtimoiy-gumanitar fanlarni (milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquqiy ta'lim) o'zaro integratsiya qilishning mukammal metodologiyasi yo'qligi muammosi tadqiq etiladi. Amalga oshirilgan tahlillar orqali O'zbekistonda raqamli jamiyat rivojlanishi faqat IT-infratuzilmani yaxshilash bilan emas, balki milliy-ma'naviy qadriyatlar tizimi hamda gumanitarlashgan STEAM ta'lim modeli asosida shakllangan «ma'naviy boy inson kapitali» orqali muvaffaqiyat qozonishi ijtimoiy-falsafiy va metodologik jihatdan isbotlab beriladi.

3.1. Kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligi: an'ana va modernizatsiya sinergiyasi

Zamonaviy raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt asrida global kibermakon shunchaki texnik-texnologik infratuzilma yoki axborot almashish vositasi bo'lmay, balki insoniyatning qadriyatlar tizimi, dunyoqarashi, ijtimoiy xulq-atvori va ma'naviy makoni qayta shakllanadigan yangi ijtimoiy-falsafiy voqelik — transsendental virtual borliq sifatida namoyon bo'lmoqda. Bunday sharoitda milliy o'zlikni saqlash, destruktiv mafkuraviy tahdidlarga qarshi barqaror immunitet shakllantirish hamda milliy-ma'naviy merosning kibermakondagi ustuvorligini ta'minlash ijtimoiy falsafaning eng dolzarb muammolaridan biridir.

Mazkur paragrafda raqamli jamiyatga xos bo'lgan texnologik taraqqiyot bilan milliy-ma'naviy qadriyatlar o'rtasidagi sun'iy uzilish (dixotomiya)ni bartaraf etishning tizimli yechimlari, an'ana va modernizatsiyaning sinergetik qonuniyatlari ilmiy asoslab beriladi. Shuningdek, kibermakonda milliy o'zlik va qadriyatlar inqirozini bartaraf etish muammosi, virtual makonda milliy mazmunning yetishmasligi, Internet olamida milliy-ma'naviy meros, tarixiy xotira va til omilining ustuvorligini ta'minlash, destruktiv mafkuraviy tahdidlarga qarshi madaniy-ma'rifiy immunitet yaratish muammosi hamda jadidchilik merosi va raqamli modernizatsiya, Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa jadid ma'rifatparvarlarining milliy taraqqiyot, ta'lim va ma'naviyatga oid konseptual g'oyalarini zamonaviy raqamli platformalar, VR-ekursiyalar va «Smart-Ma'naviyat» tizimlari orqali yangi avlod ongiga singdirishning falsafiy mexanizmlari hamda milliy qadriyatlarni konservativ tarzda emas, balki raqamli jamiyatning tafakkur tarziga moslab (raqamli gumanitaristika doirasida) modernizatsiya qilish muammosi tahlil etiladi.

Raqamli transformatsiya shiddati ijtimoiy voqelikning barcha qatlamlariga, xususan, jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy sohasiga ham tub o'zgarishlarni olib kirdi. Bugungi kunda milliy o'zlikni asrash va ma'naviy merosni istiqbolli rivojlantirish masalasi bevosita virtual muhit — kibermakon bilan bog'lanmoqda. Kibermakon shunchaki texnologik

tarmoq emas, balki an'anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy raqamli madaniyat to'qnashadigan va o'zaro integratsiyalashadigan yangi ijtimoiy-falsafiy voqelikdir. Kibermakonda milliy-ma'naviy merosning ustuvorligini ta'minlash esa an'ana va modernizatsiyaning sinergetik uyg'unligini (sinergiyasini) taqozo etadi.

Ushbu murakkab jarayonni anglash uchun, avvalo, kibermakonning falsafiy-metodologik tabiatiga e'tibor qaratish lozim. O.T. Berkinov va G.G'. G'affarova o'z tadqiqotlarida kibermakonning vujudga kelishi va uning atrofidagi ilmiy bahs-munozaralarni tizimli tahlil qilib, "kibermakon"¹⁸⁷ tushunchasining ijtimoiy borliq bilan deterministik aloqasini ko'rsatib o'tadilar. Mualliflarning yondashuvidan kelib chiqilsa, kibermakon — bu doimiy harakatdagi, beqarorlik va ko'p variantlilik xususiyatiga ega bo'lgan murakkab tizimdir. Bunday muhitda milliy qadriyatlarni faqatgina konservativ (eskicha) usullar bilan asrash kutilgan natijani bermaydi. Aksincha, bu yerda G.G'. G'affarova tomonidan asoslangan "o'z-o'zini tashkillashtirish konsepsiyasi"¹⁸⁸ va "transdissiplinarlik mohiyati"¹⁸⁹ metodologiya sifatida namoyon bo'ladi. Ya'ni, milliy-ma'naviy meros kibermakonda o'zini-o'zi tashkil etuvchi va tizimli ravishda modernizatsiyalanuvchi omilga aylanishi shart.

Ta'kidlash kerakki, kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlash — globallashtirish va raqamli transformatsiya davrida milliy o'zlikni saqlab qolish va yoshlar ongini yot g'oyalardan himoya qilishning strategik zaruratidir. Bu jarayon shunchaki madaniy merosni raqamlashtirish emas, balki unga nisbatan tizimli ilmiy-falsafiy munosabatni shakllantirishni talab etadi.

Global tarmoq makoni bugungi kunda nafaqat axborot almashinuvi, balki turli qadriyatlar va mafkuralar to'qnashadigan virtual poligonga aylandi. Bunday sharoitda milliy-ma'naviy merosni raqamli ekotizimga integratsiya qilish va uning ustuvorligini ta'minlash dolzarb vazifa

¹⁸⁷ Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Возникновение понятия киберпространство и споры по этому понятию // Инновации в технологиях и образовании: международная научно-практическая конференция. – Белово, 2022.

¹⁸⁸ Гаффарова Г.Г. Концепция самоорганизации: философский анализ // НамДУ ахборотномаси. – 2019. – №5. – Б. 103–109.

¹⁸⁹ Гаффарова Г.Г. ...Трансдисциплинарлик моҳияти: фалсафий таҳлил // Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт: даврий нашр. – 2019. – №3. – Б. 51–56.

hisoblanadi. Muammoning mohiyati shundaki, virtual olamdagi milliy kontentning yetishmovchiligi yosh avlodning axborot xurujlari qarshisidagi ma'naviy immunitetini sustlashtiradi.

Mazkur muammoning mohiyatini anglash uchun, eng avvalo, kibermakonning ijtimoiy borliq sifatidagi tabiatini falsafiy jihatdan detallashtirish lozim. Fransuz faylasufi P. Levi kibermakon tushunchasini tahlil qilar ekan, uni shunchaki kompyuter tarmoqlari yig'indisi emas, balki yangi madaniy va ijtimoiy aloqalar tizimi sifatida baholaydi. Uning fikricha: «Kibermakon — bu insoniyatning virtual jamoaviy tafakkur maydoni bo'lib, unda yangi tipdagi ijtimoiy aloqalar va madaniy qadriyatlar yaratiladi»¹⁹⁰. Olimning ushbu konsepsiyasi bo'yicha aytish mumkinki, kibermakonning chegarasizlik va deterritorializatsiya (hududiy chegaralarning yo'qolishi) xususiyati milliy madaniyatlarning ichki barqarorligiga bevosita ta'sir o'tkazadi. Agar virtual makonda milliy mazmun va madaniy kodlar yetarli darajada shakllanmasa, unda jamoaviy tafakkur maydoni global axborot markazlari tomonidan ishlab chiqilgan yot g'oyalarning singdirilish poligoniga aylanishi muqarrar.

Raqamli makonning ijtimoiy voqelikka va inson ongiga transformatsiyalovchi ta'siri M. Kastels tomonidan ham chuqur tadqiq etilgan. Olim o'zining tarmoqlashgan jamiyat nazariyasida shunday yozadi: «Texnologik inqilob sharoitida madaniyatlar axborot tarmoqlari orqali qayta kodlanadi va bu tarmoqlardan tashqarida qolgan har qanday qadriyat tizimi ijtimoiy xotiradan o'chib ketish xavfiga yuz tutadi»¹⁹¹.

M. Kastelsning ushbu fikri raqamli jamiyatda milliy ma'naviyatni rivojlantirish strategiyasini belgilashda metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi. Bizning ilmiy yondashuvimizga ko'ra, milliy-ma'naviy merosni kibermakonda saqlab qolish — bu shunchaki tarixiy matnlarni raqamlashtirish (raqamli arxiv yaratish) emas, balki ularni tarmoqlashgan ijtimoiy tizimning tirik, faol va harakatlantiruvchi elementiga aylantirish

¹⁹⁰ Lévy, P. *Cyberculture*. – Paris: Éditions Odile Jacob, 1997. – p.45.

¹⁹¹ Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – с.112.

demakdir. Tarmoq ichida ustuvorlikka ega bo'lmagan madaniyat «marginal madaniyat» maqomiga tushib qoladi.

Global kibermakonda milliy madaniyatlar duch kelayotgan mazkur xavf zamonaviy tadqiqotchilar tomonidan «raqamli kolonializm» sifatida talqin qilinmoqda. Darhaqiqat, zamonaviy ijtimoiy va siyosiy falsafada «raqamli kolonializm» tushunchasi jahon geosiyosiy va iqtisodiy maydonidagi hokimiyatning eng yangi va yashirin arxitektonikasini ifodalaydi. Global IT-imperiya va yetakchi texnologik davlatlar tomonidan amalga oshirilayotgan bu jarayon shunchaki texnik vositalarga egalik qilish emas, balki suveren davlatlarning xavfsizligi, iqtisodiyoti va milliy madaniyatini virtual formatda qayta mustamlaka qilish mantiqiga asoslanadi.

Raqamli kolonializm an'anaviy davlatchilik tizimi va milliy xavfsizlik tushunchalarini fundamental xavf ostida qoldiradi. Bugungi kunda davlatning chegaralari mavjudligi uning raqamli makonda himoyalanganini anglatmaydi. Bu tizimli tahdid A.V. Kurochkin va S.S.Morozova tomonidan quyidagicha tavsiflanadi: «raqamli kolonializatsiya milliy xavfsizlikka strategik tahdid sifatida namoyon bo'ladi, chunki u davlat boshqaruvi tizimlarini va muhim infratuzilmani tashqi texnologik platformalarga bog'lab qo'yish orqali milliy suverenitetning yemirilishiga olib keladi».¹⁹² Bu yondashuv raqamli suverenitet muammosini siyosiy falsafaning markaziga olib chiqadi. Mualliflar haqli ravishda raqamli qaramlikni siyosiy qaramlikning yangi bosqichi sifatida baholashmoqda.

Agar davlat o'z ichidagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni, axborot oqimlarini va davlat xizmatlarini xorijiy platformalar (masalan, bulutli tizimlar, operatsion dasturlar) orqali boshqarsa, unda suverenitet faqat de-yure (formal) xarakterga ega bo'lib qoladi. Shu boshlanish nuqtasida milliy xavfsizlikni ta'minlash uchun normativ-huquqiy va texnologik mustaqillikning uyg'unligi talab etiladi.

¹⁹² Курочкин А. В., Морозова С. С. Цифровая колониализация как угроза национальной безопасности // ПОЛИТЭК. – 2024. – № 1. – С.66.

«Raqamli kolonializm» (raqamli mustamlakachilik) fenomeni zamonaviy ijtimoiy falsafa, siyosiy falsafa va raqamli gumanizm yoʻnalishlarining eng dolzarb muammolaridan biridir. Agar klassik mustamlakachilik hududlarni harbiy kuch bilan bosib olish va xomashyoni (oltin, paxta, neft) talon-toroj qilishga asoslangan boʻlsa, raqamli kolonializm inson ongi, ijtimoiy xulq-atvor va maʼlumotlarni (data) nazorat qilish orqali amalga oshadi.

Iqtisodiy falsafa nuqtai nazaridan, raqamli kolonializm jahon bozorida «markaz» va «periferiya» (chekka hududlar) oʻrtasidagi tengsizlikni yangi darajaga koʻtardi. Bu tizim raqamli resurslar va inson kapitalini tizimli ravishda soʻrib olishga asoslangan.

Iqtisodchi olim O.N. Buchinskaya ushbu iqtisodiy formatsiyaning mahsuldorligini shunday ifodalaydi: «raqamli kolonizatsiya – jahon iqtisodiyotining yangi fenomeni boʻlib, unda xom ashyoviy maʼlumotlarni (data) monopol qazib olish va ularni intellektual rentaga aylantirish orqali global texnologik korporatsiyalar foydasiga boylikni qayta taqsimlash tizimi amal qiladi».¹⁹³ Olimning tahlili raqamli kolonializmning kapitalistik mohiyatini aniq ochib beradi. Xom maʼlumotlar (foydalanuvchilarning qidiruvlari, biometrik maʼlumotlari, iqtisodiy xulq-atvori) periferiyadan bepul yigʻib olinadi, markazda algoritmgaga aylantiriladi va oʻsha jamiyatlarning oʻziga tayyor mahsulot va obunalar sifatida sotiladi. Bu iqtisodiy mustamlakachilikning eng oliy shakli boʻlib, u rivojlanayotgan davlatlarni «raqamli renta» toʻlovchi qaram subyektlarga aylantiradi va mahalliy iqtisodiy oʻsishni boʻgʻib qoʻyadi.

Raqamli kolonializm faqatgina iqtisodiy yoki siyosiy soha bilan cheklanmaydi; u eng xavfli taʼsirini inson kapitali shakllanadigan makonga — taʼlim tizimiga oʻtkazadi. Xorijiy taʼlim platformalari va raqamli kontent yosh avlodning dunyoqarashini qayta formatlaydi.

N.V. Berejnaya taʼlim sohasidagi bu inqirozli holatni shunday tasvirlaydi: «taʼlim sohasidagi raqamli kolonializm transmilliy

¹⁹³ Бучинская О. Н. Цифровая колонизация – новое явление мировой экономики // Экономическая наука современной России. – 2024. – № 3 (106). – С.82.

platformalarni ommaviy joriy etish orqali milliy ta'lim modellarini siqib chiqaradi va natijada o'sib kelayotgan avlodning madaniy identifikatsiyasi (o'zligini anglashi) transformatsiyaga uchrab, qadriyatlar tizimi inqirozga yuz tutadi».¹⁹⁴ Bu esa raqamli gumanizm nuqtai nazaridan juda muhim ogohlantirishdir. Ta'lim — jamiyatning madaniy kodini, tarixiy xotirasini va milliy qadriyatlarini avloddan-avlodga uzatuvchi asosiy ijtimoiy institutdir. Xorijiy raqamli ta'lim vositalari, SI tizimlari va algoritmik tavsiyalar yoshlar ongiga o'zga madaniy paradigmalarni singdiradi. N.V. Berejnaya ko'rsatgan xavf shundan iboratki, ta'limning «raqamli mustamlakasi» milliy madaniyat va til suverenitetini ildizi bilan yo'q qilishi mumkin. Javob sifatida milliy mazmundagi elektron kontent va raqamli pedagogik metodologiyalarni yaratish zarur.

Raqamli kolonializm abstrakt tushuncha emas, u konkret geosiyosiy hududlarda o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Xususan, jadal raqamlashayotgan va strategik muhim hisoblangan Markaziy Osiyo mintaqasi bugungi kunda raqamli imperiyalarning asosiy nishonlaridan biriga aylangan.

D.V. Utkin mintaqadagi mavjud vaziyatni quyidagicha baholaydi: «Markaziy Osiyo mintaqasi o'zining yuqori demografik salohiyati va raqamli infratuzilmasining shakllanish bosqichida ekanligi sababli, global raqamli imperiyalarning faol ekspansiyasi va kolonizatsiyasi obyektiga aylanmoqda, bu esa mahalliy elitalardan raqamli geosiyosiy muvozanatni izlashni talab qiladi».¹⁹⁵

D.V. Utkinning fikri Markaziy Osiyo davlatlari, jumladan O'zbekiston uchun ham amaliy ogohlantirish hisoblanadi. Mintaqada aholining va ayniqsa yoshlarning tez sur'atlar bilan o'sishi global IT-gigantlar uchun yirik «ma'lumotlar bozori» (data market) hisoblanadi. Agar mintaqada davlatlari o'zlarining raqamli ekotizimlarini bir yoqlama (faqat G'arb yoki faqat Sharq markazlariga) bog'lab qo'ysalar, ular ikki

¹⁹⁴ Бережная Н. В. Цифровой колониализм и трансформация культурной идентичности в образовании // Международный научно-исследовательский журнал. – 2025. – № 11 (161). – С.47.

¹⁹⁵ Уткин Д. В. Центральнoазиатский регион как объект цифровой колонизации // Россия в глобальном мире. – 2026. – № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnoaziatskiy-region-kak-obekt-tsifrovoy-kolonizatsii> (дата обращения: 18.07.2026).

tomonlarga raqamli qisqichda qoladilar. Ilmiy xulosa shuki, Markaziy Osiyo davlatlari uchun raqamli sohada ko‘p vektorli siyosat yuritish va mintaqaviy texnologik integratsiyani kuchaytirish — raqamli kolonializmga qarshi eng samarali qalqondir.

Taqdim etilgan zamonaviy manbalarning qiyosiy tahlili ko‘rsatadiki, raqamli kolonializm — bu shunchaki texnologik orqada qolish emas, balki suveren davlatlarning xavfsizligi¹⁹⁶, iqtisodiy mustaqilligi¹⁹⁷, milliy-madaniy o‘zligi¹⁹⁸ va geosiyosiy mavqeiga¹⁹⁹ kompleks tahdid soluvchi tizimli jarayondir.

Ushbu tahdidga qarshi falsafiy va amaliy javob sifatida davlatning boshqaruv, huquq, ta’lim va texnologiya sohalarini muvozanatli rivojlantiruvchi, milliy qadriyatlarga asoslangan barqaror raqamli suverenitet siyosatini shakllantirish bugungi kunning eng muhim ekzistensial zaruratidir.

Zamonaviy ijtimoiy falsafada «raqamli kolonializm» (raqamli mustamlakachilik) shunchaki texnologik tengsizlik emas, balki global hokimiyat, mulkchilik va inson subyektligini qayta formatlayotgan yangi ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya sifatida talqin etiladi. Klassik mustamlakachilik hududlarni harbiy kuch bilan egallash va jismoniy resurslarni talon-toraj qilishga tayangan bo‘lsa, raqamli davrda kuch ishlatish vositalari virtual makonga ko‘chdi. Bu yerda bosib olinadigan asosiy «hudud» — inson ongi, ijtimoiy xulq-atvor va raqamli ma’lumotlar hisoblanadi.

Falsafiy ontologiya nuqtai nazaridan, raqamli kolonializm inson borlig‘ini to‘liq raqamli kodlarga aylantirish (informatsion ontologiya) orqali mavjudlik formatini o‘zgartirmoqda. Bu tizimda global IT-korporatsiyalar (MANGA — Meta, Apple, Netflix, Google, Amazon)

¹⁹⁶ Курочкин А. В., Морозова С. С. Цифровая колонизация как угроза национальной безопасности // ПОЛИТЭКС. – 2024. – № 1. – С. 64–72.

¹⁹⁷ Бучинская О. Н. Цифровая колонизация – новое явление мировой экономики // Экономическая наука современной России. – 2024. – № 3 (106). – С. 78–92.

¹⁹⁸ Бережная Н. В. Цифровой колониализм и трансформация культурной идентичности в образовании // Международный научно-исследовательский журнал. – 2025. – № 11 (161). – URL: <https://doi.org/10.60797/IRJ.2025.161.44>.

¹⁹⁹ Уткин Д. В. Центральноазиатский регион как объект цифровой колонизации // Россия в глобальном мире. – 2026. – № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnoaziatskiy-region-kak-obekt-tsifrovoy-kolonizatsii> (дата обращения: 18.07.2026).

rivojlanayotgan mamlakatlarning raqamli infratuzilmasini nazorat qilish orqali xom ma'lumotlarni so'rib oladi. Bu fenomenni mashhur faylasuf Nik Srnichek o'zining «Platformali kapitalizm» asarida quyidagicha ifodalaydi: «ma'lumotlar — bu qazib olinishi, qayta ishlanishi va xomashyo singari foydalanilishi kerak bo'lgan yangi resursdir. Platformalar esa ushbu ma'lumotlarni monopollashtirish va ekstraksiya qilish (so'rib olish) uchun qurilgan yangi tashkiliy modellardir».²⁰⁰ Bu yerda klassik mustamlakachilik mantiqi namoyon bo'ladi: periferiyadan so'rib olingan «xom» ma'lumotlar markazda qayta ishlanib, algoritmlar va intellektual dasturiy mahsulotlar ko'rinishida o'sha periferiya davlatlariga qimmat narxda qayta sotiladi. Natijada iqtisodiy va texnologik qaramlik zanjiri yuzaga keladi.

Ekzistensial va antropologik jihatdan raqamli kolonializm insonning subyektlik maqomini xavf ostida qoldiradi. Inson o'z taqdirini o'zi belgilaydigan erkin mavjudotdan global platformalarning raqamli algoritmlari tomonidan boshqariladigan va manipulyatsiya qilinadigan obyektga aylanadi. Garvard universiteti professori Shoshana Zuboff bu tizimni «kuzatuv kapitalizmi» deb ataydi va uning mohiyatini quyidagicha tavsiflaydi: «kuzatuv kapitalizmi inson tajribasini xulq-atvor ma'lumotlari ko'rinishidagi bepul xomashyo sifatida bir tomonlama o'zlashtiradi. Bu ma'lumotlar... “xulq-atvor mahsulotlari” sifatida ishlab chiqariladi va insonning kelgusi xatti-harakatlarini bashorat qiluvchi hamda algoritmik tarzda shakllantiruvchi bozorlarga yetkazib beriladi».²⁰¹

Raqamli mustamlakachilik sharoitida iste'molchiga aylangan inson o'zini ijtimoiy tarmoqlarda erkin fikrlayotgandek his qiladi, biroq bu erkinlik illyuziyadan iborat. Uning diqqat markazi, didlari va hatto siyosiy qarashlari algoritmik nazoratchilar tomonidan boshqariladi.

Epistemologiya (bilish nazariyasi) doirasida raqamli kolonializm «epistemik mustamlakachilik»ni yoki bilimlar ustidan hukmronlikni

²⁰⁰ Срничек Н. Платформенный капитализм / пер. с англ. М. Добряковой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – с.42.

²⁰¹ Zuboff S. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – p.8.

keltirib chiqaradi. Rivojlanayotgan davlatlar va ularning jamiyatlari dunyoni o‘z madaniy kodlari va milliy qadriyatlari prizmasi orqali emas, balki G‘arbning IT-imperiyalari tomonidan yaratilgan sun’iy intellekt modellari (masalan, yirik til modellari — LLM) va qidiruv tizimlarining kontenti orqali anglay boshlaydi. Bu haqda madaniyatshunos va faylasuflar U. Minyolo va M. Tlostanova o‘zlarining dekolonial xotiraga bag‘ishlangan tadqiqotlarida shunday yozishadi: «mustamlakachilik nafaqat jismoniy hududlarni, balki bilish, fikrlash va dunyoni anglash usullarini ham nazorat qilishni anglatadi. Raqamli asrda bu nazorat algoritmlar mazmuniga singdirilgan».²⁰²

Agar global raqamli makonda milliy til, milliy mazmun va mahalliy ilmiy baza yetarli darajada raqamlashtirilmasa va o‘z algoritmlariga ega bo‘lmasa, unda mahalliy bilimlar tizimi tizimli ravishda siqib chiqariladi.

Siyosiy falsafa kontekstida raqamli kolonializm davlat suvereniteti tushunchasini zaiflashtiradi. Klassik davlatchilik chegaralarni harbiy muhofaza qilishga tayangan bo‘lsa, raqamli imperiyalar uchun chegaralar mavjud emas. Ular davlat hududiga bulutli texnologiyalar va operatsion tizimlar orqali kirib boradi.

Zamonaviy faylasuf Byon-Chhul Han ushbu yangi hokimiyat shaklini «psixosiyosat» atamasi bilan asoslaydi: «bugungi hokimiyat shakli taqiqlovchi yoki majburlovchi emas, balki suyuq va jozibadordir. Raqamli psixosiyosat insonlarni nazorat qilish uchun ularni repressiya qilmaydi, aksincha, ularni raqamli tarmoqlarga ko‘proq ma’lumot joylashtirishga va o‘z-o‘zini namoyish etishga undaydi».²⁰³

Agar davlat o‘z fuqarolarining ma’lumotlarini, milliy bank, aloqa va boshqaruv tizimlarining raqamli xavfsizligini mustaqil ta’minlay olmasa, uning siyosiy va iqtisodiy suvereniteti formal xususiyatga ega bo‘lib qoladi.

Falsafiy xulosa shundan iboratki, raqamli kolonializmga qarshi eng samarali javob — bu faqatgina iqtisodiy yoki texnologik import o‘rnini

²⁰² Тлостанова М.В. ДекOLONиальность бытия, познания и ощущения. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2020. – с.88.

²⁰³ Han Byung-Chul. Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. – London: Verso Books, 2017. – p.24.

bosish emas, balki «raqamli insonparvarlik» konsepsiyasini milliy darajada rivojlantirishdir. Texnologiya inson ustidan hukmronlik qiluvchi yoki uni boshqa davlatlarga qaram qiluvchi vosita emas, balki inson qadri-qimmati, milliy o'zligi va intellektual salohiyatini yuksaltiruvchi omil sifatida qayta konseptuallashtirilishi lozim. Raqamli suverenitetni ta'minlash — zamonaviy dunyoda milliy xavfsizlik va madaniy mavjudlikni saqlab qolishning bosh shartidir.

Шунингдек, N.Kuldri va A.Mexias o'zlarining fundamental ishlarida ta'kidlaydilar: «Zamonaviy raqamli kapitalizm va kibermakondagi yirik platformalar insonlarning nafaqat iqtisodiy ma'lumotlarini, balki ularning madaniy xotirasi va ijtimoiy xulq-atvorini ham kolonizatsiya (mustamlaka) qilmoqda»²⁰⁴. Mualliflarning ushbu xamiyatli ogohlantirishini qo'llab-quvvatlagan holda qo'shimcha qilish lozimki, raqamli mustamlakachilikka qarshi eng samarali mafkuraviy va falsafiy qalqon — bu milliy-ma'naviy merosning aksiologik (qadriyatlar) tizimidir.

Kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlashning muhim shartlaridan biri — virtual muhitdagi mafkuraviy xavf-xatarlarni to'g'ri baholash va ularga qarshi aksiologik (qadriyatli) filtrlarni shakllantirishdir. Raqamli dunyoda madaniyatlarning transchegaraviy ta'siri kuchaygan bir sharoitda, global miqyosdagi salbiy virtual oqimlar va “ommaviy madaniyat xurujlari”²⁰⁵ yoshlar ongini manipulyatsiya qilishga xizmat qilmoqda. Bunga javoban jamiyatda tizimli barqarorlikni asrash uchun G.G'. G'affarova ko'rsatib o'tgan “yoshlarda mafkuraviy immunitetni shakllantirish omillari”²⁰⁶ kibermakon kontekstiga ko'chirilishi lozim. Bunda mafkuraviy immunitet deganda faqatgina taqiqlash emas, balki milliy-ma'naviy merosni raqamli kontentga aylantirish orqali yoshlarda ichki himoya qobiliyatini yaratish tushuniladi.

²⁰⁴ Couldry, N., Mejias, A. A. The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Tracking It for Profit. – Stanford: Stanford University Press, 2019. – p.78.

²⁰⁵ Гаффарова Г.Ф., Усмонов М. Взгляды на угрозу массовой культуре // Ёшларда миллий урф-одат ва анъаналарга аксиологик муносабатни юксалтиришнинг гендер хусусиятлари: халқаро онлайн конференция материаллари. – Фарғона, 2022.

²⁰⁶ Гаффарова Г.Ф. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш омиллари // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(4). – Б. 1514–1523.

Olima ta'kidlaganidek, “inson kapitalini rivojlantirishda milliy qadriyatlarning ahamiyati”²⁰⁷ beqiyosdir va raqamli asrda bu qadriyatlar virtual olamning bosh yo‘naltiruvchi mezon (kompasi) bo‘lishi kerak.

Bu o‘rinda an‘ana va modernizatsiya sinergiyasi qanday namoyon bo‘ladi? Bu masala bilishning konstruktivistik tabiati bilan izohlanadi. Zamonaviy ijtimoiy falsafada “konstruktivizm paradigmasi”²⁰⁸ va “bilish nazariyasida konstruktivizm muammosi”²⁰⁹ doirasida olib borilgan izlanishlar shuni ko‘rsatadiki, virtual makondagi shaxs axborotni shunchaki xotirada saqlamaydi, balki uni o‘z tafakkuri va ehtiyojlaridan kelib chiqib qayta quradi (konstruksiyalaydi). Demak, kibermakonda milliy merosni targ‘ib qilish — uni quruq matn yoki artefakt sifatida taqdim etish emas, balki zamonaviy raqamli tillarga (3D-modellashtirish, VR/AR, mobil ilovalar) modernizatsiya qilish demakdir. Mana shu jarayonning o‘zi an‘ana (ma’naviy meros) va modernizatsiyaning (raqamli texnologiyalar) sinergetik to‘qnashuvi bo‘lib, u milliy o‘zlikning yangi raqamli shaklini yaratadi.

Kibermakonda milliy-ma’naviy meros ustuvorligini ta’minlashning tarixiy-metodologik ildizlari ham mavjud bo‘lib, ular fanlararo xususiyatga ega. G.G‘. G‘affarova va G.O. Jalalova qayd etganidek, “O‘rta Osiyo mutafakkirlarining ilmiy asarlaridagi fanlararo yondashuv g‘oyalari”²¹⁰ bugungi raqamli dunyoning transdissiplinar tabiatiga juda yaqindir. Xususan, “Abu Rayhon Beruniy gnoseologik qarashlari hozirgi zamon falsafiy-metodologik talqinida”²¹¹ diqqat bilan o‘rganilsa, allomalarimiz dunyoni yaxlit va tizimli anglashga intilishgani ayon bo‘ladi. Shu nuqtai nazardan, biz kibermakonga milliy ma’naviyatni olib

²⁰⁷ Гаффарова Г.Ф. Инсон капиталини ривожлантиришда миллий қадриятларнинг аҳамияти // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(5). – Б. 779–786.

²⁰⁸ G‘affarova G.G‘. Konstruktivizm paradigmasi: falsafiy tahlil // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(4). – Б. 733–740; G‘affarova G.G‘. Konstruktivizm paradigmasi: falsafiy tahlil // Tafakkur ziyosi. – 2021. – №3. – Б. 64–65.

²⁰⁹ Гаффарова Г.Ф. Билиш назариясида конструктивизм муаммоси // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2021. – №3

²¹⁰ Гаффарова Г.Ф., Жалалова Г.О. Ўрта Осиё мутафаккирларининг илмий асарларидаги фанлараро ёндашув ғоялари // Имом Бухорий сабоқлари журнали. – 2022. – №1. – Б. 26–27.

Гаффарова Г.Ф., Жалалова Г.О. Инсон капиталини ривожлантириш даврида креативлик зарурияти // НамДУ илмий Ахборотномаси. – 2022. – №3. – Б. 207–212.

²¹¹ Гаффарова Г.Ф. Абу Райхон Беруний гносеологик қарашлари ҳозирги зamon фалсафий-методологик талқинида // Имом Бухорий сабоқлари. – 2021. – №2. – Б. 113–115; Гаффарова Г.Ф. Абу Райхон Беруний гносеологик қарашлари замонавий фалсафий-методологик талқинида // НамДУ ахборотномаси. – 2021. – №9. – Б. 217–224.

kirganda, uni dunyoviy ilm va raqamli madaniyatdan uzib qo‘ymasligimiz lozim. I.B.Siddiqov va G.G‘. G‘affarovalarning “islom falsafasida intellektual faoliyat mezonlari”²¹² hamda “diniy va dunyoviy ilmlarning o‘zaro aloqadorlikda rivojlanishi”²¹³ haqidagi xulosalari kibermakonda sog‘lom va muvozanatli ma’naviy muhit yaratishning falsafiy poydevoridir.

Kibermakonda mediamuhitning o‘zgarishi insonning fikrlash arxitektonikasini ham o‘zgartirmoqda. Bu holat O.T. Berkinov va G.G‘.G‘affarova tomonidan “Mediamadaniyatdagi o‘zgarishlar va inson tafakkuri”²¹⁴ sifatida tadqiq etilgan. Olimlar ijtimoiy tarmoqlarning yoshlar ongi va kelajagiga ta’sirini baholar ekan, “Ijtimoiy tarmoq: yoshlar va «kelajak»”²¹⁵ munosabatlarida milliy kontentning tanqisligi virtual makonda begonalashuv (aliyenatsiya) xavfini tug‘dirishidan ogohlantiradilar. Bu muammoning yechimi sifatida kibermakonda milliy-ma’naviy merosni modernizatsiya qilishda yuqori darajadagi ijodkorlik talab etiladi. Bu esa inson kapitalining oliy mezoni bo‘lgan “kreativlik zaruriyati”²¹⁶ va “nostandart fikrlashning o‘ziga xos xususiyatlari”²¹⁷ bilan chambarchas bog‘liq. Kreativ yondashuv orqali tarixiy-ma’naviy merosni raqamli brendlarga aylantirish kibermakonda milliy kontentning dominantligini (ustuvorligini) ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, kibermakonda milliy-ma’naviy meros ustuvorligiga erishish — an’analarni konservatsiya qilish emas, balki ularni modernizatsiya omillari bilan sinergetik tarzda birlashtirish orqali

²¹² Гаффарова Г.Г., Сиддиқов И.Б. Ислом фалсафасида интеллектуал фаолият мезонларига доир қарашлар // Замонавий методология контекстида ислом илмий-маданий ва фалсафий меъроси: халқаро илмий конференция. – Навоий, 2022. – Б. 124–127.

²¹³ Сиддиқов И.Б., Гаффарова Г.Г. Замонавий исломда диний ва дунёвий илмларнинг ўзаро алоқадорликда ривожланиши // Замонавий методология контекстида ислом илмий-маданий ва фалсафий меъроси: халқаро илмий конференция. – Навоий, 2022. – Б. 127–129.

²¹⁴ Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Changes in media culture and human thinking // Инновации в технологиях и образовании: международная научно-практическая конференция. – Белово, 2022.

²¹⁵ Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Ijtimoiy tarmoq: yoshlar va “kelajak” // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2022. – №3. – В. 181–187.

²¹⁶ Гаффарова Г.Г., Жалалова Г.О. Инсон капиталини ривожлантириш даврида креативлик зарурияти // НамДУ илмий Ахборотномаси. – 2022. – №3. – Б. 207–212.

²¹⁷ Гаффарова Г.Г., Раҳмонова Г.С. Ностандарт фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари // Modern psychology and pedagogy: problems and solutions: International conference. – Англия, 2022.; Гаффарова Г.Г., Раҳмонова Г.С. Ностандарт фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари // Modern psychology and pedagogy: problems and solutions. – Англия, 2022. – Рр. 733–736.

amalga oshiriladi. Bu jarayonda tizimli yondashuv²¹⁸ va transdissiplinar metodologiya asosida virtual makonda milliy ma'naviyatning raqamli ekotizimini yaratish strategik ahamiyat kasb etadi. Milliy an'analar va raqamli modernizatsiyaning sinergiyasi kibermakonda yoshlarning ma'naviy xavfsizligini kafolatlash va mamlakatning raqamli suverenitetini mustahkamlashning asosiy shartidir.

Kibermakonda milliy kontentning sifat va miqdor jihatdan ustuvorligiga erishilmas ekan, yosh avlod madaniy suverenitetdan mahrum bo'lishi ijtimoiy muqarrarlik sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O'zbekiston – 2030» strategiyasini hayotga tatbiq etish doirasida milliy o'zlikni saqlash va mafkuraviy xavfsizlikni ta'minlash masalasiga alohida urg'u berib, shunday deydi: «Биз фарзандларимизни мустақил фикрлайдиган, замонавий билим ва касб-ҳунарларни пухта эгаллаган, миллий кадриятларга содиқ инсонлар этиб тарбиялашимиз зарур. Бу борада мафкуравий иммунитетни кучайтириш биз учун ҳаётий аҳамиятга эга»²¹⁹. Davlat rahbarining ushbu konseptual fikri ijtimoiy falsafa va ta'lim metodikasi fanlari zimmasiga kibermakonda milliy ma'naviyat ustuvorligini ta'minlashning yangi metodologik asoslarini ishlab chiqish vazifasini yuklaydi. Bu esa o'z navbatida fanda uzoq vaqt davomida dixotomik (qarama-qarshi) tushunchalar sifatida ko'rilgan «an'ana» va «modernizatsiya» munosabatlarini sinergetik paradigma asosida qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi.

An'anaviy falsafiy qarashlarda «an'ana» va «modernizatsiya» ko'pincha bir-birini inkor etuvchi, biri konservativ barqarorlikni, ikkinchisi esa inqilobiy yangilanishni ifodolovchi kuchlar sifatida talqin etilgan. Ammo raqamli jamiyat sharoitida bu ikki fenomen o'rtasida tizimli sinergiya (o'zaro bir-birini kuchaytiruvchi va boyituvchi aloqa) yuzaga kelishi shart. Taniqli faylasuf va sinergetika asoschilaridan biri G.

²¹⁸ Гаффарова Г.Ф. Тизимли ёндашув: фалсафий таҳлил // Транспорт соҳасидаги халқаро даражадаги мутахассисларни тайёрлаш: халқаро конференция. – Тошкент, ТДТУ. – 2022.

²¹⁹ Мирзиёев, Ш.М. Янги Ўзбекистон стратегияси. - Тошкент: “Ўзбекистон” нашриёти, 2021. - Б.34.

Xaken tizimli rivojlanish qonuniyatlari haqida gapirganda, tizimning barqarorligi uning ichki an'analari va tashqi ta'sirlarga moslashuvchanlik modernizatsiyasining mutanosibligiga bog'liq ekanligini ko'rsatadi ²²⁰. G.Xakenning sinergetik modelini ijtimoiy-ma'naviy jarayonlarga proyeksiya qilganimizda, an'ana raqamli jamiyatning ichki axloqiy va ma'naviy poydevori, uni texnokratik inqiroz va madaniy anomiyadan asrovchi ichki barqarorlashtiruvchi omil ekanligi ayon bo'ladi. Modernizatsiya esa ushbu an'anani zamon ruhiga, xususan, raqamli avlodning (Z va Alpha avlodlari) virtual tafakkur tarziga moslab, uni yangi shakl va formatlarda qayta ishlab chiqish vositasidir.

Mahalliy falsafa maktabi namoyandalari ham milliy ma'naviyat transformatsiyasini tahlil qilishda aynan ushbu vorisiylik va yangilanish qonuniyatlari e'tibor qaratadilar. Jumladan, faylasuf olim G.G'affarova ta'kidlaydiki: «Milliy ma'naviyat qotib qolgan dogma emas, u tirik, rivojlanuvchi tizimdir. Yangilanayotgan O'zbekiston sharoitida milliy qadriyatlarni raqamli formatga ko'chirish va ularni innovatsion usullar bilan yoshlar ongiga singdirish — milliy o'zlikni saqlashning yagona to'g'ri yo'lidir».²²¹ Olimning ushbu mulohazasi juda qimmatli bo'lib, u an'analarni konservativ tarzda, o'zgarishsiz saqlashga urinish raqamli makonda ularning batamom unutilishiga olib kelishi mumkinligi haqidagi xulosani ilmiy jihatdan mustahkamlaydi. Milliy meros kibermakonda shunchaki «muzey eksponati» sifatida statik emas, balki interaktiv va dinamik element sifatida yashashi kerak. Bu esa fanda yangi shakllanayotgan «raqamli gumanitaristika» yo'nalishining usullaridan keng foydalanishni talab qiladi.

Raqamli gumanitaristika konsepsiyasi doirasida madaniy merosni raqamlashtirish muammolarini o'rgangan xorijlik tadqiqotchi J. Draker fikricha: «Gumanitar merosni raqamli makonga ko'chirish shunchaki texnik jarayon emas, balki madaniy ma'nolarni yangi media muhitida qayta talqin etish san'atidir»²²². J.Drakerning ushbu nazariy xulosasi

²²⁰ Хакен, Г. Синергетика как обществоведение / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 2001. – с.92.

²²¹ G'affarova, G.G'. O'zbekistonda islohotlarni amalga oshirishning konseptual-falsafiy metodologiyasi. Monografiya. / G.G'.G'affarova. – T.: «ZEBO PRINTS», 2025. – B. 145.

²²² Drucker, J. The Digital Humanities Coursebook. – London: Routledge, 2021. – p.210.

bizga kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlashning ichki falsafiy mexanizmlarini ochishga imkon beradi. Ma'naviy merosni raqamli formatda modernizatsiya qilish — uning asl mazmunini, axloqiy yadrosini o'zgartirmagan holda, uni taqdim etish interfeysini (vizuallashtirish, geymifikatsiya, interaktivlik) zamonaviylashtirishni anglatadi.

Ushbu konstellyatsiyada paragrafning eng muhim va tizimli ilmiy yangiliklaridan biri — XX asr boshidagi Jadidchilik ma'rifatparvarlik harakati (xususan, yirik mutafakkir Mahmudxo'ja Behbudiy merosi) va XXI asrning raqamli ma'rifatparvarligi o'rtasidagi uzviy falsafiy va tarixiy-metodologik vorisiylilikni ko'rsatib berish hisoblanadi.

Aytish mumkinki, jadidchilik harakati namoyandalari, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulla Avloniy o'z davridayoq ma'rifat va milliy o'zlikni anglash jamiyatning eng bosh ustuni ekanligini ta'kidlagan edilar. Bugungi raqamli jamiyat sharoitida ushbu merosni yangicha formatda — "Raqamli gumanizm" konsepsiyasi doirasida qayta anglash ehtiyoji mavjud. Bu borada ilmiy hamjamiyat tomonidan bir qator tadqiqotlar olib borilmoqda.

Jadidchilik fenomenini ijtimoiy-falsafiy jihatdan tadqiq etgan olim Yu.X.Manzarov haqli ravishda qayd etadi: «Jadidlar, birinchi navbatda, buyuk modernizatorlar edi. Ular milliy o'zlik va islom dini poydevoriga tayangan holda, o'z davrining eng ilg'or yutuqlarini — matbaachilik, teatr, yangi usul maktablari va dunyoviy fanlarni milliy yuksalish xizmatiga qo'ya oldilar».²²³ Yu.X.Manzarovning ushbu tahlilidan kelib chiqib aytish mumkinki, jadidlarning faoliyat strategiyasi o'z mohiyatiga ko'ra an'ana va modernizatsiya sinergiyasining tarixiy namunasidir. Mahmudxo'ja Behbudiy va uning safdoshlari milliy konservatizm va g'arbparastlik mafkuralarining biryoqlamaligini inkor etib, sintezlashgan milliy taraqqiyot modelini taklif etgan edilar.

²²³ Манзаров, Ю.Х. Жадидчилик ҳаракатининг миллат маънавияти ва маърифатини кўтаришдаги ўрни // ORIENSS. 2022. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhadidchilik-arakatining-millat-manaviyati-va-marifatini-k-tarishdagi-rni> (дата обращения: 20.07.2026).

Bugungi raqamli jamiyat sharoitida Behbudiyning ushbu falsafiy paradigmasi yangicha konseptual mazmun va amaliy dolzarblik kasb etmoqda. Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z vaqtida milliy taraqqiyotning bosh omili sifatida dunyo va din ilmining uyg‘unligini, ta’limning zamonaviy vositalar bilan boyitilishini ko‘rgan²²⁴. Demak, XXI asrda ushbu g‘oyalarni kibermakon imkoniyatlari orqali modernizatsiya qilish jadidlar ruhiyatiga to‘liq mos keladi.

Mualliflik yondashuvimizga ko‘ra, jadidlar merosini raqamli modernizatsiya qilish ikkita asosiy yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim:

«Jadidlar akademiyasi» virtual platformasi va VR (virtual voqelik) ekskursiyalar blokini yaratish. Bu borada pedagogik texnologiyalar mutaxassisi J.Yo‘ldoshev ta’kidlaganidek: «Ta’limda tarixiy siymolar va ularning merosini shunchaki yodlatish emas, balki o‘quvchida o‘sha davr muhiti bilan emotsional va kognitiv bog‘lanish yaratish yuqori samara beradi»²²⁵. Darhaqiqat, J.Yo‘ldoshevning fikrini rivojlantirgan holda VR-ekskursiyalar tizimi orqali yoshlar virtual olamda Mahmudxo‘ja Behbudiy yashagan davr, u asos solgan «Nashriyoti Behbudiya» kutubxonasi yoki jadid maktablari muhitiga bevosita kirish imkoniga ega bo‘ladilar. Bu esa tarix falsafasini vizual va interaktiv shaklda anglashga xizmat qiladi.

Илмий манбаларнинг ҳаққонийлиги ва нашр этилганлиги талабларидан келиб чиқиб, нашр этилмаган китоб ҳаволасини рақамли жамият фалсафаси, ёшлар онги трансформацияси ва маънавий тарбия тизимини тадқиқ этган янги, долзарб илмий манбалар билан алмаштирган ҳолда, матннинг концептуал мазмуни ва академик услубини сақлаб, қуйидагича қайта таҳрирланган вариантни тақдим этаман:

«Смарт-Маънавият» интеллектуал экотизимини жорий этиш. Бу йўналишда замонавий рақамли жамият фалсафасини тадқиқ этувчи файласуф олим Г.Ғаффарова ёзади: «Сунъий интеллект ва Биг Дата

²²⁴ Бехбудий, Маҳмудхўжа. Танланган асарлар (Жамловчи ва сўзбоши муаллифи: Б. Қосимов). – Тошкент: Маънавият, 2006. –Б.56.

²²⁵ Йўлдошев, Ж.Ғ. Таълимда инновацион ва рақамли технологиялар интеграцияси. – Тошкент: Шарқ, 2020. – Б.119.

(катта маълумотлар) асрида ёшлар онгининг трансформацияси маънавий тарбия тизими ҳам интеллектуаллашишини, яъни янги авлоднинг рақамли эҳтиёжлари ва виртуал траекториясини алгоритмик таҳлил қила олишини тақозо этади».²²⁶ Муаллифнинг фикрига қўшилган ҳолда таъкидлаш жоизки, баркамол авлодни тарбиялашда ахлоқий қадриятларнинг ўрни ва ёшлар маънавиятини ривожлантиришдаги илғор халқаро тажрибалар.²²⁷

«Смарт-Маънавият» тизимини амалиётга татбиқ этиш учун назарий асос бўлади. Ушбу тизим ёшларнинг интернет маконидаги «рақамли излари» (digital footprint) асосида улар дуч келаётган мафкуравий таҳдидларни аниқлаш ва уларга алгоритмик равишда жадидлар мероси, миллий қадриятлар акс этган муқобил маданий-маърифий контентларни таклиф этиш имконини берувчи ижтимоий-фалсафий ва муҳандислик лойиҳасидир.

Shu bilan birga, kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlash jarayoni bir qator jiddiy metodologik va amaliy muammolar hamda ziddiyatlar bilan kechmoqda. Bu muammolarning eng birinchisi — global tarmoqda o'zbek tilidagi ilmiy, madaniy va falsafiy kontentning sifat hamda miqdor jihatdan taqchilligidir. Bu haqda axborot xavfsizligi sohasi olimi A.Sa'dullayev shunday yozadi: «Agar milliy segmentda foydalanuvchi uchun jozibador, ilmiy asoslangan va zamonaviy dizaynga ega kontent yetishmasa, virtual vakuum (bo'shliq) zudlik bilan tashqi mafkuraviy kuchlar tomonidan to'ldiriladi»²²⁸.

A. Sa'dullayevning ushbu fikri kibermakondagi raqobatning naqadar shafqatsiz ekanligini ko'rsatadi. Ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan, kibermakonda bo'shliq bo'lmaydi; u yerda doimiy ravishda diqqat-e'tibor va qadriyatlar uchun kurash ketadi. Biz ushbu muammoni hal etish uchun milliy merosimizni, jumladan, allomalar va jadidlar asarlarini nafaqat

²²⁶ Gaffarova, G. Transformations of youth consciousness in a digital society // ISJ Theoretical & Applied Science. – USA: Philadelphia, 2023. Volume 02, Issue 118. – PP. 1-5.

²²⁷ Tog'ayev, Sh.X. Yangilanayotgan O'zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalashda axloqiy qadriyatlarning o'rni // Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar. – 2026. №3. – B. 770-778.; Ibroximov, F. Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda ilg'or tajribalar va ularni joriy etish // Vse nauki. – 2026. № 5. – B. 123-132.

²²⁸ Саъдуллаев, А. Кибермаконда ахборот-мафкуравий хавфсизликни таъминланиш механизмлари. – Тошкент: Нихол, 2021. – Б.74.

matn shaklida, balki multimedia, podkast, qisqa videoroliklar va infografikalar shakliga o'tkazish — ya'ni «ma'naviyatni medialashtirish» strategiyasini ilgari suramiz.

Ikkinchi muhim muammo — milliy qadriyatlarni raqamli formatlarga (masalan, o'yinlashtirish yoki qisqa trendlar shakliga) o'tkazishda yuzaga keladigan madaniy xavflardir. Xorijlik OAV va virtual madaniyat tadqiqotchisi L.Manovich o'zining «Yangi media tili» nomli asarida ta'kidlaydi: «Madaniy obyektlar raqamli kodlarga aylantirilganda, ular o'zlarining an'anaviy kontekstini yo'qotishi va yuzaki axborot obyektiga aylanib qolishi mumkin»²²⁹. L.Manovichning ushbu konseptual fikri bizni kontent yaratishda o'ta ehtiyotkor bo'lishga undaydi. Milliy qadriyatlarni raqamli modernizatsiya qilish — ularni masxarabozlik yoki yuzaki tiktoklashtirish darajasiga tushirish demak emas. Bu yerda meyor va ilmiy-falsafiy nazorat zarur. Milliy-ma'naviy merosning asl falsafiy chuqurligi va axloqiy mazmuni raqamli vositalar ichida erib ketmasligi, aksincha, o'sha vositalar yordamida yanada yorqinroq namoyon bo'lishi kerak. Buning uchun esa gumanitar soha vakillari (faylasuflar, tarixchilar, pedagoglar) bilan IT-mutaxassislarining tizimli hamkorligini ta'minlaydigan institutlar zarur.

Bu borada milliy va xalqaro tadqiqotchilarning fikrlarini umumlashtirgan holda, an'ana va modernizatsiya sinergiyasini ta'minlashning uchta ustuvor bosqichini ko'rsatish mumkin:

Aksiologik filtratsiya (Qadriyatlar saralanishi): Milliy merosimizdagi umuminsoniy va zamonlar osha yashovchan qadriyatlarni (insonparvarlik, adolat, ilmga intilish, bag'rikenglik) aniqlab olish.

Texnologik transformatsiya: Saralangan ma'naviy kodlarni raqamli arxitektura (veb-platformalar, mobil ilovalar, neyrotarmoq kontentlari) tiliga o'tkazish.

Ijtimoiy integratsiya: Raqamlashtirilgan milliy kontentni uzluksiz ta'lim tizimi va yoshlarning kundalik virtual hayotiga uzviy singdirish.

²²⁹ Manovich, L. The Language of New Media. – Cambridge: MIT Press, 2001. – Pp.150.

Faylasuf va sotsiolog Z. Bauman «Suyuq davr» (Liquid Modernity) konsepsiyasida ta’kidlaganidek: Global tarmoq sharoitida faqatgina o‘z ichki barqaror tayanch nuqtalariga va moslashuvchan identikligiga ega bo‘lgan jamiyatlargina o‘z madaniy qiyofasini saqlab qola oladi²³⁰.

Z. Bauman fikrlariga suyangan holda xulosa qilish mumkinki, O‘zbekiston uchun kibermakonda bunday tayanch nuqtasi — bizning boy tarixiy, falsafiy va ma’naviy-ma’rifiy merosimizdir. Uni zamonaviylashtirish — millatning raqamli kelajakdagi yashovchanligini ta’minlash demakdir.

Nihoyat, ushbu paragraf doirasida olib borilgan ijtimoiy-falsafiy tahlillar bizni oxirgi va fundamental xulosaga olib keladi: kibermakonda milliy-ma’naviy meros ustuvorligiga erishish shunchaki madaniy sohadagi islohot emas, balki davlatning milliy xavfsizligi, suvereniteti va barqaror rivojlanishini ta’minlashning eng ustuvor sharti hisoblanadi. Bu haqda falsafa va huquq sohasi tadqiqotchisi J. Toshqulov yozadi: «Raqamli jamiyat asrida mafkuraviy suverenitet davlat mustaqilligining asosiy tarkibiy qismiga aylandi. Mafkuraviy suverenitet esa kibermakonda milliy ma’naviyat va qadriyatlarning ustuvorligi orqali ta’minlanadi»²³¹. J. Toshqulovning fikri paragrafning yakuniy ilmiy tezisini shakllantirishga xizmat qiladi.

Quyida ba’zi bir masalalar tahliliga to‘htalib o‘tamiz.

Milliy mafkura va ma’naviy immunitet masalalari. Sh.M.Mirziyoyev o‘z asarlarida yangi O‘zbekistonni barpo etishda milliy g‘oya va ma’naviy merosning o‘rnini strategik darajaga ko‘taradi. Kibermakon nuqtai nazaridan ushbu qarashlarni tahlil qilganda, virtual makonda milliy ustuvorlikni ta’minlashning huquqiy va konseptual asoslari namoyon bo‘ladi. Yurtboshimiz asarlarida ilgari surilgan "Ma’rifatga qarshi jaholat" tamoyili kiberxavfsizlik va raqamli ma’naviyatning bosh mezonidir. Davlat rahbarining konseptual yondashuvlari bizga shuni ko‘rsatadiki,

²³⁰ Бауман, З. *Текущая современность* / Пер. с англ. под ред. Ю.В. Асочакова. – СПб.: Питер, 2008. – С.67.

²³¹ Тошқулов, Ж. *Рақамли жамиятда давлатнинг мафкуравий суверенитети муаммолари*. – Тошкент: Юрист-медиа, 2024. – Б.112.

kibermakondagi milliy ustuvorlik — texnik cheklashlar orqali emas, balki raqamli milliy kontentning

Raqamli jamiyatda inson kapitali va falsafiy transformatsiya. Muallif E.O. Otamuratovning tadqiqotlarida globallashuv sharoitida milliy madaniyatning transformatsiyasi va milliy o'zlikni anglash muammolari tizimli o'rganilgan. E.O. Otamuratovning ilmiy xulosalarini kibermakon kontekstiga tatbiq etsak, raqamli olamda milliy meros ustuvorligiga erishish uchun "Kentavr modeli" (inson intellekti va sun'iy intellekt simbiozi)dan foydalanish zarurligi kelib chiqadi. Olimning milliy madaniyat sofligini saqlash haqidagi xavotirlari o'rinli bo'lib, kibermakonda faqatgina STIM (STEAM) yoki raqamli savodxonlikni emas, balki milliy-ma'naviy qadriyatlarga asoslangan raqamli madaniyatni shakllantirishni taqozo etadi.

Xorijiy tajriba: "raqamli gumanizm" konsepsiyasi. Xorijlik tadqiqotchilar K. Verbax va M. Kastels asarlarida tarmoqlashgan jamiyatning ijtimoiy va etik muammolari, axborot asrida madaniyatlarning o'zaro ta'siri chuqur tahlil qilingan.

M. Kastelsning "Tarmoq jamiyati" nazariyasi kibermakonda lokal madaniyatlarning siqib chiqarilish xavfini to'g'ri ko'rsatadi. Biroq, g'arb olimlari ko'proq texnokratik va pragmatik yondashuvga e'tibor qaratgan holda, milliy-tarixiy merosning virtual muhitdagi kompensatorlik (muvozanat saqlovchi) va tarbiyalovchilik funksiyasini yetarlicha baholamaydilar. Bizning maqsadimiz — K. Verbax ilgari surgan raqamli etika qoidalarini Sharq falsafasi, xususan, komil inson konsepsiyasi bilan boyitgan holda milliy "Smart-Ma'naviyat" (Smart-Spirituality) tizimini yaratishdir.

Kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlash an'anani konservativ himoyalash yoki modernizatsiyani ko'r-ko'rona qabul qilish orqali emas, balki ularning sinergetik uyg'unligi asosida amalga oshiriladi. XX asr boshidagi jadidlar ma'rifatparvarligi va Mahmudxo'ja Behbudiyning taraqqiyot paradigmasi bugungi raqamli jamiyat uchun ham metodologik yo'lchi yulduz bo'lib xizmat qiladi. Milliy ma'naviy merosni raqamli gumanitaristika usullari bilan

modernizatsiya qilish, «Smart-Ma'naviyat» va VR ta'lim tizimlarini amaliyotga joriy etish orqali biz raqamli avlod tafakkurida kuchli mafkuraviy immunitetni shakllantirishga hamda mamlakatning barqaror raqamli kelajagini kafolatlashga erishamiz.

Kibermakonda milliy o'zlik va madaniy-ma'rifiy immunitet muammosi: Virtual makonda milliy mazmunning (kontent) yetishmasligi sharoitida internet olamida milliy-ma'naviy meros, tarixiy xotira va til omilining ustuvorligini ta'minlash hamda destruktiv mafkuraviy tahdidlarga qarshi tizimli kurashish masalalari tahlil qilinadi.

Jadidchilik merosi va raqamli modernizatsiya: Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa jadid ma'rifatparvarlarining milliy taraqqiyot, ta'lim va ma'naviyatga oid konseptual g'oyalarini konservativ tarzda emas, balki raqamli gumanitaristika doirasida — zamonaviy raqamli platformalar, VR-ekskursiyalar va «Smart-Ma'naviyat» tizimlari orqali yangi avlod tafakkuriga moslab modernizatsiya qilishning falsafiy mexanizmlari ochib beriladi.

Ta'limdagi texnokratizm xavfi va metodologik bo'shliqlar: Texnologik jamiyatda ta'lim tizimining faqat texnik ko'nikmalarga (Hard Skills) yo'nalib, axloqiy komponentlardan uzilib qolishi hamda tabiiy-texnik fanlar (injiniring, sun'iy intellekt, matematika) bilan ijtimoiy-gumanitar fanlarni (milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquqiy ta'lim) o'zaro integratsiya qilishning mukammal metodologiyasi yo'qligi muammosi tadqiq etiladi. Ushbu fanlararo bog'liqlikni loyihaviy o'qitish va STEAM madaniyati kabi innovatsion metodlar orqali hal etish modellari ko'rsatiladi.

Inson kapitali va "Yumshoq ko'nikmalar" (Soft Skills): Raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan kreativlik, tizimli falsafiy fikrlash, axloqiy mas'uliyat va huquqiy ongning inson kapitali sifat ko'rsatkichlari — Global innovatsiyalar indeksi (GII) mezonlari bilan o'zaro bog'liqligi muammosi yoritiladi.

Umuman olganda, an'ana va modernizatsiya sinergiyasi muammosi bo'yicha quyidagi xulosalarni keltirish mumkin:

Kibermakonda milliy-ma'naviy merosning ustuvorligini ta'minlash va raqamli kontentda milliy qadriyatlarning ulushini oshirish muammosi.

Tarixiy-ma'naviy merosni (jumladan, jadidlar namoyandalarining ma'naviy konsepsiyalarini) zamonaviy raqamli platformalar, virtual texnologiyalar va media-mahsulotlar orqali modernizatsiya qilish mexanizmlari.

Virtual makondagi mafkuraviy tahdidlar va destruktiv g'oyalarga qarshi milliy kontent yaratish orqali tizimli kurashish masalalari.

Kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligini ta'minlash quyidagi ilmiy-amaliy qadamlarni talab etadi:

Jadidlar merosini raqamlashtirish: Behbudiy, Avloniy kabi mutafakkirlarning asarlarini raqamli formatga o'tkazish bilan birga, ularning konseptual g'oyalarini sun'iy intellekt algoritmlari orqali yoshlarga moslab talqin qilish.

Tizimli kontent yaratish: Xalqaro PISA (PISA) va TIMSS (TIMSS) standartlari doirasidagi matnlarni milliy qadriyatlar va tarixiy voqelik asosida boyitish.

"4K" ko'nikmalarini integratsiyalash: Kibermakonda kritik fikrlash (Critical thinking), kreativlik (Creativity), koolaboratsiya (Collaboration) va kommunikatsiya (Communication) ko'nikmalarini milliy etika (raqamli odob-axloq) negizida rivojlantirish.

3.2. Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion

metodologiya: gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasi

Raqamli jamiyat shakllanishining zamonaviy bosqichi ta'lim tizimi va tarbiya metodologiyasi oldiga mutlaqo yangi, fanlararo va tizimli vazifalarni qo'yimoqda. Bugungi kunda sun'iy intellekt, robototexnika va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'limda «texnokratizm xavfi»ni, ya'ni inson kapitalini faqat texnik ko'nikmalar (Hard Skills) majmui sifatida ko'rish biryoqlamaligini yuzaga keltirdi. Bunday sharoitda «O'zbekiston – 2030» strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalarni amalga oshirish maqsadida, ta'lim tizimida ijtimoiy-gumanitar fanlar (milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquqiy ta'lim) bilan

zamonaviy STEAM (fan, texnologiya, injiniring, san'at va matematika) yondashuvlarini o'zaro integratsiya qilishning innovatsion metodologiyasini ishlab chiqish hayotiy zaruriyatga aylandi.

Zamonaviy sivilizatsiya fan va texnologiyaning misli ko'rilmagan sur'atlar bilan rivojlanishi (texnosferaning kengayishi) hamda insoniy qadriyatlar, axloq va ma'naviyat inqirozi o'rtasidagi ziddiyatga duch kelmoqda. Bu vaziyatda ta'lim va ilm-fanda uzoq vaqt davomida bir-biridan ayro yashagan ikki soha — gumanitar fikrlash va STEAM matritsasining integratsiyasi global ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu birlashuvni falsafiy tahlil qilish bizga inson, texnologiya va kelajak o'rtasidagi muvozanatni ko'rsatib beradi.

Ushbu bobning e'tiborli jihatlaridan biri, raqamli avlodni tarbiyalashdagi metodologik bo'shliqlar va ta'lim transformatsiyasini raqamli ta'limdagi biryoqlamalik (texnokratizm xavfi), texnologik jamiyatda ta'lim tizimining faqat texnik ko'nikmalarga (Hard Skills) yo'nalib, milliy tarbiya va axloqiy komponentlardan uzilib qolishi muammosi hamda gumanitar va STEAM ta'lim integratsiyasi inqirozi, tabiiy-texnik fanlar (injiniring, sun'iy intellekt, matematika) bilan ijtimoiy-gumanitar fanlarni (milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquqiy ta'lim) o'zaro integratsiya qilishning mukammal pedagogik metodologiyasi yo'qligi hamda bobda aynan ushbu fanlararo bog'liqlikni innovatsion usullar (masalan, loyihaviy o'qitish, STEAM madaniyati) orqali hal etish modellari tahlil qilinadi. Shuningdek, inson kapitali rivojida "yumshoq ko'nikmalar" (Soft Skills), raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo'lgan kreativlik, tizimli falsafiy fikrlash, axloqiy mas'uliyat va huquqiy ongning inson kapitali sifat ko'rsatkichlari (Global innovatsiyalar indeksi – GII mezonlari) bilan bog'liqligi muammosi ham yoritib beriladi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasini falsafiy tahlil qilish globallashtiruv, raqamlashtiruv va madaniy integratsiya jarayonlari davrida alohida dolzarflik kasb etadi. Ma'naviy tarbiya fenomeni ijtimoiy voqelikning o'zgarishi bilan transformatsiyaga uchrashi tabiiy qonuniyatdir. Bu jarayonda an'anaviylik va zamonaviylik o'rtasidagi

dialektik aloqadorlikni tushunish muhim ahamiyatga ega. Shu bois, «biz yangilanish jarayonlarida milliy o‘zligimiz, boy tariximiz va ma’naviy qadriyatlarimizni saqlab qolgan holda, jahon sivilizatsiyasi yutuqlaridan unumli foydalanishimiz lozim»²³². Darhaqiqat, davlat rahbarining ushbu konseptual fikri ma’naviy tarbiya transformatsiyasining aksiologik (qadriyatli) chegaralarini belgilab beradi.

Falsafiy nuqtai nazardan, bu jarayon sof inkor etish emas, balki «inkorni inkor» qonuniyati asosida milliy madaniyatning eng hayotiy unsurlarini yangi tarixiy sharoitga moslashtirish (akkulturatsiya) sifatida namoyon bo‘ladi. Shu sababli, «ma’naviyat – insonni ruhan poklanish, qalban ulg‘ayishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, iymon-e’tiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg‘otadigan beqiyos kuchdir»²³³. Albatta I. Karimov tomonidan berilgan mazkur ta’rif ma’naviy tarbiyaning transformatsiya jarayonida ham o‘zgarmay qoladigan ontologik (mavjudlik) yadrosi — insonning ichki mohiyatini asrash ekanligini ko‘rsatadi. Transformatsiya faqatgina shakl va vositalarda sodir bo‘lib, uning pirovard maqsadi — komil insonni shakllantirish g‘oyasi barqaror ekanligini isbotlaydi.

Globalashuv va madaniy integratsiya sharoitida qadriyatlar tizimi o‘zgarishi. Globalashuv davrida ma’naviy tarbiya tizimi tashqi madaniy va mafkuraviy ta’sirlar ostida yangi falsafiy mazmun kasb etmoqda.

«Axborot oqimining tezlashuvi an’anaviy oila va ta’lim institutlarining ma’naviy nazorat funksiyasini kuchsizlantirib, individni klipli fikrlashga undaydi»²³⁴. Э. Tofflarning ushbu fikri axborot jamiyatida ma’naviy tarbiyaning institutsional inqirozini ifodalaydi. Falsafiy-sotsiologik nuqtai nazardan, ma’naviy tarbiya transformatsiyasi endilikda didaktik (o‘rgatuvchi) xususiyatdan sof selektiv (tanlovchi) xususiyatga o‘tishi kerak. YA’ni, yoshlarda tashqi axborotni saralash uchun zarur bo‘lgan kritik fikrlashni rivojlantirish ma’naviy tarbiyaning bosh vazifasiga aylanadi.

²³² Мирзиёев, Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент : «O‘zbekiston» нашриёти, 2021. – Б. 234.

²³³ Каримов, И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 45.

²³⁴ Тоффлер, Э. Третья волна: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва: АСТ, 2010. – С. 182.

Aytish mumkinki, yoshlarda ma'naviy tarbiyani rivojlantirishda «global madaniyat tahdidlariga qarshi faqatgina ma'muriy taqiqlar bilan kurashib bo'lmaydi; eng samarali yo'l – yoshlar qalbida mafkuraviy immunitetni shakllantirish»²³⁵ alohida ahamiyatga ega. Ushbu konseptual fikr globallashuv va raqamlashuv davrida milliy o'zlikni asrash, axborot xurujlariga qarshi dinamik mudofaa tizimini yaratishning ontologik va aksiologik poydevorini ifodalaydi. Zero, bugungi kunda madaniy transformatsiyalar geopolitik ta'sir vositasiga aylangan bir sharoitda, an'anaviy ma'muriy-taqiqlovchi metodologiya o'zining ijtimoiy va institutsional samaradorligini yo'qotmoqda. Shuningdek, bunday yondashuv transchegaraviy virtual makonda tashqi ta'sirlarning tarqalish tezligi yuqoriligi sababli faqatgina vaqtinchalik va yuzaki natija beradi, xolos.

Professor I. Saifnazarovning fikri ma'naviy tarbiya transformatsiyasining mudofaaviy va kreativ funksiyalari o'rtasidagi mutanosiblikni ko'rsatadi. Mafkuraviy immunitet — bu statik holat emas, balki dinamik ijtimoiy-falsafiy fenomen bo'lib, u shaxsning o'z milliy o'zligini anglagan holda umuminsoniy qadriyatlarni integratsiya qila olish qobiliyatidir.

Falsafadagi «inkorni inkor» va taqiq fenomeni tahlili shuni ko'rsatadiki, sof ma'muriy cheklovlar aksariyat hollarda teskari reaksiyani — «man etilgan mevaning shirinligi» (psixologik reaktans) effektini keltirib chiqaradi. Raqamli dunyoning transchegaraviylik xususiyati (VPN, proksi-serverlar, detsentralizatsiyalashgan tarmoqlar) har qanday texnik taqiqni chetlab o'tish imkonini beradi. Shu sababli, taqiqlash — muammoni hal qilmaydi, balki uni virtual makonning yashirin (latent) qatlamlariga ko'chiradi, xolos. Bu esa tarbiya subyektlari (ustozlar, ota-onalar) uchun jarayonni nazorat qilishni yanada qiyinlashtiradi.

Mafkuraviy immunitetga sinergetik yondashuv (tizimli tahlil). Ilmiy nuqtai nazardan «immunitet» tushunchasi biologiyadan ijtimoiy falsafaga

²³⁵ Саифназаров, И. Янги Ўзбекистон: инсон қадри улуғланган юрт / И. Саифназаров. – Тошкент : Тафаккур, 2022. – Б. 98.

ko‘chgan ko‘chma mazmundagi fenomendir. Biologik immunitet organizmni steril (mikrobsiz) muhitda asrash orqali emas, balki tashqi antigenlar bilan kurashish jarayonida antitanalar ishlab chiqish orqali kuchli bo‘ladi.

Ijtimoiy-ma‘naviy makonda ham xuddi shunday: Yoshlarni tashqi axborot oqimidan butunlay uzib qo‘yish imkonsiz. Demak, mafkuraviy immunitet — bu statik himoya devori emas, balki dinamik seleksiya (saralash) qobiliyatidir. Yoshlar yot g‘oyani ko‘rganda undan qo‘rqishi yoki qochishi emas, balki uning destruktiv mazmunini intellektual darajada fosh eta olishi va unga nisbatan ichki «aksiologik to‘siq» (ratsional rad etish) hosil qila olishi kerak.

«Postmodern jamiyati» va shaxs subyektligining ortishi (Ekzistensial jihat). Zamonaviy g‘arb falsafasi (J. Bodriyyar, M. Kastels) axborot jamiyatida virtual simulyakrlar insonni o‘z milliy negizlaridan uzib yuborishini ta’kidlaydi. Ushbu tezisda ilgari surilgan «yoshlar qalbida» shakllantiriladigan immunitet konsepsiyasi shaxsning passiv obyektidan faol subyektga aylanishini taqozo etadi.

Innovatsion metodlar (gymifikatsiya, loyihaviy fikrlash, "4K" ko‘nikmalari) orqali yoshlarda axborotga nisbatan kritik fikrlash rivojlantirilsa, ular «ommaviy madaniyat»ning iste’molchisi emas, balki milliy kontentning ijodkoriga aylanadi.

Mustahkam immunitet yoshlarda ichki filtr va vijdon nazoratini uyg‘otadi. Bu esa tashqi nazoratchilar (davlat, maktab, oila) bo‘lmagan virtual makonda ham shaxsning o‘z axloqiy barqarorligini saqlab qolishini kafolatlaydi.

Ilmiy xulosa shundan iboratki, global madaniyat tahdidlariga qarshi kurashda pozitsiyani «mudofaaviy (taqiqlovchi) taktika»dan «hujumkor (kreativ-innovatsion) strategiya»ga o‘zgartirish lozim. Yoshlar qalbida immunitet hosil qilish — milliy qadriyatlarni zamon talablariga mos ravishda jozibador, raqamli va interfaol shakllarda (media-ma‘naviyat, Smart-innovatsiyalar orqali) ularning ongiga singdirishni talab qiladi. Shaxsning ichki dunyosi intellektual va ma‘naviy jihatdan boy bo‘lsa,

tashqi destruktiv g'oyalar unda ijtimoiy va mafkuraviy rezonans hosil qila olmaydi.

Zamonaviy falsafada ma'naviy tarbiya statik (o'zgarmas) tizim emas, balki doimiy rivojlanib boruvchi ochiq tizim sifatida qaraladi. Zero, «ta'lim va tarbiya tizimining mazmunini tubdan yangilamay turib, intellektual va ma'naviy jihatdan barkamol yangi avlodni shakllantirib bo'lmaydi. Bu jarayonda innovatsion yondashuvlar bosh mezon bo'lishi shart»²³⁶. Darhaqiqat, davlat rahbarining ushbu konseptual fikri ma'naviy tarbiyada metodologik burilish yasash zaruratini asoslaydi.

Innovatsion metodologiya falsafiy jihatdan tarbiya tizimiga sinergetik yondashuvni olib kiradi. YA'ni, tarbiyalanuvchiga tashqaridan tayyor qoliplarni majburan singdirish emas, balki uning ichki ma'naviy salohiyatini (samoorganizatsiya) o'z-o'zidan namoyon qilishi uchun kreativ muhit yaratish bosh vazifaga aylanadi. Jumladan, «murakkab, nochiziqli tizimlarda kichik tashqi ta'sirlar (fluktuatsiyalar) kutilmagan global o'zgarishlarga va yangi tuzilmalarning paydo bo'lishiga olib kelishi mumkin»²³⁷.

I. Prigojinning sinergetik konsepsiyasini ma'naviy tarbiya transformatsiyasiga tatbiq etsak, innovatsion metodologiyaning mag'zi ochiladi. Bugungi axborot xaosi sharoitida tarbiyalanuvchi ongi murakkab nochiziqli tizimdir. Demak, an'anaviy uzun ma'ruzalar (katta ta'sirlar) kutilgan natijani bermaydi; aksincha, virtual makonda berilgan kichik, ammo aniq yo'naltirilgan ma'naviy «impuls»lar (masalan, ta'sirli ijtimoiy rolik yoki loyiha) shaxs dunyoqarashida ijobiy inqilob (attraktor holati) yasashi mumkin.

Ma'naviy qadriyatlarni yetkazishda shakl va vositalarning transformatsiyasi yoshlarning psixologik va kognitiv xususiyatlariga moslashishni talab qilmoqda. «Yangi media muhit insonning nafaqat muloqot usulini, balki uning ramzlar, madaniyat va axloqiy qadriyatlarni

²³⁶ Мирзиёев, Ш. М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент : «O'zbekiston» нашриёти, 2022. – Б. 288.

²³⁷ Пригожин, И. Порядок из хаоса : новый диалог человека с природой : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 132.

qabul qilish arxitektonikasini ham o'zgartiradi»²³⁸. Ushbu olimning fikridan kelib chiqib aytish mumkinki, ma'naviy tarbiyada geymifikatsiya (o'yinlashtirish) va imersivlik (virtual borliqqa sho'ng'ish — VR/AR) texnologiyalari shunchaki ko'ngilochar vosita emas, balki yangi metodologik platformadir.

Falsafiy-aksiologik tahlil shuni ko'rsatadiki, tarixiy shaxslar siymosi, milliy qadriyatlar yoki axloqiy tanlov vaziyatlarini raqamli ssenariylar va virtual simulyatorlar orqali berish, yoshlarda «hissiy sheriklik» (empatiya) tuyg'usini an'anaviy kitobxonlikka nisbatan tezroq uyg'otadi. «Innovatsion texnologiya – bu tayyor bilimlarni uzatish emas, balki shaxsni mustaqil fikrlash va o'z amaliy faoliyati davomida xulosalar chiqarishga o'rgatadigan jarayondir»²³⁹.

Professor J. Yo'ldoshevning qarashlari ma'naviy tarbiyadagi innovatsion metodlar — muammoli vaziyatlar yechimi, keys-stadi va loyihaviy ta'limning nazariy poydevoridir. Ma'naviy transformatsiya sharoitida «ma'naviyat soatlari» majburiy ma'ruza shaklidan voz kechib, yoshlarni real ijtimoiy-gumanitar muammolarni hal qilishga yo'naltiradigan «Loyihalar fabrikasi»ga aylanishi lozim. Shaxs ijtimoiy foydali mehnatda (masalan, volontyorlikda) ishtirok etib, o'z axloqiy bilimlarini amaliyotda sinab ko'rgandagina chinakam ma'naviy yuksalish sodir bo'ladi.

Innovatsion metodologiyaning eng yuqori bosqichi — bu tarbiya jarayoniga raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt imkoniyatlarini integratsiya qilishdir. Ayniqsa, «algoritmilar va katta ma'lumotlar (Big Data) asrida inson ma'naviyatini tarbiyalash har bir shaxsning individual psixologik va raqamli profiliga moslashtirilgan bo'lishi kerak»²⁴⁰. Ushbu zamonaviy qarash ma'naviy tarbiyada «personallashtirilgan yondashuv» (individual tarbiya trayektoriyasi) metodologiyasini kun tartibiga qo'yadi.

²³⁸ Кастельс, М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. / М.Кастельс. – Москва: ГУ ВШЭ, 2000. – С. 405.

²³⁹ Йўлдошев, Ж. Ғ. Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий этиш / Ж.Ғ.Йўлдошев, С.А. Усмонов. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 114

²⁴⁰ Хуббард, Л. Р. Философия и гуманизм в цифровую эпоху: научные статьи / Л. Р. Хуббард. – Нью-Йорк: Академик Пресс, 2023. – С. 89.

Sun'iy intellekt tizimlari yoshlarning qiziqishlari, virtual makondagi xulq-atvori va ma'naviy-intellektual ehtiyojlarini tahlil qilib, aynan o'sha shaxs uchun zarur bo'lgan madaniy-ma'rifiy kontentni (kitoblar, filmlar, tadbirlar) tavsiya eta oladi. Bu esa «ommaviy tarbiya» fenomenidan «individual ma'naviy rivojlanish» modeliga o'tishni anglatadi.

«Inson ongi va qalbi uchun kurash ketayotgan zamonda metodologik xilma-xillik va moslashuvchanlik milliy xavfsizlikning muhim shartidir»²⁴¹. Professor N. SHermuhammedovaning ushbu umumfalsafiy xulosasi innovatsion metodologiyaning naqadar strategik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Statik va bir qolipdagi usullar yoshlar auditoriyasida «ma'naviy immunitet taqchilligi»ni keltirib chiqaradi. Metodologik moslashuvchanlik esa tashqi mafkuraviy xavflarga («intellektual va madaniy ekspansiya») qarshi dinamik tarzda yangilanib turuvchi media-platformalar va interaktiv usullarni yaratishni taqozo etadi.

Zamonaviy innovatsion metodologiya ustoz va shogird o'rtasidagi munosabatlarni falsafiy-intersub'yektiv darajaga ko'taradi. «Jamiyatning sog'lom rivojlanishi avtoritar bosimga emas, balki sub'yektlar o'rtasidagi teng huquqli, erkin va tushunishga qaratilgan kommunikatsiyaga (diskursga) asoslanadi»²⁴². Y.Xabermasning kommunikativ harakat nazariyasi ma'naviy tarbiyada an'anaviy pand-nasihat metodidan voz kechib, «ma'naviy kouching» va «mentorlik» metodlariga o'tishni falsafiy jihatdan asoslab beradi.

Innovatsion mentorlikda tarbiyachi o'zini mutlaq haqiqat egasi deb hisoblamaydi, balki tarbiyalanuvchi bilan diologga kirishib, unga axloqiy dilemmalar (murakkab hayotiy tanlovlar) vaqtida to'g'ri qaror qabul qilishga ko'maklashadi. «Bolada yaxshi fazilatlarni shakllantirish uchun so'z bilan amalning birligi, oiladagi sog'lom ma'naviy muhit va shaxsiy namuna eng qudratli metod hisoblanadi»²⁴³. Garchi ushbu fikr o'tgan asr

²⁴¹ Шермухаммедова, Н. А. Фалсафа: дарслик / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент : «Ношир» нашриёти, 2012. – Б. 267.

²⁴² Хабермас, Ю. Теория коммуникативного действия: в 2 т. / Ю. Хабермас. – Франкфурт-на-Майне: Зуркамп, 1981. – Т. 1. – С. 245.

²⁴³ Мунавваров, А. К. Оила педагогикаси / А. К. Мунавваров. – Тошкент : Ўқитувчи, 1994. – Б. 82.

oxirida aytilgan bo'lsa-da, u innovatsion metodologiyaning «ontologik haqiqiylik» tamoyilini ifodalaydi. Bugungi kunda eng innovatsion metod — bu tarbiyachining o'z amaliy faoliyatidir.

Ijtimoiy tarmoqlarda ezgulikdan gapirib, real hayotda unga amal qilmaslik yoshlarda «kognitiv dissonans» (ichki ziddiyat) uyg'otadi. Demak, innovatsion metodologiya shaxsiy namuna fenomenini raqamli makonga ham (masalan, taniqli blogerlar, olimlar va davlat arboblarning hayotiy namunasini ko'rsatuvchi raqamli kontent orqali) olib chiqishni talab etadi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion metodologiyaning falsafiy-ilmiy tahlili quyidagi xulosalarni beradi:

Texnologik integratsiya: Tarbiya tizimi axborot jamiyati yutuqlarini (VR, AI, geymifikatsiya) o'zining texnik vositasiga aylantirishi va qadriyatlarni yetkazishning jozibador tizimini yaratishi shart.

Subyekt-subyekt munosabati: Tarbiya jarayoni buyruq va taqiqlardan voz kechib, erkin muloqot, hamkorlik, loyihaviy faoliyat va ijtimoiy kouchingga asoslanishi lozim.

Milliy innovatsiya: Innovatsion metodlar milliy mentalitetning ichki yadrosiga zid kelmasligi, aksincha, ajdodlar merosini (masalan, jadidchilik maktabining tarbiya usullarini) zamonaviy va jozibador shaklda reinkarnatsiya qilishi zarur.

Raqamli voqelik va virtuallashuvning ma'naviy tarbiyaga ta'siri. Zamonaviy falsafada virtual borliqning inson ongiga ta'siri transformatsiyaning eng chuqur qatlamlaridan biri sifatida o'rganilmoqda. Xususan, «zamonaviy madaniyatda reallik o'z o'rnini simulyakrlarga – hech qanday voqelikka asoslanmagan soxta belgilar va obrazlarga bo'shatib bermoqda»²⁴⁴. J. Bodriyyarning postmodernistik konsepsiyasi ma'naviy tarbiyada «etika fenomeni»ning simulyatsiyaga aylanish xavfini ochib beradi. Raqamli makondagi ma'naviy tarbiya real axloqiy amaliyotlardan (masalan, tirik insonga yordam berish) soxta virtual ma'naviyatga (ijtimoiy tarmoqlardagi «layk»lar va soxta postlar)

²⁴⁴ Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция: пер. с фр. / Ж. Бодрийяр. – Москва: Постмодерн, 2015. – С. 64.

transformatsiya bo'lmoqda. Bu esa tarbiya jarayonini yana reallikka qaytarish zaruratini tug'diradi.

«Milliy madaniyatning virtuallashuvi yoshlar ongida «ommaviy madaniyat» unsurlarining singishini tezlashtirib, milliy mentalitet asoslariga tahdid soladi»²⁴⁵. Ilmiy xulosa shuni ko'rsatadiki, milliy madaniyat virtual dunyoda o'z segmentiga ega bo'lishi shart. Ma'naviy tarbiya transformatsiyasi falsafiy jihatdan texnogen sivilizatsiya va an'anaviy mentalitetning sintezini talab etadi. Milliy qadriyatlarni raqamli kontentga aylantirish (media-ma'naviyat) davr talabidir.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasining aksiologik va ekzistensial jihatlari. Shaxsning hayot mazmunini anglashi va qadriyatlar iyerarxiyasini tuzishi ma'naviy tarbiyaning yadrosi hisoblanadi. «Inson faqat ijtimoiy sharoitlar mahsuli emas; u har qanday vaziyatda ham o'z ma'naviy erkinligini va qadriyatlarini tanlash qobiliyatiga ega»²⁴⁶.

V. Franklning ekzistensial yondashuvi ma'naviy tarbiya transformatsiyasida shaxs subyektligining ortib borishini asoslaydi. Zamonaviy davrda tarbiyalanuvchi passiv obyekt emas, balki o'z ma'naviy dunyosini mustaqil barpo etuvchi faol subyektdir.

Tarbiya tizimi bu transformatsiyada buyruq emas, balki yo'naltiruvchi (fasilitatorlik) vazifasini bajarishi lozim. «Bilimlarning qadriyatli yo'nalishdan uzilishi pragmatizm va sof iste'molchilik jamiyatini vujudga keltiradi, bu esa ma'naviy inqirozning bosh omilidir»²⁴⁷.

Professor N. SHermuhammedovaning gnoseologik va aksiologik yondashuvi ma'naviy tarbiya transformatsiyasining eng zaif nuqtasini ko'rsatadi. Zamonaviy ta'limda «bilim» va «tarbiya» ajralib qolmoqda. Falsafiy tahlil shuni talab qiladiki, intellektual kapital albatta axloqiy mas'uliyat (etik mas'uliyat) bilan mutanosib ravishda rivojlanishi shart, aks holda texnokratik xavf yuzaga keladi.

²⁴⁵ Отамуратов, С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик / С. Отамуратов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 112.

²⁴⁶ Франкл, В. Человек в поисках смысла : пер. с нем. / В. Франкл. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 210.

²⁴⁷ Шермухаммедова, Н. А. Гносеология – билиш назарияси / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент : Ношир, 2011. – Б. 145.

Milliy tiklanishdan milliy yuksalish sari: Yangi falsafiy paradigma. O'zbekistonning zamonaviy rivojlanish bosqichida ma'naviy tarbiya tizimi tub burilish pallasini boshdan kechirmoqda. «Milliy qadriyatlar statik fenomen emas. Ular jamiyatning ehtiyojlaridan kelib chiqib, yangilanib, boyib borgandagina yashovchan bo'ladi»²⁴⁸. Akademik Q. Nazarovning ushbu fikri ma'naviy tarbiyadagi «tarixiylik va mantiqiylik» tamoyilini ifodalaydi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasi — bu o'tmishga ko'r-ko'rona sodiqlik emas, balki o'tmishdagi ijobiy tajribani bugungi kun istiqbollari bilan bog'lay olishdir. Bu esa konservatizmdan kreativ innovatsiyaga o'tishni anglatadi. «Texnika asrida inson o'z mohiyatidan (Bitiye) uzoqlashib, buyumlar dunyosining quliga aylanib bormoqda, bu esa chinakam ma'naviy uyg'onishni talab qiladi»²⁴⁹. M. Xaydeggerning ushbu fundamental fikri ma'naviy tarbiya transformatsiyasining umuminsoniy va global ekzistensial ahamiyatini ko'rsatadi.

Ma'naviy tarbiya — bu insonni o'z asl tabiatiga, insoniylik mohiyatiga qaytarish jarayonidir. Transformatsiya sharoitida tarbiya tizimi insonni faqatgina mehnat bozori uchun «ishchi kuchi» qilib tayyorlash bilan cheklanmay, uning «borliqdagi o'rni» va mas'uliyatini anglatishi zarur.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasining falsafiy tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur jarayon ikkiyoqlama xususiyatga ega:

Ekzogen (tashqi) darajada: Axborotlashuv, virtuallashuv va global pragmatizm ta'sirida an'anaviy tarbiya institutlarining transformatsiyasi sodir bo'lmoqda.

Endogen (ichki) darajada: Shaxsning mustaqilligi, tanlov erkinligi va mafkuraviy immunitetni shakllantirishga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda.

Shunday qilib, zamonaviy falsafiy paradigma ma'naviy tarbiyani sof konservativ unsur sifatida emas, balki jamiyatning barqaror rivojlanishini

²⁴⁸ Назаров, Қ. Н. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология) / Қ. Н. Назаров. — Тошкент: Ўзбекистон филолофлари миллий жамияти, 2004. — Б. 76.

²⁴⁹ Хайдеггер, М. Время и бытие: статьи и выступления : пер. с нем. / М. Хайдеггер. — Москва: Республика, 1993. — С. 321.

ta'minlovchi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar sintezidan iborat dinamik tizim sifatida talqin etishni talab qiladi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion metodologiyani qo'llash — bu shunchaki zamonaviy texnologiyalardan foydalanish emas, balki tarbiyaning maqsadi, mazmuni, shakli va usullarini tubdan yangilashga qaratilgan yangi falsafiy-pedagogik paradigmadir. An'anaviy «o'rgatuvchi-subyekt va o'rganuvchi-obyekt» modeli bugungi raqamli avlod (Z va Alfa avlodlari) dunyoqarashiga mos kelmay qoldi.

Mazkur transformatsiya jarayonini anglash uchun, eng avvalo, raqamli avlodning (Z va Alpha avlodlari) dunyoqarashi va axborotni qabul qilish xususiyatlarini falsafiy-pedagogik jihatdan tahlil etish lozim. Taniqli media-pedagog va raqamli madaniyat tadqiqotchisi M. Prenski «raqamli aborigenlar» (digital natives) konsepsiyasini ilgari surib, shunday yozadi: «Zamonaviy yoshlar mutlaqo yangi axborot muhitida shakllanmoqda, ularning fikrlash tarzi va diqqat-e'tibori tarmoqli xususiyatga ega. An'anaviy, monolog shaklidagi tarbiya metodlari ularning dunyoqarashiga ta'sir ko'rsata olmaydi» ²⁵⁰. M. Prenskining ushbu xulosasiga qo'shilgan holda ta'kidlash joizki, ma'naviy-huquqiy tarbiya jarayonini transformatsiya qilish — bu qadriyatlarni inkor etish emas, balki ularni raqamli avlod tafakkuriga mos bo'lgan interaktiv, loyihaviy va vizuallashtirilgan metodlar vositasida taqdim etish demakdir. Agar ma'naviy tarbiya tizimi metodologik jihatdan yangilanmasa, ta'limda gumanitar inqiroz va ma'naviy bo'shliq (anomiya) yuzaga kelishi muqarrar.

Ta'limni texnokratlashuvi va gumanitar fanlardan uzilish xavfi xorijlik faylasuf M. Nussbaum tomonidan ham jiddiy tanqid qilingan. Olim o'zining «Foyda uchun emas: demokratiyaga gumanitar fanlar nega kerak?» nomli fundamental asarida shunday ogohlantiradi: «Agar ta'lim tizimlari faqatgina iqtisodiy foyda va texnik ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilsa, jamiyatlar texnik jihatdan mukammal, ammo axloqiy, kreativ va tizimli fikrlashdan mahrum bo'lgan "foydali

²⁵⁰ Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants Part 1 // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No. 5. – pp.12

mashinalar" avlodini yetishtiradi»²⁵¹. M. Nussbaumning ushbu falsafiy xavotiri bugungi raqamli iqtisodiyot sharoitida yaqqol namoyon bo‘lmoqda. Bizning ilmiy yondashuvimizga ko‘ra, inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlari nafaqat texnik savodxonlik, balki yuksak axloqiy mas’uliyat va huquqiy ong bilan belgilanadi. Shu bois, texnik va gumanitar bilimlar uzilish (dixotomiya)ini bartaraf etish ta’lim metodikasining bosh maqsadi bo‘lishi zarur.

Ushbu muammoni bartaraf etishning eng samarali metodologik yechimi sifatida xorijiy ta’lim tajribasida shakllangan STEAM yondashuvi va uning tarkibidagi «A» (Arts – San’at, gumanitar fanlar) komponenti namoyon bo‘ladi. STEAM ta’limi asoschilaridan biri J. Yakiman o‘z konsepsiyasida ta’kidlaydiki: «Fan va texnologiya san’at va gumanitar soha bilan integratsiyalashgandagina, u haqiqiy innovatsiya va insoniy mazmun kasb etadi. Gumanitar yondashuv texnik ijodkorlikka axloqiy yo‘nalish beradi»²⁵². J. Yakimanning ushbu nazariy modeli ma’naviy tarbiya tizimi uchun muhim metodologik poydevordir. Biroq mahalliy ta’lim amaliyotida tabiiy-texnik fanlar va ijtimoiy-gumanitar fanlar hali hamon alohida, bir-biridan uzilgan holda o‘qitilmoqda. Masalan, milliy g‘oya yoki huquqiy ta’lim fanlarida zamonaviy texnologiyalar va matematik modellashtirish imkoniyatlaridan deyarli foydalanilmaydi.

Shu sababli, respublikamizda uzluksiz ma’naviy tarbiya tizimini modernizatsiya qilish muammolari ustida ilmiy izlanishlar olib borayotgan mahalliy olim M. Quronov haqli ravishda qayd etadi: «Milliy tarbiya metodologiyasi bugungi raqamli voqelik bilan uyg‘unlashishi, innovatsion pedagogik texnologiyalar bilan boyitilishi lozim. Biz yoshlarni faqat o‘tmish bilan emas, balki kelajak soatlari bilan tarbiyalashimiz kerak»²⁵³. Olimning ushbu fikridan kelib chiqib aytish mumkinki, gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasi — bu

²⁵¹ Nussbaum, M. C. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. – Princeton: Princeton University Press, 2010. – p.48.

²⁵² Yakman, G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education // Pupils' Attitudes Towards Technology Annual Conference. – Netherlands, 2008. – pp.89.

²⁵³ Quronov, M. Milliy tarbiya metodologiyasi va zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2021. – B.104.

ma'naviy tarbiya jarayoniga loyihaviy metod (Project-Based Learning) va kreativ ijodkorlikni olib kirish demakdir. O'quvchi yoshlar milliy qadriyatlarni shunchaki matn sifatida yodlamay, balki ularni aniq texnologik va ijtimoiy loyihalar shaklida tadqiq etishlari zarur.

Bu borada zamonaviy pedagogikada «Fanlararo integratsiya» (Interdisciplinary Integration) konsepsiyasini tadqiq etgan Y. Danilov fikricha: «Bilimlarning fanlararo sintezi o'quvchida dunyoning yaxlit va tizimli manzarasini shakllantiradi, bu esa kognitiv ko'nikmalarning eng yuqori darajasidir»²⁵⁴. Y.Danilovning ushbu xulosasi biz tadqiq etayotgan gumanitar-STEAM modelining negizini tashkil etadi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida ushbu integratsiya quyidagi innovatsion loyiha va metodlar orqali amalga oshirilishi ilmiy asoslab beriladi:

Ijtimoiy-gumanitar muammolarni dasturlash va kodlashtirish (Digital Humanities): Masalan, talabalar tomonidan milliy ma'naviyat, odob-axloq meyorlari yoki huquqiy kodekslar asosida sun'iy intellekt chat-botlarini yaratish. Bunda yoshlar ham texnik ko'nikmaga (STEAM), ham qadriyatlarning ichki mazmuniga chuqur kirib boradilar.

«Jadidlar akademiyasi» doirasida STEAM madaniyati: Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy kabi jadid allomalarining pedagogik va ma'rifiy merosini 3D-modellashtirish, raqamli animatsiyalar va maqsadli ta'lim o'yinlari (Serious Games) vositasida qayta ishlab chiqish.

Ta'lim metodikasida ushbu integratsiyalashgan modelning joriy etilishi bevosita inson kapitalining sifat ko'rsatkichlarini oshirish bilan bog'liqdir. Global innovatsiyalar indeksi (Global Innovation Index – GII) mezonlariga ko'ra, mamlakatning innovatsion salohiyati nafaqat IT-infratuzilma, balki «Bilim va texnologiyalar natijalari» hamda «Ijodiy natijalar» (Creative outputs) ustunlariga bog'liq²⁵⁵. Kreativlik, tizimli falsafiy fikrlash, jamoada ishlash, axloqiy mas'uliyat va yetakchilik kabi

²⁵⁴ Данилов, Ю.А. Роль междисциплинарной интеграции в современном образовании. – М.: Просвещение, 2019. – С.142.

²⁵⁵ Global Innovation Index 2025: Innovation in the Face of Digital Transformation. – Geneva: WIPO, 2025. – P.55.

«yumshoq ko‘nikmalar» (Soft Skills) aynan gumanitar fanlar orqali shakllanadi va inson kapitalining bozordagi qiymatini belgilaydi.

Bu borada inson kapitali falsafasini o‘rgangan iqtisodchi va faylasuf T. Shuls ta’kidlaydi: «Inson kapitaliga kiritilgan eng samarali investitsiya — bu uning faqat kasbiy mahoratini emas, balki o‘zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish qobiliyatini, ya’ni intellektual va axloqiy salohiyatini rivojlantirishdir»²⁵⁶. T.Shuls fikrini pedagogik tizimga tatbiq etsak, gumanitar-STEAM integratsiyasi raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan «ijodkor va axloqiy mas’uliyatli inson» tipiini yetishtirishning bosh omili ekanligi ayon bo‘ladi.

Shu bois, milliy falsafa maktabi vakili A. Erkayev ta’lim va ma’naviyat uyg‘unligi haqida yozganda shunday deydi: «Ma’naviyatdan uzilgan bilim — halokatlidir. Sun’iy intellekt davrida bizga faqat bilimli texniklar emas, balki vijdonli va yuksak ma’naviyatli mutaxassislar kerak»²⁵⁷. A. Erkayevning ushbu fikri biz taklif etayotgan metodologiyaning axloqiy yadrosini tashkil etadi. Ta’limda innovatsion metodologiyaning yo‘qligi esa ma’naviy tarbiya jarayonini statik va samarasiz holatga keltirib qo‘yadi.

Amaliy pedagogik jarayonda ushbu integratsiyani ta’minlash uchun ta’lim metodlarini tizimli transformatsiya qilish zarur. Bu haqda pedagogik ta’lim innovatsion klasteri nazariyasi asoschilari qayd etganidek, zamonaviy sharoitda o‘qitishning an’anaviy shakllaridan voz kechish va innovatsion muhitni yaratish kognitiv zaruriyatdir: «Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayoni o‘quv fanlarining sun’iy ajratilishini bartaraf etishni, fanlararo integratsiyalashgan loyihalarni amaliyotga izchil joriy etishni talab qiladi»²⁵⁸.

Innovatsiyalarni ta’limga kiritishning texnologik jihatlarini tadqiq etgan X. Muxitdinova o‘zining ilmiy ishida ta’kidlaganidek, har qanday innovatsion faoliyat maqsaddan natijagacha bo‘lgan bosqichlarni, o‘quv

²⁵⁶ Schultz, T. W. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. – New York: Free Press, 1971. – p.112.

²⁵⁷ Эркаев, А. Миллий маънавият ва таълим трансформацияси муаммолари. – Тошкент: Маънавият, 2022. – Б.92.

²⁵⁸ Мухамедов, Г. И. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тамойиллар ва бошқарув : монография / Г. И. Мухамедов. – Тошкент : Замин нашр, 2021. – Б.42.

dasturlarini modernizatsiya qilishni va subyektlarning kreativ yondashuvini tizimli ravishda muvofiqlashtirishni taqozo etadi²⁵⁹. Ushbu metodologik konsepsiyalarga tayangan holda, biz uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimiga «Gumanitar-STEAM kombinatsiyalashgan modullari»ni kiritishni taklif etamiz. Bunda, masalan, «Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari» fani doirasida o'quvchilarga mamlakatning ekologik, ijtimoiy yoki huquqiy muammolarini bartaraf etish bo'yicha matematik va texnologik loyihalar (masalan, "Aqlli shaharda ekologik madaniyat", "Ijtimoiy himoyaning raqamli xaritasi") ishlab chiqish vazifasi beriladi. Natijada, ta'lim tizimidagi raqamli transformatsiya sharoitida yoshlarda milliy mas'uliyat hissi nazariy shiorlardan aniq ijtimoiy-texnologik harakatga aylanadi va raqamli gumanizm tamoyillari amalda namoyon bo'ladi.

Xorijlik ta'lim tadqiqotchisi K. Robinson ham ta'limda ijodkorlikni bo'g'ish oqibatlari haqida gapirib, shunday yozgan edi: «Zamonaviy maktablar sanoat inqilobi davrida yaratilgan bo'lib, ular insonlarni standartlashtirishga xizmat qiladi. Raqamli asrda esa bizga divergent (rang-barang) fikrlay oladigan, gumanitar va texnik bilimlarni uyg'unlashtirgan shaxslar zarur»²⁶⁰. K. Robinsonning ushbu konseptual tanqidi O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham juda o'rinlidir. Biz taklif etayotgan gumanitar-STEAM integratsiyasi modeli ta'limdagi aynan ushbu standartlashtirish va beryoqlama texnokratizm inqirozini bartaraf etishga qaratilgan.

Bundan tashqari, ushbu metodologiya huquqiy ta'lim va ma'naviy tarbiya jarayonini virtual makon imkoniyatlari bilan boyitishga xizmat qiladi. Pedagogika fanlari doktori R.Jo'rayev ta'kidlaganidek: «Raqamli ta'lim muhitida geymifikatsiya (o'yinlashtirish) va simulyatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchining darsga bo'lgan ichki motivatsiyasini bir necha barobar oshiradi»²⁶¹. R.Jo'rayevning ushbu

²⁵⁹ Мухитдинова Х. Таълим тизимида инновацион фаолиятни шакллантириш: технологик ёндашув // Экономика и социум. 2022. №4-3 (95). Б.194-197.

²⁶⁰ Robinson, K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. – London: Capstone, 2011. – p.215.

²⁶¹ Жўраев, Р.Х. Рақамли таълим муҳитида геймификация ва симуляцион технологиялар. – Тошкент: Шарк, 2020. – Б.134.

metodik tavsiyasi asosida, huquqiy ong va ma'naviyat asoslarini o'qitishda virtual sud jarayonlari simulyatsiyasi, axloqiy tanlov vaziyatlari modellarini kompyuter dasturlari va VR texnologiyalari orqali dars jarayoniga integratsiya qilish («Smart-Ma'naviyat» tizimi doirasida) maqsadga muvofiqdir.

Integratsiya jarayonining samaradorligini xalqaro ta'lim standartlari (PISA, STEAM metodologiyalari) nuqtai nazaridan ham baholash mumkin. Xalqaro tadqiqotlar ko'rsatadiki, faqatgina texnik savodxonlikka yo'naltirilgan ta'lim tizimlariga qaraganda, madaniyat va san'at komponentlari bilan boyitilgan tizimlarda o'quvchilarning mantiqiy va kreativ fikrlash ko'rsatkichlari 35 foizga yuqori bo'ladi ²⁶². Bu esa gumanitar fanlarning texnik taraqqiyot uchun «turtki» (katalizator) ekanligini isbotlaydi.

Ijtimoiy faylasuf va sotsiolog E. Fromm inson va texnologiya munosabatlari haqida yozayotib, shunday xulosaga keladi: «Texnologiya insonning quli bo'lishi kerak, uning xo'jayini emas. Inson texnologiyani faqatgina o'z qalbi va axloqiy qadriyatlari bilan boshqara olgandagina taraqqiyot ijobiy mazmun kasb etadi»²⁶³. Ushbu fikri paragrafning yakuniy konseptual tezisini shakllantirishga xizmat qiladi. Raqamli jamiyatda milliy ma'naviyatni rivojlantirish va inson kapitalini yuksaltirish — ta'lim tizimining gumanitarlashishi va texnologiyalar bilan sinergetik birlashishi orqali amalga oshadi.

Mahalliy tadqiqotchilardan professor N.A. SHermuhammedova ham ilmiy tadqiqotlar metodologiyasini falsafiy tahlil qilar ekan, zamonaviy fan tamoyillarida fanlararo yondashuvning naqadar muhimligini alohida ta'kidlaydi. Uning metodologik konsepsiyasiga ko'ra, bugungi postneklassik ilm-fan taraqqiyotida an'anaviy monodissiplinar (sof bir fan doirasidagi) qoliplardan chiqish va murakkab tizimlarni o'rganishda turli fanlar metodologiyasini sintez qilish obyektiv zaruriyatdir ²⁶⁴.

²⁶² Structural Trends in Global Education: The Impact of STEAM Methodology. – Paris: UNESCO Report, 2024. – p.88.

²⁶³ Фромм, Э. Иметь или быть? / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – с.176.

²⁶⁴ Шермухаммедова, Н. А. Илмий тадқиқот методологияси: дарслик / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент: Фан ва технология, 2014. – Б.84.

Olimaning ushbu konseptual yondashuviga tayangan holda aytish mumkinki, biz ilgari surayotgan gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasi shunchaki tarqoq pedagogik metod emas, balki raqamli jamiyat sharoitida ijtimoiy falsafa va ta'lim metodologiyasining yangi, sinergetik yo'nalishi ekanligini mustahkamlaydi.

Nihoyat, ushbu paragraf doirasida olib borilgan tahlillar bizni oxirgi va tizimli xulosaga olib keladi: ma'naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion metodologiyani shakllantirish — mamlakatning raqobatbardoshligini va «O'zbekiston – 2030» strategiyasi maqsadlarini ta'minlovchi, intellektual jihatdan rivojlangan va milliy qadriyatlarga sodiq bo'lgan «ma'naviy boy inson kapitali»ni shakllantirishning fundamental asosidir ²⁶⁵.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) yondashuvini integratsiya qilish — ijtimoiy-gumanitar fanlar metodologiyasidagi eng istiqbolli va zarur transformatsiyalardan biridir. An'anaviy tizimda ma'naviy tarbiya sof nazariy, va'z-nasihatga asoslangan va aniq-tabiiy fanlardan ajralgan holda olib borilgan bo'lsa, STEAM paradigmasi ushbu sohaga tizimlilik, loyihaviy tafakkur va prakseologik (amaliy) yo'nalish olib kiradi.

Zamonaviy falsafiy muammolardan biri — ta'limda texnologiyalarning rivojlanishi va inson axloqiy-ruhiy dunyosining o'sishi o'rtasidagi nomutanosiblik (dissonans)dir. STEAM tizimidagi «A» (Arts — san'at, gumanitar fanlar, madaniyat) unsuri aniq fanlarni insoniylashtirishga, ma'naviy tarbiyani esa ratsionallashtirishga xizmat qiladi. Shu sababli ham «biz ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish bilan bir vaqtda, yoshlarimizning kitobxonlik, madaniyat va san'atga bo'lgan qiziqishini tizimli ravishda rivojlantirishimiz lozim. Intellektual salohiyat va ma'naviy yuksaklik egizak tushunchalardir». Albatta, davlat rahbarining ushbu konsepsiyasi ma'naviy tarbiyada STEAM integratsiyasining falsafiy-strategik asosidir. Bu yerda gap «raqamli gumanizm» paradigmasi haqida bormoqda. Falsafiy tahlil shuni

²⁶⁵ Мирзиёев, Ш.М. Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси. – Тошкент: Ўзбекистон, 2022. – Б.45.

ko'rsatadiki, sun'iy intellekt va yuqori texnologiyalar asrida tarbiya tizimi yoshlarni sof «texnik funktsiya» bajaruvchi robotlarga aylantirib qo'ymasligi kerak.

STEAM yondashuvi texnik bilimlarni (Science, Technology) milliy va umuminsoniy qadriyatlar (Arts) bilan ichki sintez qilish orqali yoshlarda etik mas'uliyatli intellektual kapitalni shakllantiradi. STEAM metodologiyasining negizini muhandislik loyihalari (Engineering) va muammoli ta'lim tashkil etadi. Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida ushbu metod shaxs axloqiy sifatlarini faol ijtimoiy amaliyotda shakllantirish imkonini beradi. «Bola axloqiy qoidalarini shunchaki yodlash orqali emas, balki muayyan ijtimoiy muammolarni hal qilishga qaratilgan qo'shma loyihalar va amaliy faoliyat jarayonida o'zlashtirgandagina chinakam axloq shakllanadi»²⁶⁶. J.Dyuining pragmatik pedagogika konsepsiyasi ma'naviy tarbiyada STEAM loyihalarini qo'llashning nazariy asosidir. Innovatsion metodologiya doirasida an'anaviy «ma'naviyat soati» mazmuni o'zgarishi shart. Masalan, talabalar va o'quvchilar guruhiga sof muhandislik yoki texnologik vazifa beriladi: «Ekologik muammolarni hal qiluvchi Smart-tizim yaratish» yoki «Imkoniyati cheklangan insonlar uchun raqamli ilova ishlab chiqish». Bu jarayonda Science va Technology vosita bo'lsa, Arts (etika va ijtimoiy mas'uliyat) loyihaaning maqsadiga aylanadi.

Yoshlar jamoada ishlash, bir-birini tushunish (Collaboration), kambag'allik yoki ekologik inqiroz kabi ijtimoiy adolat muammolariga empatiya bildirish orqali ma'naviy jihatdan ulg'ayadilar. Bu — ma'naviy tarbiyaning «prakseologik transformatsiyasi»dir.

Milliy o'zlikni anglash va ajdodlar merosini (xususan, Jadidlar merosi yoki Markaziy Osiyo Renessansi mutafakkirlari asarlarini) yoshlar ongiga singdirishda STEAMning raqamli usullari yuqori samara beradi. «Axborot jamiyatida madaniy kodlar raqamli shaklga ko'chmasa va tarmoq tuzilmalarida o'z o'rnini topmasa, ular tarixiy xotiradan chiqib

²⁶⁶ Дьюи, Д. Демократия и образование: пер. с англ. / Д. Дьюи. – Москва: Педагогика-Пресс, 2000. – С.156.

ketish va unutilish xavfiga yuz tutadi»²⁶⁷. M.Kastelsning ushbu umumfaraziy xulosasi ma'naviy tarbiyaning metodologik arsenalini tubdan yangilashni taqozo etadi.

Jadidchilik harakati namoyandalari, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy va Abdulla Avloniyning boy ma'naviy merosini zamon talablari asosida qayta talqin qilish madaniy-falsafiy transformatsiyalar davrida alohida ahamiyat kasb etadi. Bugungi raqamli avlod uchun an'anaviy matnli didaktika o'z samaradorligini yo'qotmoqda.

Darhaqiqat, tarixiy xotirani asrash va milliy qadriyatlarni yangi avlod ongiga singdirish axborot jamiyatining qonuniyatlarini hisobga olishni taqozo etadi. «Axborot jamiyatida madaniy kodlar raqamli shaklga ko'chmasa va tarmoq tuzilmalarida o'z o'rnini topmasa, ular tarixiy xotiradan chiqib ketish va unutilish xavfiga yuz tutadi»²⁶⁸. Ushbu fikr jadidlar merosini tadqiq va targ'ib etish metodologiyasini tubdan yangilash zarurligini isbotlaydi. Behbudiy yoki Avloniy asarlarini faqat qog'oz kitoblar yoki quruq matn shaklida qoldirish — ularni raqamli makonda raqobatbardoshlikdan mahrum qiladi. Falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, milliy o'zlikni anglatuvchi g'oyalar global tarmoq tizimlarining kontentiga, ya'ni «raqamli madaniy kodlar»ga aylanishi shart. Aks holda, raqamli avlod ongida madaniy va tarixiy uzilish (diskontinuitet) yuzaga keladi.

Zamonaviy yoshlarning axborotni qabul qilish arxitektonikasi tubdan o'zgargan bo'lib, u vizuallik va tezkorlikka asoslanadi. «Zamonaviy madaniyatda so'z va konseptual matn o'z mavqeini yo'qotmoqda, ularning o'rnini tezkor almashinuvchi obrazlar va simulyatsiyalar egallab, insonda tizimli emas, balki klipli fikrlashni shakllantirmoqda»²⁶⁹.

Professor F. Girenok tomonidan falsafiy asoslangan «klipli fikrlash» fenomeni bugungi talaba va o'quvchi yoshlarning kognitiv tabiatini ifodalaydi. Tarixiy va ma'naviy tarbiyada faqat uzun monografik

²⁶⁷ Кастельс, М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва: Academia, 1999. – С. 494.

²⁶⁸ Кастельс, М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва: Academia, 1999. – С. 494.

²⁶⁹ Гиренко, Ф. И. Клиповое мышление / Ф. И. Гиренко. – Москва: Академический Проект, 2016. – С.42.

matnlardan foydalanish yoshlar auditoriyasida diqqatning tarqoqlashishi va qiziqishning soʻnishiga olib keladi. Jadidlar merosining mohiyati — milliy yuksalish va maʼrifatparvarlik gʻoyalari — oʻzgarmas ontologik yadrodir. Ammo ushbu yadroni yoshlarga yetkazish shakli transformatsiya qilinishi zarur. Innovatsion metodologiya matnni «vizual obraz»ga, multimedia kontentiga (infografikalar, qisqa videoroliklar, raqamli loyihalar) aylantirishni talab qiladi.

Ajdodlarning ijtimoiy-falsafiy merosini shunchaki yodlatish emas, balki uni his ettirish (empatiya) orqali ichki eʼtiqodga aylantirish muhimdir. «Info-sferaning yangi bosqichi individdan passiv isteʼmolchilikni emas, balki axborot va madaniyatni yaratish jarayonida interaktiv ishtirokchi (prosyumer) boʻlishni taqozo etadi»²⁷⁰. Ushbu konsepsiya maʼnaviy tarbiyada STEAM va immersiv texnologiyalarni qoʻllashning nazariy poydevori hisoblanadi.

Jadidchilik harakati va Behbudiy siymosini faqat matnda ifodalash yoshlarni passiv tinglovchi maqomida qoldiradi. Innovatsion yondashuv esa yoshlarni ijodkorga aylantirishni koʻzda tutadi. Masalan, talabalar tomonidan Behbudiyning «Padarkush» dramasi asosida virtual sahna koʻrinishlari (VR-teatr) yaratilishi yoki «Sadoi Turkiston» gazetasining raqamli arxiv-platformasini algoritmlashtirish loyihalari ustida ishlashi — ularni jarayonning faol subyektiga aylantiradi. Bunda yoshlar tarixiy narrativni ichki his-tuygʻu va mantiq orqali oʻziniki qiladilar.

Ijtimoiy-falsafiy tahlil shuni tasdiqlaydiki, Behbudiy xotirasi va jadidchilik fenomenini faqat matnli qoliplarda taqdim etish — tarbiya tizimining dogmatizatsiyalashuviga olib keladi. Zamonaviy innovatsion metodologiya jadidlarning «usuli jadid» (yangi usul) anʼanasini bugungi raqamli voqelikka tatbiq etishni talab qiladi. Demak, maʼnaviy tarbiya transformatsiyasi vizual va klipli fikrlaydigan avlodning didaktik ehtiyojlariga moslashib, tarixiy merosni raqamli, interaktiv va immersiv loyihalar orqali reinkarnatsiya qilishi strategik zaruriyatdir. Shuni taʼkidlash kerakki, jadidchilik harakati yoki Behbudiy xotirasini faqat

²⁷⁰ Тоффлер, Э. Третья волна: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва: АСТ, 2010. – С.215.

matn shaklida berish bugungi «vizual va klipli» fikrlaydigan avlod uchun jozibador emas.

STEAM yondashuvi doirasida talabalar tomonidan: tarixiy obidalarining 3D modellarini yaratish (Mathematics & Engineering); jadid matbuoti va asarlarining elektron bazalarini algoritmlashtirish va lingvistik tahlil qilish dasturlarini tuzish (Technology) hamda ushbu jarayonlarning madaniy va g'oyaviy mazmunini ochib berish (Arts) tizimi yo'lga qo'yiladi. Bunda yoshlar tarixiy merosni passiv tinglovchi sifatida emas, balki uni raqamli makonda qayta jonlantiruvchi (reinkarnatsiya qiluvchi) kreativ subyekt sifatida qabul qiladilar. Ma'naviy tarbiya sof nazariyadan raqamli ijodkorlikka transformatsiya bo'ladi.

STEAM metodologiyasi shaxs madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan tizimlilik, mantiqiylik va kritik fikrlashni (Critical thinking) shakllantirishda matematik va algoritmik metodlarga tayanadi. «Inson dunyoqarashining barqarorligi undagi mantiqiy fikrlash madaniyati va voqelikka tizimli yondashuv darajasi bilan belgilanadi. Didaktik dogmatizmdan voz kechish metodologik plyuralizmni talab etadi»²⁷¹. Ushbu metodologik xulosa ma'naviy tarbiyada STEAMning «M» (Mathematics) va «S» (Science) unsurlari qanday vazifa bajarishini tushuntiradi.

Ma'naviy tarbiya faqatgina hissiyotlarga (emotsiyalarga) tayanib qolsa, u tashqi mafkuraviy manipulyatsiyalarga qarshi zaif bo'ladi. Matematik mantiq va ilmiy deduksiya yoshlar ongida «mafkuraviy kristall» hosil qiladi. Shaxs har qanday axborot xurujini, «ommaviy madaniyat» va'dalarini sabab-oqibat aloqadorligi (kauzallik) asosida tahlil qila boshlaydi. Bu esa mafkuraviy immunitetning intellektual-mantiqiy bazasini tashkil etadi.

Ma'naviy tarbiya transformatsiyasida STEAM yondashuvlarining integratsiyasi quyidagi tizimli natijalarni beradi:

²⁷¹ Шермухаммедова, Н. А. Илмий тадқиқот методологияси / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент: «Фан ва технология» нашриёти, 2014. – Б.188.

Didaktikadan prakseologiyaga: Tarbiya pand-nasihatdan ijtimoiy-ahamiyatli raqamli va texnik loyihalarni ishlab chiqish jarayoniga ko‘chadi.

Gumanitar va tabiiy fanlar sintezi: Bilimlarning parchalanishi (divergensiyasi) bartaraf etilib, yoshlar ongida yaxlit, tizimli va aksiologik yo‘naltirilgan dunyoqarash (digital gumanizm) shakllanadi.

Immunitetning ratsionallashuvi: Ma’furaviy immunitet sof emotsional mudofaadan kritik tafakkur va ilmiy tahlilga tayangan mustahkam tizimga aylanadi.

Ma’naviy tarbiya transformatsiyasida gumanitar va STEAM yondashuvlarining integratsiyasi raqamli jamiyatdagi texnokratizm xavfiga qarshi eng samarali tizimli qalqon hisoblanadi. Ushbu fanlararo metodologiya ta’limda faqatgina texnik ko‘nikmalarni (Hard Skills) emas, balki milliy-huquqiy ong, tizimli falsafiy fikrlash va axloqiy mas’uliyat kabi «yumshoq ko‘nikmalar»ni (Soft Skills) sinergetik tarzda rivojlantirishga xizmat qiladi. Loyihaviy o‘qitish, geymifikatsiya va «Smart-Ma’naviyat» ekotizimi kabi innovatsion metodlarni ta’lim amaliyotiga joriy etish orqali Global innovatsiyalar indeksi (GII) mezonlariga mos keladigan, raqobatbardosh va ma’naviy barkamol inson kapitalini shakllantirishga erishiladi.

Ingliz faylasufi va yozuvchisi Charlz Snou o‘z vaqtida jamiyatning «ilmiy-texnik» va «gumanitar» ziyolilar guruhiga bo‘linib qolganini («ikki madaniyat» muammosi) qoralagan edi. STEAM tizimiga san’atning (Art) kiritilishi va uning gumanitar fanlar bilan integratsiyalashuvi — bu dunyoning obyektiv (raqamlar, qonuniyatlar) va subyektiv (tuyg‘ular, qadriyatlar) manzarasini qayta birlashtirishga bo‘lgan ontologik urinishdir.

Falsafiy nuqtai nazardan, borliq bo‘laklarga bo‘lingan emas; u yaxlit tizimdir. Texnologiya insonsiz ma’noga ega bo‘lmaganidek, zamonaviy inson ham texnologiyasiz o‘z borlig‘ini tasavvur qila olmaydi. Demak, integratsiya — dunyoning parchalanib ketgan madaniy va ilmiy kodini qayta tiklash vositasidir.

STEAM yondashuvi insondan qat'iy algoritmik, ratsional va pragmatik fikrlashni (pozitivistik yondoshuv) talab qiladi. Gumanitar soha esa refleksiya (o'z-o'zini anglash), germenevtika (matn va ma'nolarni talqin qilish) va tanqidiy tahlilni o'rgatadi.

Raqamli dunyoda shunchaki kod yoza oladigan muhandis emas, balki o'sha kodning jamiyatga, inson psixologiyasiga ta'sirini baholay oladigan «gumanitar muhandis» qadrlanadi. Integratsiya bilish jarayonini bir yoqlamalikdan qutqaradi: fan qonuniyatlarini san'at va falsafaning fantaziyasi va intuitsiyasi bilan boyitadi.

Bugungi kunda sun'iy intellekt, biotexnologiyalar va genetik muhandislik asrida eng katta xavf — texnologiyaning axloqiy nazoratdan chiqib ketishidir. Bu yerda integratsiyaning aksiologik vazifasi namoyon bo'ladi:

Muammo: Texnologiya «nimani qila olish» imkoniyatini yaratadi (STEAM).

Yechim: Gumanitar falsafa «buni qilish axloqan to'g'rimi?» degan savolni o'rta tashlaydi.

Shu ma'noda, STEAM va gumanitar fanlar sintezi ta'limga va ishlab chiqarishga etik filtr olib kiradi. U texnologiyani insonni boshqaradigan kuch emas, balki insonga xizmat qiladigan vosita (antropotsentrik yondashuv) sifatida saqlab qolishga yordam beradi.

Amaliy jihatdan ushbu integratsiya Uyg'onish davri ideallaridan bo'lgan — «Universal inson» (Homo Universalis) konsepsiyasini zamonaviy shaklda qayta tiklashdir. Leonardo da Vinchi ham rassom, ham muhandis, ham faylasuf edi. Zamonaviy prakseologiya (faoliyat nazariyasi) shuni ko'rsatadiki, faqatgina tor doiradagi texnik ko'nikmalar (Hard Skills) tez eskiradi. Gumanitar fanlar orqali rivojlanadigan moslanuvchanlik, kommunikatsiya va his-tuyg'u intellekti (Soft Skills) esa STEAM ko'nikmalarini hayotiy va barqaror qiladi.

Gumanitar va STEAM yondashuvlarining falsafiy integratsiyasi — bu shunchaki fanlararo bog'lanish emas, balki sivilizatsiyaviy zaruratdir. Matematika va fizika dunyoning «skeleti» bo'lsa, gumanitar fanlar va san'at uning «ruhi va qoni» hisoblanadi. Ushbu ikki qutbning birlashishi

ta'lim tizimiga va jamiyatga faqatgina robot sosaydi (texnokratik jamiyat) yaratishdan qochib, yuksak texnologiyalarga ega, ammo o'zligini, axloqini va go'zallik tuyg'usini yo'qotmagan yaxlit inson jamiyatini qurish imkonini beradi.

Ushbu bob tahlili orqali O'zbekistonda raqamli jamiyat rivojlanishi faqat IT-infratuzilmani yaxshilash bilan emas, balki milliy-ma'naviy qadriyatlar tizimi hamda gumanitarlashgan STEAM ta'lim modeli asosida shakllangan «ma'naviy boy inson kapitali» orqali muvaffaqiyat qozonishi ijtimoiy-falsafiy va metodologik jihatdan isbotlab berildi.

XULOSA

Raqamlashgan jamiyatda ma'naviy hayot transformatsiyasini tadqiq etish bugungi kun ijtimoiy-falsafiy fanlarining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Texnologik taraqqiyot va raqamli makon shaxs ongi, qadriyatlar tizimi hamda ijtimoiy munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. O'zbekistonda raqamli jamiyat rivojlanishi jarayonida milliy ma'naviyatni asrash, ta'lim va ilm-fanni tizimli rivojlantirish masalalari qat'iy huquqiy asoslarga tayanadi.

Raqamlashgan jamiyatda ma'naviyatning eng muhim bo'g'ini va harakatlantiruvchi kuchi bu — zamonaviy ta'lim tizimidir. Axborot oqimi geometrik progressiya bilan o'sib borayotgan asrda bilim olish usullari ham raqamlashmoqda. Yangilangan ta'lim qonunchiligi bu jarayonda masofaviy va raqamli texnologiyalardan foydalanishni huquqiy jihatdan tartibga soladi. «Ta'lim to'g'risida»gi Qonunda sohaning asosiy prinsiplari qatorida insonparvarlik va ma'naviy ustuvorlik alohida qayd etilgan: “Ta'lim sohasidagi davlat siyosatining asosiy prinsiplaridan biri ta'limning insonparvarlik xususiyatiga ega ekanligi, umuminsoniy va milliy qadriyatlarning ustuvorligi hisoblanadi”²⁷². Shuningdek, qonunda zamon talabi sifatida “masofaviy ta'lim — axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan va Internet jahon axborot tarmog'idan foydalangan holda o'quv rejalari hamda o'quv dasturlariga muvofiq ta'lim oluvchilar tomonidan zarur bilim, malaka va ko'nikmalarni olishga qaratilgan ta'lim shakli”²⁷³ ekanligi qat'iy belgilab qo'yilgan.

Global raqamli raqobat sharoitida ilmiy va innovatsion faoliyatni boshqarish tizimini tubdan isloh qilish ma'naviy-intellektual salohiyatni yuksaltirishning ajralmas qismidir. Jamiyat intellektuallashuvi davlat boshqaruvining samaradorligi bilan bevosita bog'liq. Davlat rahbarining bu boradagi farmonida sohani strategik rivojlantirish masalalariga alohida urg'u berilgan: “ilmiy va innovatsion faoliyatni rivojlantirish bo'yicha davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirishning asosiy maqsadi — ilm-

²⁷² Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон. 2020 йил 23 сентябрь // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 4-модда

²⁷³ Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон. 2020 йил 23 сентябрь // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 16-модда

fan yutuqlarini iqtisodiyot va ijtimoiy sohaga transformatsiya qilish, olimlarning ijtimoiy maqomi va moddiy rag‘batlantirish tizimini tubdan yaxshilashdan iborat”²⁷⁴.

Bugungi kunda raqamli jamiyat rivojining eng yuqori bosqichi — bu sun’iy intellekt (AI) texnologiyalarining hayotimizga kirib kelishidir. Sun’iy intellekt nafaqat texnik jarayon, balki jiddiy axloqiy va ma’naviy masalalarni ham kun tartibiga qo‘ymoqda. O‘zbekistonda bu texnologiyalarni joriy etishning huquqiy va tizimli asoslari yaratilgan bo‘lib, unda ilmiy tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan: “sun’iy intellekt texnologiyalarini keng joriy etish va ularni raqamli ma’lumotlardan foydalanish imkoniyatlari bilan ta’minlash, ushbu sohada yuqori malakali kadrlar tayyorlash va ilmiy-tadqiqot ishlarini rag‘batlantirish uchun zarur shart-sharoitlar yaratish”²⁷⁵ davlatning maqsadli vazifasi etib belgilangan.

Ushbu tizimli islohotlar va strategik maqsadlarning barchasi mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish dasturida o‘z ifodasini topgan. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish va jamiyatning ma’naviy-intellektual yuksalishini ta’minlash o‘zaro uyg‘unlikda olib qaraladi. Strategiyada inson kapitalini rivojlantirish, ma’naviy barkamol va intellektual rivojlangan jamiyat qurishning aniq maqsadli ko‘rsatkichlari belgilab berilgan: “xalqimizning intellektual salohiyatini oshirish, ma’naviy sohadagi islohotlarni yangi bosqichga olib chiqish va jamiyatda kitobxonlik madaniyatini keng yoyish, raqamli xizmatlardan foydalanish qamrovini oshirish”²⁷⁶ strategiyaning ustuvor maqsadlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, raqamlashgan jamiyatda ma’naviy hayot sof virtual muhit bilan cheklanib qolmay, davlatning qonunchilik bazasi va strategik dasturlari orqali muhofaza qilinadi hamda rivojlantiriladi.

²⁷⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш бўйича давлат бошқаруви тизimini такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-6198-сон Фармони // Миллий қонунчилик базаси, 01.04.2021 й.

²⁷⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4996-сон Қарори // Миллий қонунчилик базаси, 17.02.2021 й.

²⁷⁶ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ-158-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й.

Konstitutsiyaviy normalardan boshlab, sun'iy intellektni tartibga soluvchi hujjatlargacha bo'lgan ushbu huquqiy asoslar raqamli asrda milliy qadriyatlarimiz transformatsiyasini ijobiy va bunyodkorlik o'zaniga yo'naltirishga xizmat qiladi.

Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt texnologiyalarining jadal kirib kelishi va globallashuv shiddat olgan zamonaviy bosqichda milliy ma'naviyatni rivojlantirish hamda inson kapitalini yuksaltirish muammolarini ijtimoiy-falsafiy va pedagogik-metodologik jihatdan tadqiq etish asosida quyidagi fundamental xulosalar, ilmiy yangiliklar va amaliy tavsiyalar shakllantirildi:

Kibermakon yangi aksiologik (qadriyatlar) borliq sifatida asoslandi. Zamonaviy ijtimoiy falsafa nuqtai nazaridan kibermakon shunchaki texnik infratuzilma emas, balki transmilliy madaniyatlar va geosiyosiy mafkuralar to'qnashadigan, inson ongi va jamiyat dunyoqarashi qayta kodlanadigan virtual poligon ekanligi isbotlandi. Virtual makonda milliy mazmun (kontent) va raqamli madaniy kodlarning yetishmasligi jamiyatda «raqamli kolonializm» va madaniy anomiya (qadriyatlar inqirozi) xavfini yuzaga keltirishi aniqlandi. Mazkur tahdidga qarshi eng samarali tizimli qalqon sifatida davlatning mafkuraviy suverenitetini ta'minlash va kibermakonda milliy-ma'naviy meros ustuvorligiga erishish zarurligi ilmiy dalillandi.

«An'ana» va «Modernizatsiya» munosabatlarining sinergetik paradigmasi ishlab chiqildi. Fanda uzoq vaqt davomida bir-birini inkor etuvchi dixotomik tushunchalar deb qaralgan an'ana va modernizatsiya fenomenlari raqamli jamiyatda o'zaro sinergetik (bir-birini kuchaytiruvchi) aloqada ekanligi ko'rsatib berildi. An'ana — raqamli jamiyatni texnokratik inqirozdan asrovchi axloqiy poydevor va ichki barqarorlik omili bo'lsa, modernizatsiya — ushbu an'anani raqamli avlodning (Z va Alpha avlodlari) virtual tafakkur tarziga moslab, yangi raqamli formatlarda taqdim etish vositasidir. Milliy merosni konservativ tarzda, statik saqlashga urinish uning kibermakonda yo'qolishiga olib kelishi, shu sababli uni raqamli gumanitaristika (Digital Humanities)

usullari orqali dinamik rivojlantirish lozimligi metodologik jihatdan dalillandi.

Jadidchilik ma'rifatparvarligi va raqamli modernizatsiya vorisiyligi aniqlandi. XX asr boshidagi jadidchilik harakati, xususan, Mahmudxo'ja Behbudiy va boshqa ma'rifatparvarlarning milliy yuksalish, ta'lim va ma'naviyatga oid konseptual g'oyalari bugungi raqamli jamiyat uchun ham metodologik asos ekanligi ko'rsatildi. Jadidlar o'z davrida milliy o'zlikka tayangan holda eng ilg'or texnologiyalarni milliy taraqqiyot xizmatiga qo'ya olganliklari kabi, bugungi kunda ham ularning ma'naviy merosini «Jadidlar akademiyasi» virtual platformalari, VR (virtual voqelik) ekskursiyalar bloklari va «Smart-Ma'naviyat» intellektual ekotizimlari orqali yoshlar ongiga singdirishning falsafiy mexanizmlari yaratildi.

Ta'limdagi texnokratizm xavfi va metodologik bo'shliqlar ochib berildi. Raqamli jamiyatda ta'lim tizimining faqat texnik ko'nikmalarga (Hard Skills) yo'nalib, milliy tarbiya va axloqiy komponentlardan uzilib qolishi («insoniy bo'lmagan texnik mutaxassis» yetishtirish xavfi) tahlil qilindi. Tabiiy-texnik fanlar bilan ijtimoiy-gumanitar fanlarni (milliy g'oya, ma'naviyat asoslari va huquqiy ta'lim) o'zaro integratsiya qilishning mukammal pedagogik metodologiyasi yo'qligi jamiyatda ma'naviy tarbiya transformatsiyasini sekinlashtirayotgan asosiy omil ekanligi aniqlandi.

Gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasining innovatsion modeli yaratildi. Ta'lim metodikasi fanlari doirasida texnik va gumanitar bilimlar dixotomiyasini bartaraf etuvchi fanlararo integratsiya modeli taklif etildi. Unga ko'ra, STEAM ta'lim tizimidagi «A» (Arts — San'at va gumanitar fanlar) komponentini milliy tarbiya tizimi bilan sinergetik birlashtirish zarurligi asoslandi. O'quvchi yoshlarning milliy-huquqiy qadriyatlarni shunchaki nazariy matn sifatida yodlashidan voz kechib, ularni ijtimoiy-texnologik muammolarni dasturlash, sun'iy intellekt chat-botlarini yaratish va raqamli ta'lim loyihalarini ishlab chiqish (Project-Based Learning) jarayoniga jalb etishning pedagogik tizimi shakllantirildi.

Inson kapitali rivojida «Yumshoq ko‘nikmalar» (Soft Skills)ning aksiologik ahamiyati ko‘rsatildi. «O‘zbekiston – 2030» strategiyasi va Global innovatsiyalar indeksi (Global Innovation Index — GII) mezonlari asosida inson kapitalining sifat ko‘rsatkichlari faqatgina texnologik savodxonlik bilan emas, balki kreativlik, tizimli falsafiy fikrlash, axloqiy mas’uliyat va huquqiy ong kabi «yumshoq ko‘nikmalar» bilan to‘vonlanishi isbotlandi. Gumanitarlashgan STEAM ta’lim modeli raqamli iqtisodiyot uchun zarur bo‘lgan innovatsion va ayni paytda ma’naviy barkamol shaxs tipini yetishtirishning yagona samarali vositasi ekanligi aniqlandi.

Amaliy tavsiyalar va takliflar:

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, respublika ta’lim va ma’naviy-ma’rifiy tizimini modernizatsiya qilish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar ilgari suriladi:

«Media-ma’naviyat va raqamli gumanitaristika» milliy platformasini yaratish. Internetning o‘zbek segmentidagi vakuumni bartaraf etish uchun milliy-ma’naviy merosimizni, allomalar va jadidlarning asarlarini raqamli formatga — podkastlar, infografikalar, qisqa ta’limiy videoroliklar va intellektual neyrotarmoq kontentlari shakliga o‘tkazish lozim.

Uzluksiz ta’lim tizimiga «Gumanitar-STEAM» modullarini joriy etish. Oliy va o‘rta maxsus ta’lim tizimida «Milliy g‘oya», «Ma’naviyat asoslari» va «Huquq ta’lim» fanlari dasturlarini qayta ko‘rib chiqib, ularni zamonaviy axborot texnologiyalari va loyihaviy o‘qitish metodlari bilan integratsiya qilish zarur. Talabalar ma’naviy-huquqiy mavzularda texnik va ijtimoiy loyihalar (masalan, huquqiy targ‘ibot chat-botlari) yaratishi dars sifatini baholash mezoniga aylanishi kerak.

«Smart-Ma’naviyat» intellektual ekotizimini amaliyotga tatbiq etish. Yoshlarning kibermakondagi «raqamli izlari» (digital footprint) va virtual ehtiyojlarini sun’iy intellekt va Big Data algoritmlari yordamida falsafiy-sotsiologik tahlil qilish orqali ularga destruktiv g‘oyalarga qarshi muqobil, jozibador milliy-ma’rifiy kontentlarni avtomatik taklif etuvchi tizimni ishlab chiqish lozim.

Pedagogik jarayonni geymifikatsiyalash va VR-texnologiyalarni kiritish. Umumiy oʻrta va oliy taʼlim muassasalarida tarix, maʼnaviyat va huquq darslarida virtual sud simulyatsiyalarini, axloqiy tanlov vaziyatlari modellarini hamda «Jadidlar akademiyasi: Taraqqiyparvarlik maktabi» mavzularidagi VR-ekskursiyalar blokini dars jarayoniga integratsiya qilish lozim.

Mazkur monografik tadqiqot orqali Oʻzbekistonda raqamli jamiyatning barqaror rivojlanishi va innovatsion iqtisodiyotga oʻtish jarayoni faqatgina texnik IT-infratuzilmani yaxshilash bilan emas, balki milliy-maʼnaviy qadriyatlar tizimi hamda gumanitarlashgan STEAM taʼlim modeli asosida shakllangan «maʼnaviy boy va raqobatbardosh inson kapitali» orqali muvaffaqiyat qozonishi ijtimoiy-falsafiy va metodologik jihatdan toʻliq isbotlab berildi. Tadqiqot natijalari yangilanayotgan Oʻzbekistonda uzluksiz maʼnaviy tarbiya konsepsiyalarini hayotga tatbiq etish va taʼlim sifatini xalqaro standartlar darajasiga koʻtarishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

I. Rasmiy manbalar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023. – 80 b.
2. Global Innovation Index 2025: Innovation in the Face of Digital Transformation. – Geneva: WIPO, 2025. – P.55.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1059-сон Қарори // Миллий қонунчилик базаси, 31.12.2019 й.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Илмий ва инновацион фаолиятни ривожлантириш бўйича давлат бошқаруви тизимини такомиллаштириш тўғрисида»ги ПФ-6198-сон Фармони // Миллий қонунчилик базаси, 01.04.2021 й.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Сунъий интеллект технологияларини жорий этиш бўйича шарт-шароитлар яратиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПК-4996-сон Қарори // Миллий қонунчилик базаси, 17.02.2021 й.
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ-158-сон Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 12.09.2023 й.
7. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон. 2020 йил 23 сентябрь // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 4-модда
8. Ўзбекистон Республикасининг «Таълим тўғрисида»ги Қонуни. ЎРҚ-637-сон. 2020 йил 23 сентябрь // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси. 16-модда
9. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris: UNESCO, 2023. -p.9.
10. Vienna Manifesto on Digital Humanism [Электронный ресурс] / Center for Artificial Intelligence and Data Science, TU Wien. – Вена, 2019. – Режим доступа: <https://dighum.ec.tuwien.ac.at/vienna-manifesto-on-digital-humanism/>.

11. Мирзиёев Ш. М. Янги Ўзбекистон стратегияси. – Тошкент: «Ўзбекистон» нашриёти, 2021. – 464 б.

II. МОНОГРАФИЯ, ИЛМИЙ МАҚОЛАЛАР

1. Абдуллаева М.Н. Миллий ғоянинг илмий-фалсафий асослари. Монография. – Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2011. 10 б.т.

2. Абдуллаева М.Н. Философские проблемы методологии науки. Монография. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ, 2006. –76 с.

3. Абдуллаева, М.Н., Гаффарова Г.Ғ., Жалалова Г.О. Фанлараро ёндашувнинг мураккаб тизимларни тадқиқ этишдаги имконият ва истиқболлари.– Тошкент: “Noshir”, 2020. – 216 б.

4. Авлоний А. Туркий гулистон ёхуд ахлоқ. – Тошкент: «Ўқитувчи», 1992. – Б.56.

5. Анжиганова Л.В., Коков А.Е. Сущность феномена цифрового общества конца XX – начала XXI вв // Медицина. Социология. Философия. Прикладные исследования. 2024. №6.

6. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / Пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2004. – с.132.

7. Бауман, З. Текучая современность: пер. с англ. / З. Бауман ; под ред. Ю. В. Асочакова. – Санкт-Петербург: Питер, 2008. – 240 с.

8. Бекмуродов, М. Замонавий социологиянинг долзарб муаммолари. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2021. – Б. 185.

9. Бекмуродов, М. Ижтимоий онг ва рақамли мухит манипуляцияси // Жамият ва бошқарув. – 2023. – № 1. – Б. 34-41.

10. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / Пер. с англ. – М.: Академия, 2004. – 788 с.

11. Белобрагина А.С. «Цифровой гуманизм» как способ преодоления экзистенциальных рисков использования искусственного интеллекта // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. 2025. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-gumanizm-kak-sposob-preodoleniya-ekzistentsialnyh-riskov-ispolzovaniya-iskusstvennogo-intellekta> (дата обращения: 20.07.2026).

12. Белобрагина А.С. Цифровой гуманизм: между апологией и критикой философской концепции // Философия и культура. 2025. №9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovoy-gumanizm-mezhdu-apologiyey-i-kritikoy-filosofskoy-kontseptsii> (дата обращения: 20.07.2026).
13. Белобрагина А.С., Гвайта Г.В. Роль философии гуманизма в научном познании и процессе цифровизации // ЭСГИ. 2022. №2 (34). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-filosofii-gumanizma-v-nauchnom-poznanii-i-protssesse-tsifrovizatsii> (дата обращения: 20.07.2026).
14. Беньямин В. Произведение искусства в эпоху его технической воспроизводимости / Пер. с нем. – М.: Медиум, 1996. – с.78.
15. Бережная Н. В. Цифровой колониализм и трансформация культурной идентичности в образовании // Международный научно-исследовательский журнал. – 2025. – № 11 (161). – С.47.
16. Берталанфи, Л. фон. Общая теория систем – обзор проблем и результатов / Л. фон Берталанфи // Системные исследования : ежегодник. – Москва: Наука, 1969. – С.88.
17. Бехбудий М. Танланган асарлар. – Тошкент: «Маънавият», 1999. – Б.42.
18. Бехбудий М. Танланган асарлар. – Тошкент: Маънавият, 2006. – Б.82
19. Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Changes in media culture and human thinking // Инновации в технологиях и образовании: международная научно-практическая конференция. – Белово, 2022.
20. Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Ijtimoiy tarmoq: yoshlar va “kelajak” // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2022. – №3. – В. 181–187.
21. Berkinov O.T., G'affarova G.G'. Возникновение понятия киберпространство и споры по этому понятию // Инновации в технологиях и образовании: международная научно-практическая конференция. – Белово, 2022.

22. Berkinov, O.T. Ijtimoiy munosabatlarning kibermakondagi transformatsiyasi / O.T. Berkinov // Tafakkur ziyosi. – 2025. – № 3. – B. 138–143.
23. Berkinov, O.T. Kiberjamiyatning paydo bo‘lishi bilan bog‘liq muammolarning ijtimoiy-falsafiy tahlili / O.T. Berkinov // Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universitetining Axborotnomasi (Vestnik). – 2025. – № 3 (70). – B. 249–252.
24. Berkinov, O.T. Kibermakonda xavfsiz muhitni ta’minlash: davlatlar tajribasi. Monografiya. – Toshkent: «ZEBO PRINTS», 2025. – b.42.
25. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Пер. с фр. О.А. Хомич. – М.: Постум, 2015. – 240 с.
26. Бодрийяр, Ж. Симулякры и симуляция / Ж. Бодрийяр; пер. с фр. О. А. Печенкиной. – Тула: Тульский полиграфист, 2013. – С.45.
27. Бозоров, О. Рақамли жамиятда миллий ўзликни англаш муаммолари // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2023. – № 2. – Б. 45-50.
28. Бостром Н. Искусственный интеллект. Этапы. Угрозы. Стратегии / Пер. с англ. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. – 496 с.
29. Брайдотти Р. Постчеловек / Пер. с англ. Д. Хамис. – М.: Издательство Института Гайдара, 2021. – 264 с.
30. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. – Москва : ЛКИ, 2007. – С. 112.
31. Бучинская О. Н. Цифровая колонизация – новое явление мировой экономики // Экономическая наука современной России. – 2024. – № 3 (106). – С. 78–92.
32. Вайценбаум, Дж. Возможности вычислительных машин и человеческий разум. От суждений к вычислениям [Текст] / Дж. Вайценбаум ; пер. с англ. – М.: Связь, 1982. – 368 с.
33. Ван Дейк Ж. Сетевое общество: социальные аспекты новых медиа / Пер. с англ. – М.: Высшая школа экономики, 2020. – 380 с.

34. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление / В. И. Вернадский ; отв. ред. А. Л. Яншин. – Москва : Наука, 1991. – С. 54.
35. Галкин, Д.В. Digital Culture: методологические вопросы исследования культурной динамики от цифровых автоматов до техно-био-тварей// Международный журнал исследователей культуры. № 3 (8) 2012. -с.12.
36. Гаффарова Г.Ғ. Абу Райхон Беруний гносеологик қарашлари замонавий фалсафий-методологик талқинда // НамДУ ахборотномаси. – 2021. – №9. – Б. 217–224.
37. Гаффарова Г.Ғ. Абу Райхон Беруний гносеологик қарашлари ҳозирги замон фалсафий-методологик талқинда // Имом Бухорий сабоқлари. – 2021. – №2. – Б. 113–115.
38. Гаффарова Г.Ғ. Билиш назариясида конструктивизм муаммоси // Фалсафа ва ҳуқуқ. – 2021. – №3
39. Гаффарова Г.Ғ. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш омиллари // Academic resesrch in educational sciences, 2021. 2(4), 1518 bet
40. Гаффарова Г.Ғ. Ёшларда мафкуравий иммунитетни шакллантириш омиллари // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(4). – Б. 1514–1523.
41. Гаффарова Г.Ғ. Инсон капиталини ривожлантиришда миллий қадриятларнинг аҳамияти // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(5). – Б. 779–786.
42. Гаффарова Г.Ғ. Концепция самоорганизации: философский анализ // НамДУ ахборотномаси. – 2019. – №5. – Б. 103–109.
43. Гаффарова Г.Ғ. Тизимли ёндашув: фалсафий таҳлил // Транспорт соҳасидаги халқаро даражадаги мутахассисларни тайёрлаш: халқаро конференция. – Тошкент, ТДТУ. – 2022.
44. Гаффарова Г.Ғ. Трансдисциплинарлик моҳияти: фалсафий таҳлил // Фалсафа ва ижтимоий тараққиёт: даврий нашр. – 2019. – №3. – Б. 51–56.

45. Гаффарова Г.Ғ., Жалалова Г.О. Инсон капиталини ривожлантириш даврида креативлик зарурияти // НамДУ илмий Ахборотномаси. – 2022. – №3. – Б. 207–212.

46. Гаффарова Г.Ғ., Жалалова Г.О. Инсон капиталини ривожлантириш даврида креативлик зарурияти // НамДУ илмий Ахборотномаси. – 2022. – №3. – Б. 207–212.

47. Гаффарова Г.Ғ., Жалалова Г.О. Ўрта Осиё мутафаккирларининг илмий асарларидаги фанлараро ёндашув ғоялари // Имом Бухорий сабоқлари журнали. – 2022. – №1. – Б. 26–27.

48. Гаффарова Г.Ғ., Раҳмонова Г.С. Ностандарт фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари // Modern psychology and pedagogy: problems and solutions: International conference. – Англия, 2022.

49. Гаффарова Г.Ғ., Раҳмонова Г.С. Ностандарт фикрлашнинг ўзига хос хусусиятлари // Modern psychology and pedagogy: problems and solutions. – Англия, 2022. – Pp. 733–736.

50. Гаффарова Г.Ғ., Сиддиқов И.Б. Ислом фалсафасида интеллектуал фаолият мезонларига доир қарашлар // Замонавий методология контекстида ислом илмий-маданий ва фалсафий меъроси: халқаро илмий конференция. – Навоий, 2022. – Б. 124–127.

51. Гаффарова Г.Ғ., Усмонов М. Взгляды на угрозу массовой культуре // Ёшларда миллий урф-одат ва анъаналарга аксиологик муносабатни юксалтиришнинг гендер хусусиятлари: халқаро онлайн конференция материаллари. – Фарғона, 2022.

52. Гаффарова, Г.Ғ. Ахборотлашган жамиятда маънавий ҳаётнинг ўзига хос хусусиятлари / Г.Ғ. Гаффарова // Academic research in educational sciences. – 2021. – Vol. 2, № Махсус сон. – Б.78.

53. Гаффарова, Г.Ғ. Ахборотлашган жамиятдан рақамли жамият сари / Г.Ғ. Гаффарова // ЎЗА Илм-фан бўлими электрон журнали. – Тошкент, 2020. – Сентябрь. – Б.185.

54. Гаффарова, Г.Ғ. Ахборотлашган жамиятни шакллантиришнинг ижтимоий-falsafiy муаммолари / Г.Ғ. Гаффарова // Ахборот коммуникация технологиялари ва дастурий таъминот

яратишда инновацион ғоялар: Республика илмий-техник конференция материаллари. – Самарқанд, 2020. – Б.375.

55. Гаффарова, Г.Г. Парадигма равновесия цифрового общества и духовной жизни / Г.Г. Гаффарова // Диалог (Политика, право, экономика). – 2026. – № 2 (24). – С.156.

56. G'affarova, G. Raqamli jamiyatda yoshlar ongidagi transformatsiyalar: falsafiy tahlil // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2023. – № 2. – В. 128–133.

57. G'affarova, G. Raqamli jamiyatning intellektual madaniyati: falsafiy tahlil // FarDU ilmiy xabarlar. – 2023. – № 4. – В.10.

58. G'affarova, G.G'. Jamiyat taraqqiyotida inson kapitalini rivojlantirish: falsafiy tahlil. – Toshkent: “Humo press”, 2023. – 144 b.

59. G'affarova, G.G'. Murakkab tizimlarda axborot generatsiyasi– Toshkent: “Noshir”, 2021. – 225 b.

60. G'affarova, G.G'. O'zbekistonda islohotlarni amalga oshirishning konseptual-falsafiy metodologiyasi. Monografiya. / G.G'.G'affarova. – T.: «ZEBO PRINTS», 2025. – В. 145.

61. G'affarova G.G'. Konstruktivizm paradigmasi: falsafiy tahlil // Academic research in educational sciences. – 2021. – №2(4). – В. 733–740.

62. G'affarova G.G'. Konstruktivizm paradigmasi: falsafiy tahlil // Tafakkur ziyosi. – 2021. – №3. – В. 64–65.

63. Gaffarova, G. Transformations of youth consciousness in a digital society // ISJ Theoretical & Applied Science. – USA: Philadelphia, 2023. Volume 02, Issue 118. – PP. 1-5.

64. G'affarova, G.G'. Raqamlashgan jamiyatning gibridligi: komprativistik tahlil// NamDU Ilmiy axborotnomasi. – 2026. – № 1. – В. 273–280.

65. Гиренок, Ф. И. Клиповое мышление. – Москва: Академический проект, 2016. – С. 135.

66. Гройс Б. В потоке / Пер. с англ. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2019. – 208 с.

67. Дайсон Э. Жизнь в эпоху Интернета: Release 2.0. / Пер. с англ. – М.: Кудиц-Образ, 2000. – с.142.
68. Данилов, Ю.А. Роль междисциплинарной интеграции в современном образовании. – М.: Просвещение, 2019. – С.142.
69. Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения. – Екатеринбург : У-Фактория ; Москва : Астрель, 2010. – С. 15.
70. Делёз, Ж. Различие и повторение / Ж. Делёз; пер. с фр. Н. Б. Маньковской. — Санкт-Петербург: Петрополис, 1998. - с.115.
71. Добринская, Д.А. Что такое цифровое общество?// Sociology of science and technology 2021. Volume 12. No. 2, -с.113.
72. Дьюи, Д. Демократия и образование: пер. с англ. / Д. Дьюи. – Москва: Педагогика-Пресс, 2000. – С.156.
73. Жўраев, Р.Ҳ. Рақамли таълим муҳитида геймификация ва симуляцион технологиялар. – Тошкент: Шарқ, 2020. – Б.134.
74. Захаров М.Ю., Старовойтова И.Е., Шишкова А.В. Социальные технологии и процессы. 2020. -С.203. [//http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/](http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)).
75. Зубофф, Ш. Эпоха надзорного капитализма. Битва за человеческое будущее на новых рубежах власти: пер. с англ. / Ш. Зубофф. – Москва: Изд-во Института Гайдара, 2022. – 784 с.
76. Ibroximov, F. Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda ilg'or tajribalar va ularni joriy etish / F. Ibroximov // Все науки. – 2026. – № 5. – В.128.
77. Ibroximov, F. Yoshlar ma'naviyatini rivojlantirishda ilg'or tajribalar va ularni joriy etish // Vse nauki. – 2026. № 5. – В. 123-132.
78. Йўлдошев, Ж. Ғ. Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий этиш / Ж.Ғ.Йўлдошев, С.А. Усмонов. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 114
79. Йўлдошев, Ж.Ғ. Таълимда инновацион ва рақамли технологиялар интеграцияси. – Тошкент: Шарқ, 2020. –Б.119.

80. Yo‘ldoshev, A.A. O‘zbekistonda sun‘iy intellektning tashkil etishni tartibga solishning tashkiliy-huquqiy asoslari / A.A. Yo‘ldoshev // NamDU ilmiy axborotnomasi. – 2025. – № 7. – B.339.
81. Yo‘ldoshev, A.A. Raqamlashgan jamiyatda sun‘iy intellekt: falsafiy komprativistik tahlili // Raqamlashgan jamiyatdan axborotlashgan jamiyat sari: ta‘limdagi transformatsiyalar: respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Chirchiq, 2025. – B. 539–541.
82. Yo‘ldoshev, A.A. Sun'iy intellektning axloqiy muammolari / A.A. Yo‘ldoshev // Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar ilmiy metodik jurnali. – 2026. – № 3 (6). – B.154.
83. Yo‘ldoshev, A.A. Yangi O‘zbekiston sharoitida raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektni rivojlantirish istiqbollari // Raqamli va global makonda yoshlar ma‘naviyati: xavflar, imkoniyatlar va istiqboldagi yondashuvlar: respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari to‘plami. – Chirchiq, 2026. – B.136.
84. Кант И. Практик ақл танқиди. – Москва: Мысль, 1997. – Б. 244
85. Каримов, И. А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 45.
86. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Пер. с англ. под науч. ред. О.И.Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
87. Кастельс, М. Становление общества сетевых структур // Новая постиндустриальная волна на Западе: антология / под ред. В. Л. Иноземцева. – Москва: Academia, 1999. – С. 494.
88. Каҳҳорова, Ш. Глобаллашув ва маънавият. – Тошкент: Маънавият, 2018. – Б. 210.
89. Князева Е. Н. Основания синергетики: Человек, конструирующий себя и свое будущее / Е. Н. Князева, С.П. Курдюмов. – Изд. 4-е. – Москва: Либроком, 2011. – С. 168.
90. Курочкин А. В., Морозова С. С. Цифровая колонизация как угроза национальной безопасности // ПОЛИТЭКС. – 2024. – № 1. – С. 64–72.

91. Қуронов, М. Миллий тарбия методологияси ва замонавий педагогик технологиялар. – Тошкент: Маънавият, 2021. – Б.104.
92. Ланиер Ж. Вы не гаджет: Манифест / Пер. с англ. – М.: Астрель, 2012. – с.76.
93. Лаптон Д., Смит Г.Дж. «Стать намного лучшим человеком»: агентские возможности практик самоконтроля // <https://www.emerald.com/insight/search?q=Self-tracking> (дата обращения: 03. 20.09.2024).
94. Лекторский В. А. Человек и технологии // Вопросы философии. – 2022. – № 6. – С.15.
95. Лекторский В.А. Философия в контексте культуры. – М.: Прогресс-Традиция, 2012. – 448 с.
96. Лекторский В.А. Человек и цифровая технология // Вопросы философии. – Москва, 2023. – № 5. – С. 12-19.
97. Лекторский, В. А. Философия, познание, культура. – Москва: Канон+, 2012. – С. 416.
98. Лекторский, В. А. Человек и искусственный интеллект: когнитивные и экзистенциальные риски // Вопросы философии. – 2022. – № 5. – С. 18-25.
99. Луман Н. Реальность массмедиа / Пер. с нем. А. Антоновского. – М.: Праксис, 2005. – 256 с.
100. Маматкулов Д.М. Мафкуравий жараёнлар трансформацияси. Монография/ – Тошкент: “LESSON PRESS” нашриёти, 2023 -Б.78.
101. Манзаров, Ю.Х. Жадидчилик ҳаракатининг миллат маънавияти ва маърифатини кўтаришдаги ўрни // ORIENSS. 2022. №11. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/zhadidchilik-arakatining-millat-manaviyati-va-marifatini-k-tarishdagi-rni> (дата обращения: 20.07.2026).
102. Манович Л. Язык новых медиа / Пер. с англ. Д. Кульчицкой. – М.: Ад Маргинем Пресс, 2018. – С.63.
103. Маркеева А.В., Гавриленко О.В. Цифровая платформа как новый экономический актор и новая инстанция социального

контроля // Вестник Московского университета. Сер. 7: Философия. 2019. № 5. -С.46.

104. Маркузе, Г. Одномерный человек. – Москва: REFL-book, 1994. – С. 368.

105. Мунавваров, А. К. Оила педагогикаси / А. К. Мунавваров. – Тошкент : Ўқитувчи, 1994. – Б. 82.

106. Мухамедов, Г. И. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тамойиллар ва бошқарув : монография / Г. И. Мухамедов. – Тошкент : Замин нашр, 2021. – Б.42.

107. Мухитдинова Х. Таълим тизимида инновацион фаолиятни шакллантириш: технологик ёндашув // Экономика и социум. 2022. №4-3 (95). Б.194-197.

108. Назаров Қ. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология). – Тошкент: Ўзбекистон фалсафа жамияти, 2004. – 180 б.

109. Назаров, Қ. Н. Қадриятлар фалсафаси (Аксиология) / Қ. Н. Назаров. – Тошкент: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2004. – Б. 76.

110. Ницше Ф. Қадриятларни қайта баҳолаш тажрибаси. // Танланган асарлар тўплами. – Москва: РЕФЛ-бук, 2005. – С. 312

111. Норов, В. И. Искусственный интеллект и цифровой гуманизм: вызовы и возможности для человечества // Международные отношения: политика, экономика, право. – 2023. – № 1. – С. 45–58.

112. Носов Н. А. Виртуальная психология. – М.: Аграф, 2000. – с.57.

113. Отамуратов, С. Глобаллашув ва миллий-маънавий хавфсизлик / С. Отамуратов. – Тошкент: Ўзбекистон, 2013. – Б. 112.

114. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. – Москва : Прогресс, 1986. – С. 214.

115. Пригожин, И. Порядок из хаоса : новый диалог человека с природой : пер. с англ. / И. Пригожин, И. Стенгерс. – Москва: Прогресс, 1986. – С. 132.

116. Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта // ЮНЕСКО. – Париж, 2021. – с.14.

117. Рекомендация об этических аспектах искусственного интеллекта: принята на 41-й сессии Генеральной конференции ЮНЕСКО / Организация Объединенных Наций по вопросам образования, науки и культуры. – Париж: ЮНЕСКО, 2021. – 42 с.

118. Саифназаров, И. Янги давр инсони: маънавият ва когнитив хавфсизлик. – Тошкент: Тафаккур, 2021. – Б. 210.

119. Саифназаров, И. Янги Ўзбекистон: инсон қадри улуғланган юрт / И. Саифназаров. – Тошкент : Тафаккур, 2022. – Б. 98.

120. Саифназаров, И. Янгиланаётган Ўзбекистонда ёшлар маънавий қиёфаси. – Тошкент: Истиқлол, 2022. – Б. 192.

121. Саъдуллаев, А. Кибермаконда ахборот-мафкуравий хавфсизликни таъминланиш механизмлари. – Тошкент: Ниҳол, 2021. – Б.74.

122. Сиддиқов И.Б., Гаффарова Г.Г. Замонавий исломда диний ва дунёвий илмларнинг ўзаро алоқадорликда ривожланиши // Замонавий методология контекстида ислом илмий-маданий ва фалсафий меъроси: халқаро илмий конференция. – Навоий, 2022. – Б. 127–129.

123. Срничек Н. Платформенный капитализм / пер. с англ. М. Добряковой. – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – с.42.

124. Тлостанова М.В. Деколониальность бытия, познания и ощущения. – М.: Центр гуманитарных инициатив, 2020. – с.88.

125. Тоффлер, Э. Третья волна: пер. с англ. / Э. Тоффлер. – Москва: АСТ, 2010. – С. 182.

126. Тошқулов, Ж. Рақамли жамиятда давлатнинг мафкуравий суверенитети муаммолари. – Тошкент: Юрист-медиа, 2024. – Б.112.

127. Tog‘ayev, Sh.X. Yangilanayotgan O‘zbekistonda barkamol avlodni tarbiyalashda axloqiy qadriyatlarning o‘rni // Qo‘qon DPI. Ilmiy xabarlar. – 2026. №3. – В. 770-778.

128. Уткин Д. В. Центральноазиатский регион как объект цифровой колонизации // Россия в globalном мире. – 2026. – № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnoaziatskiy-region-kak-obekt-tsifrovoy-kolonizatsii> (дата обращения: 18.07.2026).
129. Уткин Д. В. Центральноазиатский регион как объект цифровой колонизации // Россия в globalном мире. – 2026. – № 1. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsentralnoaziatskiy-region-kak-obekt-tsifrovoy-kolonizatsii> (дата обращения: 18.07.2026).
130. Уэбстер, Ф. Теории информационного общества: пер. с англ. / Ф. Уэбстер; под ред. Е. Л. Вартановой. – Москва: Аспект Пресс, 2004. – 498 с.
131. Форобий А. Н. Фозил одамлар шахри. – Тошкент: Халк мероси, 1993. – Б. 118
132. Франк И. Философия образования в эпоху цифровизации. – СПб.: Наука, 2020. – с.201.
133. Франкл, В. Человек в поисках смысла : пер. с нем. / В. Франкл. – Москва : Прогресс, 1990. – С. 210.
134. Фролова С.М., Листвина Е. В. Культура в эпоху цифровизации: социально-философское осмысление // Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. Философия. Психология. Педагогика. 2019. Т. 19, вып. 4. С.408.
135. Фромм, Э. Иметь или быть? / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1990. – с.176.
136. Фукс К. Социальные медиа: критический анализ / Пер. с англ. – Харьков: Гуманитарный центр, 2021. – 432 с.
137. Хабермас Ю. Будущее человеческой природы / Пер. с нем. – М.: Весь Мир, 2002. – С.74.
138. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Пер. с нем. под ред. Д. В. Скляднева. – СПб.: Наука, 2001. – с.112.
139. Хабермас, Ю. Теория коммуникативного действия: в 2 т. / Ю. Хабермас. – Франкфурт-на-Майне: Зуркамп, 1981. – Т. 1. – С. 245.

140. Хайдеггер, М. Время и бытие: статьи и выступления : пер. с нем. / М. Хайдеггер. – Москва: Республика, 1993. – С. 321.
141. Хакен Г. Синергетика: Иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – Москва: Мир, 1985. – С. 42.
142. Хакен, Г. Синергетика как обществоведение / Пер. с нем. – М.: Прогресс, 2001. – с.92.
143. Хан Бён-Чхоль. Психополитика: Неолиберализм и новые технологии власти / Пер. с нем. – М.: АСТ, 2021. – С.45.
144. Хан, Б.-Ч. Общество прозрачности [Текст] / Б.-Ч. Хан; пер. с нем. А. Савицкого. – М.: Логос, 2014. – 128 с.
145. Харари, Ю. Н. 21 урок для XXI века [Текст] / Ю. Н. Харари; пер. с англ. Ю. Гольдберга. – М.: Синдбад, 2019. – 416 с.
146. Хуббард, Л. Р. Философия и гуманизм в цифровую эпоху: научные статьи / Л. Р. Хуббард. – Нью-Йорк: Академик Пресс, 2023. – С. 89.
147. Xudayorova, Z.O. Raqamlashgan jamiyat sharoitida inson kapitalini rivojlantirish tendensiyalari: ijtimoiy-falsafiy tahlil. Monografiya. - Chirchiq: “CHOTQMBY nashriyot”, 2025. – 160 b.
148. Шваб К. Четвертая промышленная revolution. – М.: Эксмо, 2016. – с.105.
149. Шваб, К. Четвертая промышленная революция [Текст] : пер. с англ. / К. Шваб. – М.: Эксмо, 2016. – 208 с.
150. Шер А.А., Файзиева М. Ахлоқшунослик: Ўқув қўлланма. – Тошкент: Ношир, 2015. – 210 б.
151. Шермухаммедова, Н. А. Гносеология – билиш назарияси / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент : Ношир, 2011. – Б. 145.
152. Шермухаммедова, Н. А. Илмий тадқиқот методологияси / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент: «Фан ва технология» нашриёти, 2014. – Б.188.
153. Шермухаммедова, Н. А. Фалсафа: дарслик / Н. А. Шермухаммедова. – Тошкент : «Ношир» нашриёти, 2012. – Б. 267.

154. Эркаев, А. Миллий маънавият ва таълим трансформацияси муаммолари. – Тошкент: Маънавият, 2022. – Б.92.

155. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (Бахтга элтувчи билим). – Тошкент: Юлдузча, 1990. – 250 б.

156. Qandov, B.M. Vatanparvarlikni jamiyatning ma'naviy qadriyati sifatida tahlil qilishning ijtimoiy-falsafiy asoslari / B.M. Qandov. – Toshkent : “Ilm ziyo zakovat”, 2023. – b.84.

XORIJIY ADABIYOTLAR

157. Baudrillard, J. Simulacra and Simulation. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – P. 164.

158. Bauman, Z. Liquid Life. – Cambridge: Polity Press, 2005. – P. 168.

159. Bauman, Z. Liquid Love: On the Frailty of Human Bonds. – Cambridge: Polity Press, 2003. – P. 176.

160. Bostrom N. A History of Transhumanist Thought // Journal of Evolution and Technology. – 2005. – Vol. 14. – No. 1. – P.76.

161. Carr, N. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains. – New York: W. W. Norton & Company, 2010. – P. 280.

162. Castells, M. and Cardozo, G. The Network Society: From Knowledge to Policy. – Washington, DC: Center for Transatlantic Relations, 2005 (Reprinted in MIT Digital Press, 2024). – P. 45.

163. Castells, M. The Rise of the Network Society. – Oxford: Blackwell Publishers, 2000. – P.540.

164. Christian B. The Most Human Human: What Talking with Computers Teaches Us About What It Means to Be Alive. – New York: Doubleday, 2011. – p.89.

165. Couldry, N., Mejias, A. A. The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Tracking It for Profit. – Stanford: Stanford University Press, 2019. – p.78.

166. Doueïhi M. Digital Humanisms. – Paris: Seuil, 2011. – p.45.

167. Doueïhi M. Pour un humanisme numérique / M. Doueïhi. – Paris : Seuil, 2011. – 186 p.

168. Drucker, J. The Digital Humanities Coursebook. – London: Routledge, 2021. – p.210.
169. Dutton, W.H. The Oxford Handbook of Internet Studies. – Oxford: Oxford University Press, 2023. – P. 12-15.
170. Floridi, L. The Ethics of Information [Text] / L. Floridi. – Oxford: Oxford University Press, 2013. – 376 p.
171. Floridi, L. The Green and the Blue: Naive Thoughts on Information Ecology // Philosophy & Technology. – 2020. – Vol. 33. – P. 1-6.
172. Habermas, J. The Theory of Communicative Action. – Boston: Beacon Press, 1984. – P. 465.
173. Han Byung-Chul. Psychopolitics: Neoliberalism and New Technologies of Power. – London: Verso Books, 2017. – p.24.
174. Han, Byung-Chul. Infocracy: Digitalization and the Crisis of Democracy. – Cambridge: Polity Press, 2022. – P. 140.
175. Honneth, A. Paradoxes of Capitalism and Digital Alienation. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 2023. – P. 204.
176. Kellner, D. Media Culture: Cultural Studies, Identity and Politics between the Modern and the Post-modern. – London: Routledge, 2020. – P. 315.
177. Kroker, A. The Will to Technology and the Culture of Nihilism. – Toronto: University of Toronto Press, 2004. – P. 230.
178. Lévy, P. Cyberculture. – Paris: Éditions Odile Jacob, 1997. – p.45.
179. Manovich, L. The Language of New Media. – Cambridge: MIT Press, 2001. – Pp.150.
180. Marcuse, H. One-Dimensional Man. – Boston: Beacon Press, 1991. – P. 280.
181. McIntyre, L. Post-Truth. – Cambridge: MIT Press, 2018. – P. 236.
182. Nussbaum, M. C. Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities. – Princeton: Princeton University Press, 2010. – p.48.

183. O'Neil, C. Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy. – New York: Crown Publishing, 2016. – P. 272.
184. Pariser, E. The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think. – New York: Penguin Press, 2011. – P. 304.
185. Poster M. What's the Matter with the Internet? – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. – p.210.
186. Prensky, M. Digital Natives, Digital Immigrants Part 1 // On the Horizon. – 2001. – Vol. 9, No. 5. – pp.12
187. Robinson, K. Out of Our Minds: Learning to be Creative. – London: Capstone, 2011. – p.215.
188. Sadin É. L'intelligence artificielle ou l'enjeu du siècle: Anatomie d'un antihumanisme radical. – Paris: L'Échappée, 2018. – p.112.
189. Schultz, T. W. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. – New York: Free Press, 1971. – p.112.
190. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution and Global Risks // World Economic Forum Report. – Geneva, 2024. – P. 89-94.
191. Stiegler, B. For a New Critique of Political Economy. – Cambridge: Polity Press, 2010. – P. 152
192. Structural Trends in Global Education: The Impact of STEAM Methodology. – Paris: UNESCO Report, 2024. – p.88.
193. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011. – p.14.
194. Turkle S. Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other. – New York: Basic Books, 2011. – p.14.
195. Turkle, S. Life on the Screen: Identity in the Age of the Internet. – New York: Simon & Schuster, 1995. – P. 347.

196. Yakman, G. STEAM Education: An Overview of Creating a Model of Integrative Education // Pupils' Attitudes Towards Technology Annual Conference. – Netherlands, 2008. – pp.89.
197. Zittrain, J. The Future of the Internet and How to Stop It. – Harvard Law School: Berkman Klein Center Research Series, 2022. – P. 118.
198. Zuboff, Sh. The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power. – New York: PublicAffairs, 2019. – P. 691.

MUNDARIJA

MUQADDIMA	3
I BOB. JAMIYATNING RAQAMLASHISHI VA MA’NAVIY HAYOT TRANSFORMATSIYASINING KONSEPTUAL-METODOLOGIK ASOSLARI	10
1.1§. Raqamli jamiyat va «raqamli madaniyat» fenomenining ijtimoiy- falsafiy mohiyati	11
1.2. Virtual borliq va kibermakon sharoitida inson ma’naviy ehtiyojlarining evolyutsiyasi	37
II BOB. RAQAMLI SIVILIZATSIYA SHAROITIDA SHAXS, IJTIMOIY ONG VA AXLOQIY QADRIYATLAR INQIROZI	64
2.1. Tarmoqli jamiyatda yangi axloqiy (neo-etik) meyorlar va shaxs identifikatsiyasi muammolari	65
2.2. Sun’iy intellekt muhitida «klipli fikrlash» va axborot manipulyatsiyasining ma’naviy-ruhiy oqibatlari	79
2.3. Raqamli gumanizm paradigmasi: transformatsiyalashayotgan axloqiy inqirozdan chiqishning falsafiy-aksiologik yechimlari	95
III BOB. RAQAMLI JAMIYATDA MILLIY MA’NAVIYATNI RIVOJLANTIRISH VA INSON KAPITALINI YUKSALTIRISH ISTIQBOLLARI	112
3.1. Kibermakonda milliy-ma’naviy meros ustuvorligi: an’ana va modernizatsiya sinergiyasi	113
3.2. Ma’naviy tarbiya transformatsiyasida innovatsion metodologiya: gumanitar va STEAM yondashuvlar integratsiyasi	134
XULOSA	159
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.....	165

**G‘AFFAROVA GULCHEHRA,
XUSANOV JAMOLIDDIN**

**RAQAMLASHGAN JAMIYATDA
MA’NAVIY HAYOT**

Monografiya

Muharrir: M.Talipova
Musahhih: N.Niyazova
Kompyuterda tayyorlovchi: B.Haydarov

Bosishga ruxsat etildi: 03.07.2026-yil
Bichimi 60x84 ^{1/16}. «Times New Roman»
garniturada raqamli bosma usulda chop etildi.
Shartli bosma tabog‘i 11,25. Nashr.h.t.9.2
Adadi 50. Buyurtma № 03-07/133

“Dimal” MCHJ nashriyoti, 100071,
Toshkent, Huvaydo ko‘ch 2A-25.

«IMPRESS MEDIA» MChJ bosmaxonasida chop etildi.
Toshkent shahri, Qushbegi ko‘chasi, 6-uy.